

Norges miljø- og
biovitenskapelige
universitet

Masteroppgave 2019 30 stp
Fakultet for landskap og samfunn

Lokal samfunnsutvikling i lys av verdensarvstatus - Notodden som en del av verdensarven Rjukan - Notodden industriarv

Local community development in light of World Heritage status - Notodden as a part of the World Heritage Rjukan - Notodden industrial heritage

Jo Sindre Kleppe Simones
Master i landskapsarkitektur

FORORD

Tittel

Lokal samfunnsutvikling i lys av verdensarvstatus - Notodden som en del av verdensarven Rjukan - Notodden industriarv

Title

Local community development in light of World Heritage status - Notodden as a part of the World Heritage Rjukan - Notodden industrial heritage

Forfatter

Jo Sindre Kleppe Simones

Veileder

Anne Spångberg Aude
Førstelektor, Fakultet for landskap og samfunn

Format

Stående A4

Sideantall

108

Opplag

4

Figurer

Bilder og kart uten kildehenvisning er tatt av forfatterne selv eller egenprodusert.

Emneord

Lokal samfunnsutvikling, lokale ressurser, samfunnsentreprenørskap, bred verdiskaping, Notodden, Rjukan - Notodden industriarv, industriarv, verdensarv

Keywords

Local community development, local resources, social entrepreneurship, a broad specter of value creation, Notodden, Rjukan - Notodden industrial heritage, industrial heritage, world heritage

Denne oppgaven markerer avslutningen på min femårige utdanning i landskapsarkitektur ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU).

Min bestefar viet så å si hele sitt arbeidsliv til Hydros fabrikker på Notodden, og var svært stolt over å ha vært en del av industrieventyret som utspant seg på Rjukan og Notodden gjennom det 20. århundret. Fra barndommen min husker jeg godt at hver gang vi kjørte forbi fabrikkområdet utbrøt han at «her har jeg jobbet i over 40 år!». I 2015 ble industriarven han var med på å bygge opp, i form av Hydros etablering på Rjukan og Notodden, innlemmet på UNESCOs verdensarvliste (Riksantikvaren, u.å.).

Verdensarvstatusen aktualiserte på ny omstillingen fra industri til industriarv i de to lokalsamfunnene, og jeg ønsket dermed å bruke masteroppgaven min til å komme med innspill til den omstillingsprosessen som foregår i dag. Det snakkes mye om hvordan landskapsarkitekten kan utvikle sin rolle til å bli et bindeledd mellom ulike fagdisipliner, da landskapsarkitekten har en bred bakgrunn som er egnet for å se det store bildet. I denne oppgaven har jeg forsøkt å ta nettopp denne rollen og bruke den kompetansen jeg har opparbeidet meg gjennom de siste fem studieårene til å se sammenhengen mellom de historiske linjene, dagens situasjon og fremtidens muligheter.

Jeg ønsker å rette en stor takk til min veileder Anne Spångberg Aude som overtok som veileder for oppgaven på kort varsel og som har bidratt med både gode faglige innspill og oppmuntrende ord på veien. Annegreth Dietze-Schirdewahn som fulgte oppgaven som veileder de første månedene fortjener også en takk. En stor takk rettes også til informanter fra forskningsmiljøet tilknyttet USN med Inger Birkeland, Lars Frers, Steffen Fagernes Johannessen, Benjamin Richards og Audhild Lindheim Kennedy. Også informanter tilknyttet Notodden kommune med Vicky Mikalsen, Tone Marit Tesdal, Gunnhild Tveiten Garberg og Terje Malm fortjener en stor takk. Til slutt ønsker jeg også å rette en stor takk til Ragnar Moen for et unikt innblikk i en Hydroarbeiders hverdag og Henriette Høva for en flott mottagelse i Hydroparken med omvisning og interessante samtaler om Hydroparkens fremtid.

En stor takk rettes også til klassen for godt samarbeid og et godt læringsmiljø og vennegjengen som har gjort studietiden til noen uforglemmelige år. Familie og kjæreste fortjener også en stor takk for alle oppmuntrende ord gjennom masterperioden. Til slutt ønsker jeg å rette en spesiell takk til mamma som alltid har stilt opp og hjulpet meg på veien til et fullført utdanningsløp.

SAMMENDRAG

Norge beveger seg i dag stadig i retning av et mer postindustrielt samfunn, og mange små lokalsamfunn rundt om i landet har opplevd, og opplever fortsatt, tapet av industri som en dramatisk omveltning hvor lokalsamfunnets livsgrunnlag trues. Overgangen fra industri til industriarv er først og fremst krevende for et lite lokalsamfunn, men overgangen kan også åpne for muligheter for verdiskaping på nye områder. Med verdensarvstatus blir neppe potensialet for å utnytte den industrielle kulturarven til verdiskaping mindre, men verdensarvstatus fører også med seg utfordringer. Verdensarvens sterke assosiasjon til turisme legger for eksempel press på lokalsamfunnet til å bevege seg i en retning som ikke nødvendigvis er i lokalsamfunnets beste interesse.

Denne oppgaven ser på Notoddens muligheter til å utvikle seg som sted i lys av overgangen fra et tradisjonelt industristed til dagens status som verdensarvsted som en del av Rjukan – Notodden industriarv. Oppgaven gjør først et dypdykk i historien som ledet frem til at Rjukan og Notodden i 2015 ble tildelt en plass på UNESCOs verdensarvliste. Videre presenteres det teori knyttet til utvikling og verdiskaping før det gjøres rede for Notoddens utviklingsmuligheter i lys av dagens situasjon. Mulighetene for samfunnsutvikling avhenger av samspill mellom flere utviklingsområder som blant annet steds- og næringsutvikling, tilflytting og rekrutering, i tillegg til styrking av lokalsamfunnets omdømme, selvbilde og regionalt samarbeid.

Som svar på redegjørelsen for utviklingsmuligheter presenteres det en strategi for utvikling med fokus på bred verdiskaping gjennom aktivering av lokalsamfunnet med mål om å få enkeltpersoner til å engasjere seg i lokal utvikling. I et lite lokalsamfunn er personene som lever her en avgjørende ressurs med tanke på å utnytte potensialet i de lokale ressursene som finnes. Strategien gir derfor innspill til hvordan det kan arbeides med både å skape en sterkere kollektiv oppfattelse rundt muligheter og utfordringer i lokalsamfunnet, og hvordan enkeltpersoner kan oppmuntres til å ta en aktiv rolle i lokal utvikling. Til slutt presenteres noen konkrete forslag knyttet til strategien og utviklingsmuligheter knyttet til stedsutvikling med fokus på Hydroparken.

ABSTRACT

Norway is continuously moving in the direction of a more post-industrial society and many local communities around the country have experienced, and are still experiencing, the loss of the industry as a dramatic change where the local community's livelihood is threatened. The transition from industry to industrial heritage is primarily demanding for a local community, however the transition can also open up for the opportunity for value creation in new areas. The World Heritage status will hardly diminish the potential for value creation, however the status can also present its challenges. For instance, World Heritage's strong association with tourism puts pressure on the local community to move in a direction that is not necessarily in the local community's best interest.

This thesis will explore Notodden's opportunities to develop as a local community in light of the transition from a traditional industrial site to today's World Heritage site as a part of the Rjukan – Notodden industrial heritage. The thesis takes a deep dive into the history that led to Rjukan and Notodden being given an inscription on the World Heritage List in 2015. Furthermore, theory related to development and value creation is presented prior to giving a report on Notodden's opportunities for development in light of its current state. The local community's opportunity to develop depend on the interaction of several development areas such as, location and business development, migration and recruitment, in addition to strengthening its reputation, self-image and regional cooperation.

In response to the report on development opportunities, the thesis will present a strategy for development that focuses on broad value creation by involving the local community with the purpose of encouraging individuals to take an interest in local development. The inhabitants of a small local community play a decisive role in utilizing the potential of the resources available to them. As such, the strategy suggests how a local community can create a stronger common perception of opportunities and challenges within the local community, and how individuals can be encouraged to get involved in the development of the local community. Finally, several specific suggestions are presented related to the strategy and local development opportunities focusing on Hydroparken.

INNHOLD

DEL 1 INTORDUKSJON

1.1 BAKGRUNN FOR OPPGAVEN	10
1.2 PROBLEMSTILLING OG MÅL	12
1.3 METODE	14

DEL 2 VERDENSARVEN RJUKAN - NOTODDEN INDUSTRIARV

2.1 INDUSTRIEVENTYRET	18
2.2 VERDENSARVEN	21
2.3 NATURARVEN	24
2.4 IMMATERIELL ARV	28
2.5 EN ARV - TO LOKALSAMFUNN	31

DEL 3 NOTODDENS MULIGHETER FOR SAMFUNNSUTVIKLING

3.1 FORUTSETNINGER	35
3.2 RESSURSER	38
3.3 MULIGHETER	40

DEL 4 TEORI OM LOKAL SAMFUNNSUTVIKLING

4.1 BRED VERDISKAPING	48
4.2 SAMFUNNSENTREPRENØRSKAP	50
4.3 LEVENDE LOKALER	52

DEL 5 STRATEGI FOR LOKAL SAMFUNNSUTVIKLING

5.0 STRATEGI	56
5.1 PROSJEKTFORM	57
5.2 DEL 1 MOBILISERINGSPROSESSEN	58
5.3 KUNNSKAPSPLATTFORM OG FELLES VIRKELIGHETSFORSTÅELSE	59
5.4 FELLES VISJON	61
5.5 FELLES UTVIKLING AV PROSJEKTER	63
5.6 DEL 2 AKTUELLE STØTTESPILLERE	66

DEL 6 FORSLAG KNYTTET TIL LOKAL SAMFUNNSUTVIKLING

6.1 ORGANISERING AV PROSJEKTET	72
6.2 VISJONEN "VÅR ARV - VÅR FREMTID"	74
6.3 UTVIKLING AV INDUSTRIOMRÅDENE	75

DEL 7 AVSLUTTENDE REFLEKSJONER

7.1 REFLEKSJON	88
----------------	----

LITTERATURLISTE	92
FIGURLISTE	96

VEDLEGG 1 RJUKAN

HISTORIEN OM RJUKAN	100
---------------------	-----

VEDLEGG 2 NOTODDEN

HISTORIEN OM NOTODDEN	104
-----------------------	-----

DEL 1

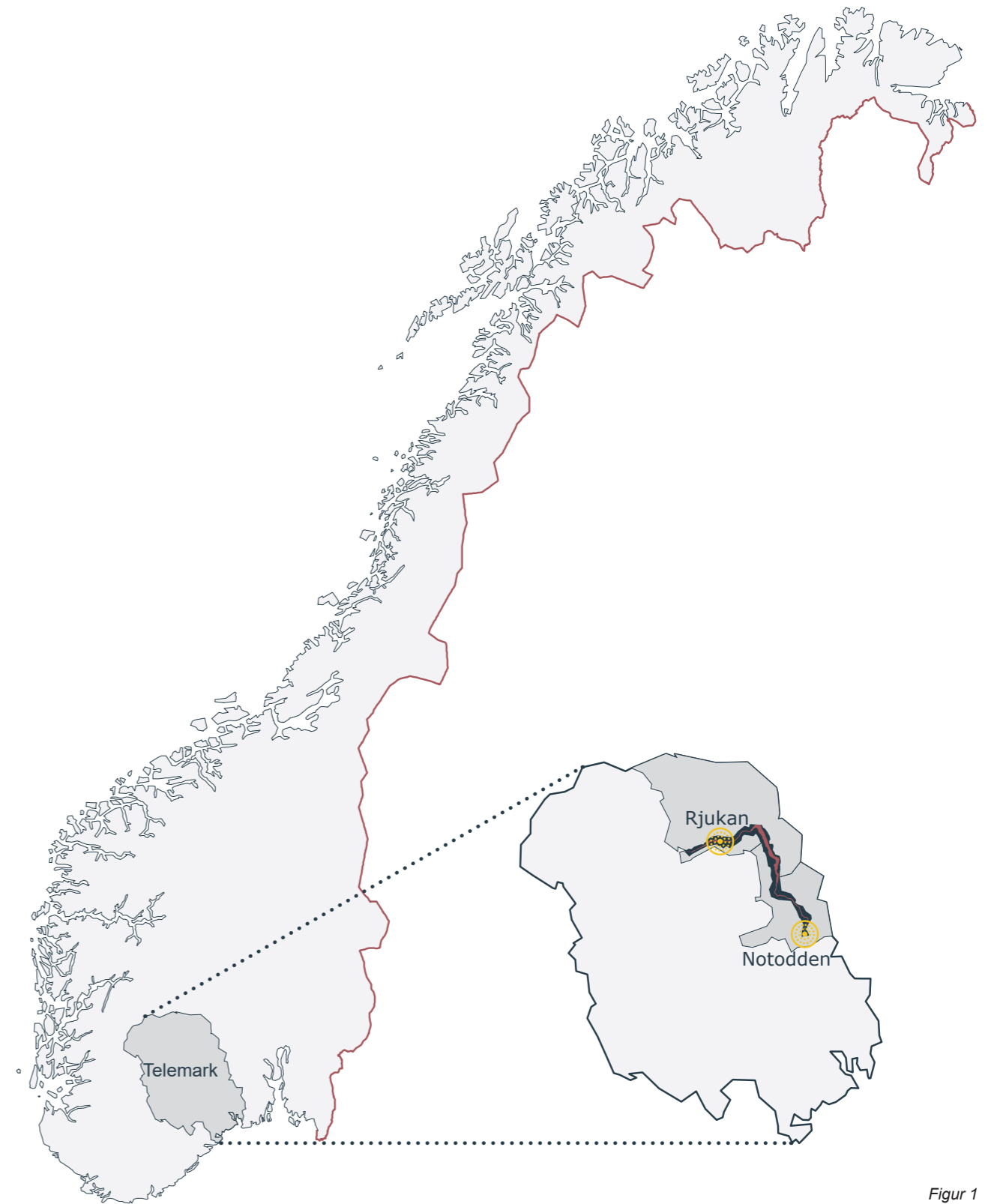
INTRODUKSJON

1.1 BAKGRUNN FOR OPPGAVEN

Etter mange tunge år med omstilling er Rjukan og Notodden nå inne i en prosess hvor det jobbes med å integrere verdensarven som en del av stedenes identitet. Samtidig jobber Rjukan og Notodden også med å finne sin rolle som verdensarvsteder og selv om verdensarvstatusen har brakt ny optimisme kommer også verdensarvstatusen med flere utfordringer som ikke løser seg selv. Denne oppgaven kommer med innspill til hvordan Notodden kan drive samfunnsutvikling gjennom å utnytte verdensarvstatusen i samspill med lokale ressurser og bidrar med tanker og idéer om hvordan Notoddens kan utvikle seg som verdensarvsted. Innledningsvis i oppgaven gjøres det et dypdykk i historien om verdensarvens tilblivelse for så å ta for seg hvordan de to lokalsamfunnene som deler verdensarven har utviklet seg ulikt, og som igjen er utgangspunktet for deres ulike forutsetninger den dag i dag. Deretter avgrenses oppgaven til å gjelde Notodden sine muligheter for samfunnsutvikling. Siden verdensarvstatusen er relativt fersk, er bevisstgjøring rundt hva verdensarven faktisk er og hvordan den forholder seg til andre deler av natur- og kulturarven en viktig diskusjon, og det er derfor valgt å vie plass til denne diskusjonen i oppgaven.

Opprinnelig var tanken med denne oppgaven å utarbeide et konkret forslag til utvikling av verdensarven med Hydroparken på Notodden som case. Da det ble gjort flere interessante funn gjennom et dypere dykk i materien dreide oppgaven seg likevel stadig mer i retning av en mer overordnet oppgave med fokus på muligheter for samfunnsutvikling for Notodden. Oppgaven må også sees i sammenheng med oppgaven «Kulturarven som drivkraft i samfunnsutvikling, Rjukan – Notodden industriarv» som jeg skrev i kurset LAA360 høsten 2018 og «kapittel 2.1 Industrieventyret» er et utdrag fra denne oppgaven.

I diskusjoner vedrørende fremtiden for faget landskapsarkitektur pekes det stadig på landskapsarkitektens potensial til å utvikle sin rolle som et bindeledd mellom ulike fagdisipliner, da landskapsarkitekten har en bred bakgrunn som er egnet for å se det store bildet. Med dreiningen av oppgavens tematikk bort fra en typisk problemstilling innen landskapsarkitekturfaget med utvikling av et tydelig avgrenset case-område, og over mot en mer generell samfunnsfaglig problemstilling knyttet til muligheter for samfunnsutvikling, har denne oppgaven beveget seg retning av det som av mange betraktes som landskapsarkitekturfagets fremtidige og utvidede rolle. Som vi skal se sitter Notodden med mange brikker som kan lede til samfunnsutvikling, men bildet av hvordan puslespillet skal se ut når det er ferdig er fremdeles uklart, og dermed er det problemer med å få brikkene til å passe sammen. Denne oppgaven forsøker derfor å gi inspirasjon til hvordan bildet av fremtidens Notodden kan se ut, ved å gi en oversikt over muligheter som finnes og hvordan de kan settes sammen gjennom en strategi.

Figur 1

1.2 PROBLEMSTILLING OG MÅL

PROBLEMSTILLING

Hvilke muligheter har Notodden for samfunnsutvikling gjennom å utnytte verdensarvstatusen i samspill med andre lokale ressurser og forutsetninger, og hvordan kan lokalsamfunnet aktiveres til å ta grep om denne utviklingen?

TRE MÅL FOR OPPGAVEN

MÅL 1

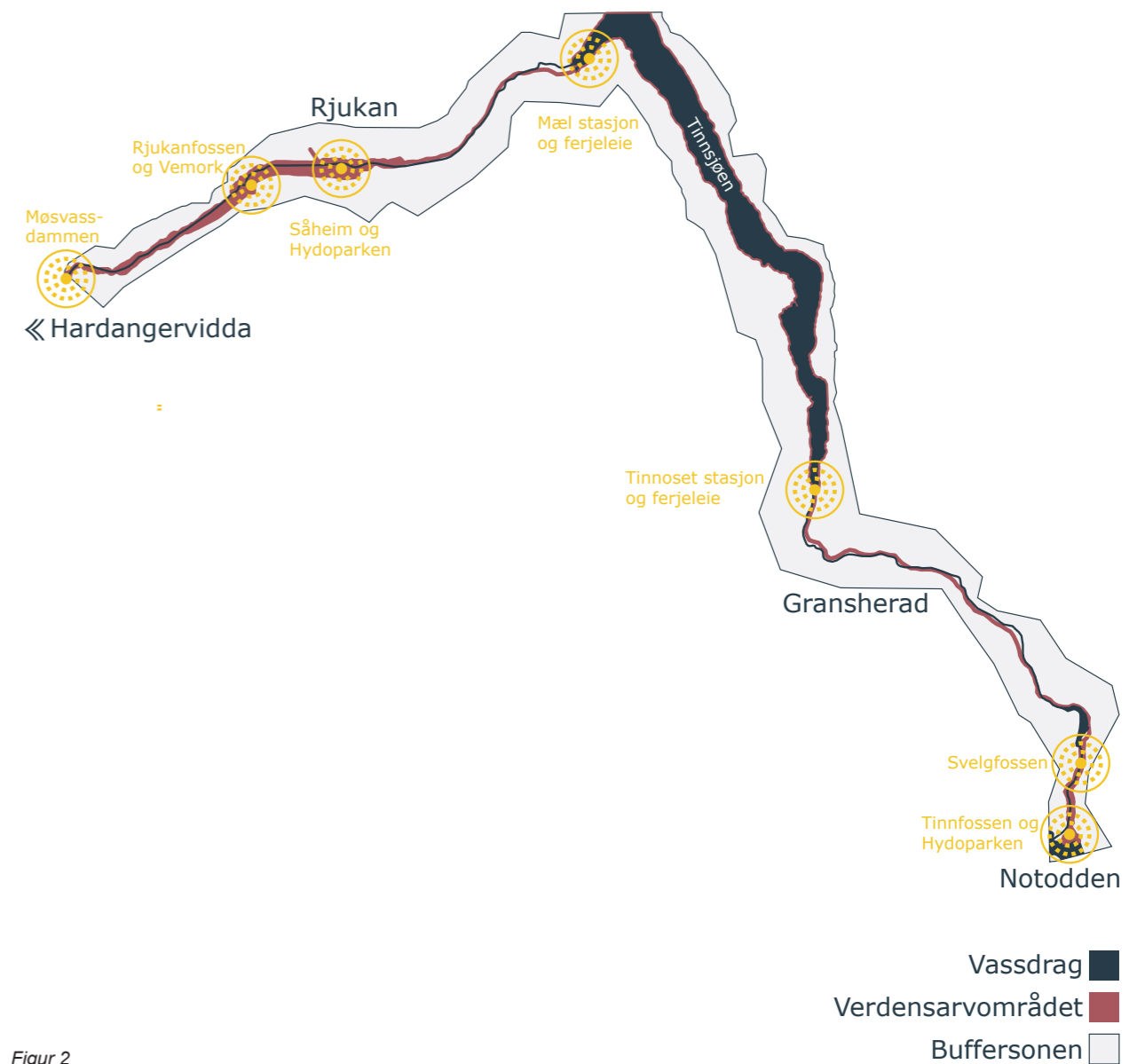
Bidra til å skape større bevissthet rundt verdensarven ved å belyse ulike aspekter av dens verdi, samt å synliggjøre hvordan historiske hendelser har ledet til at Rjukan og Notodden i dag har ulike utgangspunkter som verdensarvsteder.

MÅL 2

Redegjøre for spekteret av utviklingsmuligheter som finnes i samspill mellom verdensarvstatus og andre lokale ressurser, samt forutsetninger.

MÅL 3

Komme med innspill til hvordan de aktuelle utviklingsmulighetene kan realiseres gjennom en strategi forankret i relevant teori, med fokus på aktivisering av lokalsamfunnet og en presentasjon av enkelte konkrete forslag.

Figur 2

1.3 METODE

Metodene som er benyttet i oppgaven er litteratur- og dokumentstudier, intervjuer og case-studie og det er dermed lagt vekt på kvalitative metoder.

1.3.1 CASE-STUDIE

Case-studien som ble gjennomført i den innledende fasen av oppgaveskrivingen tok for seg Røros og Odda som to eksempler på industriarv i Norge. Røros har lang tradisjon som verdensarvsted på bakgrunn av sin industriarv, mens Odda representerer utfordringer knyttet til vern av industriarv som følge av lokal motstand mot nasjonale verneinteresser. Denne interessekonflikten endte med at Odda ikke ble inkludert sammen med Rjukan og Notodden i søknaden om verdensarvstatus til tross for at deres industriarv er fra samme epoke med vannkraft som premiss. Case-studien er ikke videre presentert i oppgaven, men har vært et viktig innspill for utviklingen ved at den ga innsikt i flere aktuelle problemstillinger knyttet til samfunnsutvikling med industriarv og verdensarv som bakteppe. Denne innsikten var blant annet sentral for å se de store linjene og var dermed en viktig faktor i at oppgaven dreide seg i retning av samfunnsutvikling gjennom utnyttning av verdensarvstatusen i samspill med andre lokale ressurser og forutsetninger. Case-studien baserte seg i stor grad på artikkelsamlingene «Røros – refleksjoner etter 30 år som verdensarv» og «Når Industrisamfunnet blir verdensarv».

1.3.2 SEMISTRUKTURERT INTERVJU

Intervjuene som ble gjennomført ble utført som semistrukturerte intervjuer hvor det var forberedt en intervjuguide til hvert enkelt intervju. Hensiktene med intervjuene var å innhente kvalitative data om ulike temaer knyttet til problemstillingen og semistrukturerte intervjuer ble derfor valgt som metode. Den første intervjugruppen var forskningsmiljøet på kulturarv ved

Universitetet i Sørøst-Norge og her ble det gjennomført intervjuer med flere professorer og PhD kandidater. Alle intervjuobjektene i denne gruppen jobbet med problemstillinger knyttet til verdensarven. Den andre intervjugruppen var personer med ansvar for ulike utviklingsområder i Notodden og alle intervjuobjektene i denne gruppen var tilknyttet Notodden kommune. I tillegg ble det gjennomført intervjuer med personer med ulik bakgrunn som har særlig interesse for utviklingen av verdensarven. Intervjuene er heller ikke videre presentert i oppgaven, men har vært et viktig for å få større innsikt i hva som sees som muligheter og utfordringer, både knyttet til verdensarven og mer generelt for Notodden.

1.3.3 LITTERATUR- OG DOKUMENTSTUDIE

Litteratur- og dokumentstudiet kan sees som tredelt med tre fokusområder knyttet til oppgavens tre mål. I tilknytning til mål 1 ble det sett på litteratur som tar for seg historien om den industrielle fremveksten på Rjukan og Notodden i et bredt perspektiv og hvilke verdier som er tilknyttet denne industriarven. Det er også sett på hvilke deler av industriarven som omfattes av verdensarven med nominasjonsdokumentet for Rjukan – Notodden industriarv som ble utarbeidet i forbindelse med søknaden til UNESCO om verdensarvstatus som den primære kilden. I tilknytning til mål 2 er det gjort en gjennomgang av dokumenter rettet mot utvikling på kommunalt-, fylkes- og nasjonalt nivå. Dette innebærer ulike former for planer og utviklingsanalyser på kommunalt nivå så vel som fylkesnivå i tillegg til nasjonale planer og føringer som er gjeldende for området. I tilknytning til mål 3 er det gjort en studie av litteratur som belyser det teoretiske grunnlaget som presenteres i oppgaven og som strategien bygger på. I forbindelse med strategien er det også gått igjennom litteratur som belyser offentlige ordninger som kan gi støtte til utvikling.

DEL 2

VERDENSARVEN

RJUKAN – NOTODDEN

INDUSTRIARV

Mål 1

Bidra til å skape større bevissthet rundt verdensarven ved å belyse ulike aspekter av dens verdi, samt å synliggjøre hvordan historiske hendelser har ledet til at Rjukan og Notodden i dag har ulike utgangspunkter som verdensarvsteder.

2.1 INDUSTRIEVENTYRET

I dette kapittelet gjennomgås de mest sentrale historiske hendelsene og etableringene som utgjør fremveksten av industrieventyret om Norsk Hydros etablering på Rjukan og Notodden. Kapittelet er et utdrag fra oppgaven jeg skrev i kurset LAA360 høsten 2018 (Simones, 2018), men jeg har valgt å henvise direkte til primærkilden som jeg benyttet i den originale oppgaven gjennom kapittelet.

2.1.1 GRÜNDEREN SAM EYDE

Oppkjøp av fosser ble en spekulativ virksomhet mot slutten av 1800-tallet i Norge (Andersen et al., 2014). Det var i stor grad utenlandske investorer som spekulerte i oppkjøp av norske vassdrag, men de allierte seg gjerne med norske og svenske gründere som kjente til forholdene i landet. En av disse gründerne var ingeniøren Sam Eyde. Eyde utdannet seg i Berlin og jobbet en rekke år i både Tyskland og Sverige før han returnerte til Norge med store ambisjoner om å utnytte kraften i norske fossefall. Med tysk og svensk kapital i ryggen startet han å spekulere i oppkjøp av vassdrag. Allerede i 1888 hadde Eyde sett Rjukanfossen som turist og blitt imponert over det spektakulære synet. Det som imponerte han enda mer var det enorme kraftpotensiale i fossen: «Tenk om denne kraft kunne brukes til noget» (Andersen et al., 2014). I 1902 fikk han tilslag på oppkjøp av Rjukanfossen med dens 250 000 hestekrefter og så for seg å bruke energien til industrielle formål. Spørsmålet nå var hvor industrien skulle lokaliseres og hva som skulle produseres (Andersen et al., 2014).

2.1.2 EYDE MØTER BIRKELAND

13. februar 1903 skulle vise seg å bli en viktig dag i norsk industrihistorie, da dette var dagen Sam Eyde møtte forskeren og vitenskapsmannen Kristian Birkeland for første gang (Andersen et al., 2014). Eyde som

akkurat hadde sikret seg Rjukanfossen grublet over alternativer til utnytting av fossens energimengde. Han var blant annet kjent med at det foregikk et internasjonalt kappløp om å fiksere nitrogen fra luften til et industrielt gjødslingsprodukt til bruk for verdens landbruk. I samtale med Birkeland skal Eyde ha sagt at «Jeg ønsker meg det største lyn som kan skaffes ned på jorden» (Andersen et al., 2014). Til Eydes overraskelse utbrøt Birkeland at «Det kan jeg skaffe dem!» (Andersen et al., 2014).

Professor Birkeland hadde bare noen dager i forveien av møtet med Sam Eyde hatt en demonstrasjon av sin oppfinnelse, den elektromagnetiske kanon ved Universitetet i Oslo (Andersen et al., 2014). Under demonstrasjonen oppsto det en kortslutning som resulterte i et voldsomt brak og lange flammer ut av kanonmunningen. Demonstrasjonen ble altså en fiasko, men Birkeland bet seg merke i at det elektromagnetiske feltet hadde en påvirkning på flammens form (Andersen et al., 2014). Det skulle vise seg at denne fiaskoen var starten på et industrieventyr Norge ikke hadde sett maken til.

2.1.3 INDUSTRIEVENTYRET BLIR FØDT

Fire dager etter det første møte mellom Eyde og Birkeland signerte de en skriftlig samarbeidsavtale og tre dager senere leverte Birkeland inn den første patentsøknaden på bruk av elektrisk lysbue til kjemisk binding av nitrogen i lufta (Andersen et al., 2014). Forsøkene til Birkeland pågikk dag og natt og ovnene ble stadig oppskalert i størrelse med kraftigere og kraftigere magneter. Den første ordentlige Birkeland/Eyde-ovnen ble tatt i bruk på høsten i 1903 og i løpet av 1904 var Birkelands metode for å fremstille salpetersyre fra luftas bestanddeler i den elektriske lysbuen ferdigstilt. Med Birkelands fremskritt var det sommeren 1904 klart for å bygge en prøvefabrikk (Andersen et al., 2014).

Teknologien som gjorde fjernoverføring av elektrisitet uten betydelig effekttap mulig var fortsatt på utviklingsstadiet ved

århundreskiftet (Andersen et al., 2014). En av Eydes egne ingeniører kom derfor opp med forslaget om å bygge fabrikk ved Rjukanfossen. På denne måten unngikk de krafttapet og de kunne heller transportere ferdigproduktene ned til kysten. Notodden var forbundet med Skien og kysten gjennom sluser i Telemarkskanalen. På Notodden var det også tilgjengelig kraft fra industriselskapet Tinfos sin kraftstasjon i Tinnfossen. Dermed ble Notodden valgt som lokasjon for prøvefabrikken. Om produksjonen her var lønnsom var planen å bygge nye fabrikker på Rjukan og et transportsystem mellom Notodden og Rjukan (Andersen et al., 2014).

Prosjektet var helt avhengig av utenlandsk kapital for å kunne realiseres. Eyde tok i bruk sitt svenske nettverk og Wallenberg-brødrene med Stockholms Enskilda Bank i ryggen stilte med kapital til utvikling av prosjektet (Andersen et al., 2014). Størrelsen på prosjektet gjorde det nødvendig å fordele det økonomiske ansvaret på flere og Wallenberg-brødrene gjorde et fremstøt mot den franske banken Paribas. Paribas var villige til å gå inn som den tyngste investoren dersom en kommisjon av uavhengige eksperter konkluderte med at produksjonen på Notodden var lønnsom. Sommeren 1905 ankom kommisjonen Notodden og til tross for sviktende resultater bare en uke i forveien klarte ingeniørene å få opp produksjonen til et nivå som gjorde at kommisjonen konkluderte med at lysbueprosessen var en «sikker suksess». Paribas gikk inn med midler til en etappevis utbygging av prosjektet og Norsk Hydro ble dannet på Sam Eydes kontor i Kristiania i desember 1905 (Andersen et al., 2014). Industrieventyret var i gang.

2.1.4 NOTODDEN OG RJUKAN VOKSER FREM

Før Hydros etablering på Notodden på begynnelsen av 1900-tallet var Notodden en bygdeby med ca. 850 innbyggere (Andersen et al., 2014). Industrien trengte arbeidskraft og allerede i 1910 bodde det nesten 5000 mennesker i Notodden og ti år senere var tallet passert 6500. Siden Notodden allerede

var etablert før Hydro kom, ble bysentrum og institusjoner reist av både frittstående og offentlige aktører. Hydro på sin side sto for oppføring av boliger til arbeiderne. Grønnbyen ble reist som arbeiderboliger på platået ovenfor fabrikk, mens på Villamoen, et platå over der igjen, ble det bygget funksjonærboliger. Denne organiseringen gjorde klasseskilte mellom arbeidere og funksjonærer svært tydelig også utenfor fabrikk (Andersen et al., 2014).

I Vestfjorddalen hvor Rjukan ble etablert var situasjonen en ganske annen enn på Notodden. Rjukan ble fra grunnen av planlagt av Hydro som den første «company-town» i Norge (Andersen et al., 2014). Vestfjorddalen hadde kun noen få hundre innbyggere før Hydros utbygging og da Rjukan var ferdig etablert rundt 1920 var det en by med rundt 8500 innbyggere. I tillegg til boliger bygde Hydro skoler, barnehjem, sykehus, bibliotek, postkontor, parker, idrettsplasser og forsamlingslokaler (Andersen et al., 2014).

Sam Eyde så på engelske hagebyer og tyske mønsterbyer som idealer for arbeiderne på Rjukan da han var opptatt av at de skulle ha gode boligforhold (Andersen et al., 2014). En høy bostandard sikret arbeiderne livskvalitet og var nødvendig for å tiltrekke seg og holde på arbeidskraften i det avsidesliggende dalføre. Rjukan ble derfor bygd som Norges mest moderne by med blant annet bad med varmt vann, vannklosett og elektrisk lys og oppvarming i hver leilighet. Selv om bostandarden generelt var høy, var det likevel store forskjeller mellom arbeidere og de med høyere stillinger. Også på Rjukan ble skillet tydeliggjort ved topografiske forskjeller ved at direktørene og funksjonærene bodde i Villaveien litt oppe i åssiden hvor det var bedre solforhold, mens arbeiderne bodde i Flekkebyene og Egne Hjem i dalbunnen (Andersen et al., 2014).

2.1.5 FOSSENE TEMMES

Prøvefabrikken på Notodden fikk kraften sin fra det lokale selskapet Tinfos sitt kraftverk Tinfos I (Andersen et al., 2014). Tinfos var i pengeknipe i 1904 og sammen med leieavtalen

satte de krav til overtakelse av Svelgfossen til en gunstig pris. Ved utbyggingen av fabrikken på Notodden trengtes det mer kraft og i 1906 startet Hydro arbeidet med å bygge ut Svelgfossen. Kraftverket Svælgfos I sto ferdig i 1907 og var da det største kraftverket i Europa med sine 11 200 hk og 28 MW. På verdensbasis var kun Ontario Power ved Niagara større og kraftstasjonen var et pioneranlegg innen hydroelektrisk kraftproduksjon. I 1911 ble elvekraftverket Lienfos ferdigstilt med en 200 m lang og 21 m høy dam over elva. I 1912 sto Svælgfos II ferdig som skulle fungere som reservestasjon til Svælgfos I i tillegg til å utnytte den økte vannføringen etter utvidelsen av Møsvatn dam (Andersen et al., 2014).

Fabrikken på Rjukan måtte også ha kraft og i 1911 sto Vemork kraftstasjon ferdig, klar til å utnytte 299,5 m av Månas totale fall forbi Rjukanfossen (Andersen et al., 2014). Kraftverket var størst i verden med sine 140 000 hestekrefter og en effekt på 103 MW. Umiddelbart etter at Vemork var ferdigstilt gikk arbeiderne i gang med å bygge Såheim kraftstasjon. Såheim startet sin kraftproduksjon tidlig i 1916 og utnyttet restfallet til Måna på 273,6 m, og var enda større enn Vemork med 167 000 hestekrefter og en effekt på 120 MW. Det hadde aldri før vært forsøkt utbygging av en foss av Rjukanfossens dimensjoner og både Vemork og Såheim representerer nyskapning innen kraftutbygging (Andersen et al., 2014).

2.1.6 FABRIKKRØYK OVER ØST-TELEMARK

Prøvefabrikken på Notodden ble igangsatt i mai 1905 med Birkeland/Eyde lysbueovner og kraft fra Tinfos I (Andersen et al., 2014). Da det viste seg at produksjonen var lønnsom, startet oppføringen av større og permanente fabrikkbygninger som sto ferdig i 1907 og denne utvidelsen fikk navnet produksjonslinje A. Produksjonslinje A var basert på kraft fra Svælgfos I og var Hydros første ordinære produksjonsanlegg for prosessering av nitrogengass og kunstgjødsel. I 1909 ble det bygget en ny prøvefabrikk for å teste tyske Schönherr-ovner opp mot Birkeland/Eyde-

ovner med tanke på oppstart på Rjukan. Denne utvidelsen ble kalt C-linjen og fikk sin kraftforsyning fra Lienfos kraftverk. Etter 1. verdenskrig var den internasjonale teknologikonkurransen skjerpet og det tyske selskapet BASF klarte med sin Haber-Bosch-metode å fremstille kalksalpeter i 1925. Det ble klart at denne metoden var overlegen lysbuemetoden og Hydro besluttet å legge om produksjonen i 1926. Det ble dermed oppført nye fabrikkbygninger kalt «Nyanleggene» på Notodden for å drive forsøksdrift for senere etablering på Rjukan. Den nye utvidelsen ble kalt Haber-Bosch-linjen (Andersen et al., 2014).

I 1911 startet fabrikkanlegget Rjukan I produksjonen av Norgesalpeter med kraft fra Vemork kraftstasjon (Andersen et al., 2014). Produksjonen foregikk med 96 tyske Schönherr-ovner og 8 Birkeland/Eyde-ovner. Så fort Rjukan I var ferdigstilt startet byggingen av Rjukan II og anlegget sto ferdig i 1916 med 35 Birkeland/Eyde-ovner og kraft fra Såheim. Etter at forsøksdriften på Notodden viste at Haber-Bosch-metoden var overlegen lysbuemetoden, ble det besluttet å legge om produksjonen på Rjukan også. Nye fabrikk så dagens lys og nyanlegget Rjukan III ble satt i drift i 1929 med ammoniakmetoden som produksjonsmetode (Andersen et al., 2014).

2.1.7 JERNBANEVOGNER TIL LANDS OG TIL VANNS

Hydros industrielle utbygging i Telemark var avhengig av et effektivt transportsystem som knyttet fabrikkene til omverdenen og verdensmarkedet (Andersen et al., 2014). Notodden var allerede tilknyttet kysten gjennom Telemarkskanalen som sto ferdig i 1861. For å knytte Notodden og Rjukan ble det i 1907 påbegynt byggingen av to jernbanestrekninger som var knyttet sammen med en ferjestrekning over Tinnsjøen. Tinnosbanen gikk fra Notodden til Tinnoset i sørenden av Tinnsjøen. Videre gikk ferden over Tinnsjøen med jernbaneferge fra Tinnoset ferjeleie til Mæl ferjeleie. Fra Mæl gikk Rjukanbanen frem til fabrikkområdene på Rjukan. Det tilsammen 80 km lange

transportsystemet sto klart allerede i februar 1909 etter 1 ½ år med intens jobbing. En så kort gjennomføringstid på et anlegg av denne størrelsen og vanskelighetsgrad var bemerkelsesverdig, og anlegget er i dag regnet som en av de mest monumentale og ambisiøse infrastrukturanlegg vi har fra tidlig norsk industrihistorie. I 1911 ble Rjukanbanen elektrifisert og ble med det Norges første elektriske jernbane med normal sporvidde. I 1917 sto Bratsbergbanen mellom Notodden og Porsgrunn klar og erstattet med det båttransporten på Telemarkskanalen (Andersen et al., 2014).

2.2 VERDENSARVEN

De historiske hendelsene og etableringene som er omtalt i forrige kapittel er utgangspunktet for Rjukan – Notodden industriarv sin fremragende universelle verdi. Dette kapittelet tar for seg hvilke deler av industrihistorien som oppfyller kravet om fremragende universelle verdi og dermed defineres som en del av verdensarven.

2.2.1 VERDENSARVENS OMFANG

Rjukan – Notodden industriarv består av en rekke banebrytende vannkraftverk, overføringslinjer, fabrikker, transportsystemer og byer som ligger i et dramatisk landskap omgitt av høye fjell, fossefall og elvedaler (UNESCO, u.å.-c). Industriarven er bygget opp av selskapet Norsk Hydro som klarte å fremstille kunstgjødsel fra nitrogen i lufta tidlig på 1900-tallet. Personene bak selskapet med Kristian Birkeland i spissen utnyttet sine evner til å kombinere resultatene av vitenskap og forskning fra både Europa og Nord-Amerika slik at de lyktes med fremstillingen av kunstgjødsel (UNESCO, u.å.-c). Norgesalpeter var navnet på kunstgjødselen som ble fremstilt gjennom fiksering av nitrogen fra luft i Birkeland/Eydes lysbueprosess og produktet var avgjørende for å dekke den vestlige verdens etterspørsel etter økt produksjon i landbruket (Andersen et al., 2014).

Rjukan og Notodden representerer i dag dette gjennombruddet hvor elektrisk energi fra vannkraft ble utnyttet til pionerutvikling av storskala kjemisk industri i perioden som gjerne betegnes som «den andre industrielle revolusjon» (Riksantikvaren, u.å.). Hardangerviddas enorme vannressursers fremsto som en utømmelig kilde til kraft, og vannkraftverk verden aldri hadde sett maken til reiste seg langt inne i Telemarks trange daler. I takt med vannkraftverkene

vokste fabrikkanleggene frem som kjemper i landskapet som ikke en gang det sagnomsuste Telemark hadde sett maken til. Sammen med fabrikkene reiste byene Rjukan og Notodden seg som såkalte «company towns» etter inspirasjon fra internasjonale planidealer, og sammen med innovative transportløsninger ble distribusjonen av et nytt viktig globalt produkt på verdensmarkedet mulig gjort (UNESCO, u.å.-c).

Produktet Norgesalpeter ble til gjennom et eventyrlig samspill mellom norsk natur, vitenskap, entreprenørskap og utenlandsk kapital og anleggene og de helhetlige miljøene knyttet til produksjonen ble innskrevet på UNESCOs verdensarvliste i 2015 i form av Rjukan – Notodden industriarv (Riksantikvaren, u.å.). Begrunnelsen for innskrivningen er Rjukan – Notodden industriarv fremragende universelle verdi (OUV) innenfor kriterium II og IV (UNESCO, u.å.-c). UNESCO opererer med totalt ti kriterier for fremragende universell verdi og minst et av disse kriteriene må være oppfylt for at en nominasjon skal innlemmes på Verdensarvlisten (UNESCO, u.å.-a).

2.2.2 KRITERIUM II

«to exhibit an important interchange of human values, over a span of time or within a cultural area of the world, on developments in architecture or technology, monumental arts, town-planning or landscape design;» (UNESCO, u.å.-a).

Under kriterium II peker UNESCO på at Rjukan – Notodden industriarv viser en eksepsjonell kombinasjon av industrielle miljøer og objekter som er knyttet til landskapet. Disse demonstrerer igjen en viktig utveksling av teknologisk utvikling på starten av 1900-tallet (UNESCO, u.å.-c).

2.2.3 KRITERIUM IV

«to be an outstanding example of a type of building, architectural or technological ensemble or landscape which illustrates (a) significant stage(s) in human history;» (UNESCO, u.å.-a).

Under kriterium IV peker UNESCO på at Rjukan – Notodden industriarv består av en teknologisk samling av dammer, tunneller, rørgater, kraftstasjoner, kraftlinjer, fabrikkområder og produksjonsutstyr, company towns, jernbanelinjer og fergesamband. Samlingen ligger i et landskap hvor den naturlige topografien gjorde det mulig å generere hydroelektrisitet i de store mengdene produksjonen var avhengig av og den skiller seg ut som et eksempel på en ny global industri på starten av 1900-tallet (UNESCO, u.å.-c).

2.2.4 DE FIRE KOMPONENTENE

Kulturarven som i dag er innskrevet på verdensarvlisten består av utvalgte bygninger og anlegg innen fire komponenter i form av hydroelektrisk kraftproduksjon, industri, transportsystem og bysamfunn (Andersen et al., 2014). I nominasjonsdokumentet er de fire komponentene beskrevet på følgende måte:

«Hydroelektrisk kraftproduksjon: Kraftstasjoner og innretninger for utnyttelse av vassdrag til elektrisk kraftproduksjon, oppstrøms til og med demning for vannmagasin.» (Andersen et al., 2014)

«Industri: Gjenværende deler av anlegg, bygningsmasse og maskinelle innretninger for elektrokjemisk prosessindustri som ble reist i tilknytning til eller ble forsynt av kraftstasjonene.» (Andersen et al., 2014)

«Transportsystem: Infrastrukturen som ble bygd for å eksportere industri-produktet fra fabrikk til eksisterende kontaktpunkt mot verdensmarkedet (dvs. fra Rjukan til Notodden med beliggenhet ved allerede kanalisert vassdrag).» (Andersen et al., 2014)

«Bysamfunn av typen «company town», dvs. planlagt og oppført av det økonomiske foretaket bak industrietableringen, som en nødvendighet for å oppnå de økonomiske målene.» (Andersen et al., 2014)

2.2.5 ATTRIBUTTER OG SIGNIFIKANTE OBJEKTER

Rjukan – Notodden Industriarv består totalt av 13 attributter og 97 signifikante objekter med fremragende universell verdi (OUV) fordelt mellom de fire komponentene hydroelektrisk kraftproduksjon, industri, transportsystem og bysamfunn (Andersen et al., 2014). Utvalget av de signifikante objektene er gjort på bakgrunn av historisk betydning og høy grad av integritet og autenticitet.

Attributtene knyttet til hydroelektrisk kraftproduksjon omfatter Tinfos AS kraftstasjoner i form av Tinfos I og Tinfos II, rester etter Hydros kraftstasjoner i Tinnelva i form av Svælgfos I, Lienfos og Svælgfos II og Hydros kraftstasjoner i Vestfjorddalen i form av Vemork og Såheim. I tillegg omfattes reguleringsdammer og kraftoverføring. Attributtene knyttet til industri er Hydroparken på Notodden og Hydroparken på Rjukan med fabrikkanlegg i tillegg til produksjonsutstyr. Transportsystem omfatter attributtene Tinnosbanen med stasjoner og annen bygningsmasse, Rjukanbanens ferjestrekning over Tinnsjøen og Rjukanbanen med stasjoner og annen bygningsmasse. Attributtene knyttet til bysamfunn er boligområdene Villamoen og Grønnbyen i tillegg til enkeltbygg oppført av Hydro på Notodden og Hydrobyen Rjukan med boligområder og enkeltbygg.

2.2.6 OPPSLUTTENDE VERDIER

I tillegg til disse attributtene finnes det også en rekke oppsluttende verdier både innenfor verdensarvområdet og i bufferzonen. De oppsluttende verdiene faller innenfor en av følgende to kategoriene:

«Kulturminner som tilhører en av nominasjonsforslagets fire tematiske komponenter, men som mangler tilstrekkelig integritet og/eller autenticitet til å bære framragende universell verdi.» (Andersen et al., 2014)

«Kulturminner som på en sideordnet måte er knyttet til fortellingen om industristedene Rjukan – Notodden.» (Andersen et al., 2014).

Noen eksempler på oppsluttende verdier som vi har sett at er en viktig del av verdensarvhistorien er Svelgfoss kulturmiljø med ruiner og bygninger og Lienfoss kulturmiljø med ruin, bru og bygninger. Det finnes også flere oppsluttende verdier i Notodden by med Notodden sentrum «jugendbyen», Notodden brygge, og bydelen Tinnebyen som ble bygget opp av Hydro som eksempler på dette. Ellers omfatter de oppsluttende verdiene bygninger og rester av bygninger knyttet til industriell produksjon, objekter tilknyttet krigshistorien og bygninger tilknyttet turisme for å nevne noe.

2.3 NATURARVEN

Av forrige kapittel fremgikk det at Rjukan – Notodden industriarv er blitt verdensarv som følge av sin fremragende universelle verdi knyttet til den industrielle utviklingen. I dette kapitlet gjøres det rede for hvordan naturlandskapet, som er blitt formet gjennom hundrevis av millioner av år, har vært et avgjørende premiss for denne industrielle utviklingen.

2.3.1 NATURLANDSKAPET

– ET PREMISS FOR VERDENSARVEN

Rjukan – Notodden industriarv er innskrevet på UNESCOs verdensarvliste på grunnlag av den banebrytende industrielle utviklingen som fant sted på Rjukan og Notodden på begynnelsen av 1900-tallet (Andersen et al., 2014). Forutsetningene for industrien på Rjukan og Notodden var naturlandskapet med vannets ferd fra høyfjellsplatået Hardangervidda ut mot havet, en naturressurs som representerte en utømmelig kilde til energi. Landformer, topografi og klima har spilt en avgjørende rolle for de kulturhistoriske hendelsene som resulterte i Rjukan og Notodden som enestående steder med en plass på verdensarvlisten. Industristedene er et resultat av møte mellom mennesker og natur og kan sies å være «verk skapt av mennesker og natur i fellesskap» (Andersen et al., 2014).

Selv om naturlandskapet har vært helt avgjørende for historien om industristedene Rjukan og Notodden, er det ikke definert som en del av verdensarven. Siden industristeder ikke er særlig utbredt på verdensarvlisten ble det tatt et bevisst valg av norske antikvarmyndigheter om å nominere Rjukan og Notodden som en ren industriarv ettersom dette trolig ville øke sjansene for innskriving (Birkeland, 2019). Nominasjonsdokumentet understreker betydningen av naturlandskapet og UNESCO fokuserer også på betydningen

av nettopp naturlandskapet i redegjørelsen for både kriterium II og IV. Til tross for at betydningen av naturlandskapet belyses, gis det ingen fremragende universell verdi som er av så stor betydning til at det må bevares for fremtidige generasjoner. Naturlandskapet defineres altså ikke som en del av verdensarven til tross for at det er en direkte forutsetning for fremveksten av industrien som verdensarven bygger på, men er likefullt essensielt for forståelsen av verdensarvområdet Rjukan – Notodden.

2.3.2 ET LANDSKAP MED DYPE RØTTER

Naturlandskapet i verdensarvområdet har røtter som strekker seg så langt tilbake som 1,5 milliarder år da fjellene i Telemark er hovedsakelig utformet i bergarter med røtter i svært gamle fjellkjeder og Gaustatoppen er et eksempel på en hard kvartsittenhet fra denne tiden (Fossen, 2014). Forutsetningen for den industrielle utviklingen som ledet til fremveksten av Rjukan og Notodden var nettopp naturlandskapet som er et resultat av geologiske prosesser som har foregått gjennom hundrevis av millioner av år. De geologiske prosessene har gang på gang sørget for at berggrunn har blitt erodert ned og at ny berggrunn er blitt bygget opp gjennom en begivenhetsrik historie som har lagt grunnlaget for det norske naturlandskapet (Fossen, 2014). Norges kollisjon med datidens Nord-Amerika og dannelsen av den kaledonske fjellkjeden for 400 millioner år siden, står frem som den mest spektakulære begivenheten og hendelsen har lagt grunnlag for hvordan fjellene i dag ser ut gjennom at metamorfosen og deformasjonen den ledet til bokstavelig talt satte dype spor i den norske geologihistorien (Fossen, 2014).

For verdensarvområdet er det derimot heller den beskjedne påvirkningen geologihistoriens begivenheter har hatt som er av størst betydning. Utgangspunktet for industrien på Rjukan og Notodden er energien i de enorme vannressursene som samles på Hardangervidda og som faller de nesten 900 meterne fra Møsvatn til Heddalsvannet ved Notodden. I over 500 millioner år har

Hardangervidda stort sett hatt form som et horisontalt sletteland om det har vært som havbunnslette, sletteland eller som høyfjellsvidde som i dag (Sigmond, u.å.). Landhevingen som hevet Hardangervidda fra sletteland på havnivå til høyfjellsvidde, skjedde for ca. 50 millioner år siden og hevet Norge over 500 meter i kystområdene og så mye som 1000 meter lenger øst i innlandet.

2.3.3 ISTIDEN FORMET NATURLANDSKAPET

For 2,5 millioner år siden ble klimaet kaldere slik at isbreer begynte å vokse frem og for 1 million år siden kom de store istidene som dekket Norge med flere tusen meter tykk innlandsis igjen og igjen (Sigmond, u.å.). Isbreene, som vokste frem og trakk seg tilbake gjennom de store istidene, var ikke statiske og breenes bevegelse gjennom landskapet skurte effektivt vekk løsmasser som lå i dens vei og gnagde på det faste fjellet. Breenes ferd gjennom landskapet har erodert ut utallige U-daler i det norske naturlandskapet, og Vestfjorddalen og Heddal er eksempler på dette (Birkeland, 2014). Da breene smeltet i mellomistiden ble det dannet store breelver som rant i strie strømmer gjennom disse dalførene som breene hadde erodert ut. Kraften i de store vannmassene slipte seg ned i fjellet og dannet smale og kantete elvegjeld hvor breelvene kunne jobbe seg lengre og lengre ned i fjellet. Rjukanfossen, Svelgfoss, Lienfoss, Sagafoss og Tinnfossen er alle resultat av breelvenes arbeid på sin ferd fra Hardangervidda til havet (Birkeland, 2014).

Den siste istiden som dekket verdensarvområdet med en stor isbre endte for 10 000 år siden, og det er denne breens bevegelser og breelvenes ville ferd gjennom landskapet som har formet elvedalene i Tinn og Notodden slik vi kjenner de i dag (Birkeland, 2014). Når breelvene eroderte på underlaget fraktet de også med seg store mengder løsmasser som ble avsatt på et lite område der de strie elvene møtte roligere vann. Ved Tinnelvas utløp på Notodden kan vi tydelig se landformer som har blitt til når løsmasser har blitt avsatt ved breelvenes

utløp i Heddalsvannet. Grus, sand og leire som breelvene førte med seg ble avsatt på såkalte elvesletter, og det er restene etter disse elveslettene som danner terrassene byen Notodden er bygget på. Dalførene ellers i verdensarvområdet preges også i stor grad av breelvenes avsetninger med store åpne moer med stor og fin furuskog som har gitt godt grunnlag for skogbruk (Birkeland, 2014).

Den flere tusen meter tykke innlandsisen, som vokste frem under istidene, presset landet ned slik at havet trengte inn i landet og la blant annet Notodden og Heddal under vann. På det høyeste sto havet 150 meter høyere enn i dag og store mengder sand og marin leire ble avsatt langs dalbunnen (Birkeland, 2014). Da Notodden og Heddal steg opp igjen av havet som følge av at isen smeltet, var det med betraktelig bedre dyringsjord enn det som finnes i områdene lengre oppover vassdraget. Landhevingen etter den siste istiden var i samarbeid med isbreenes og breelvenes forming av naturlandskapet også avgjørende for at Notodden ble tilgjengelig for omverdenen med Heddalsvannet kun 16 meter over havnivået som vannvei ut til havet (Birkeland, 2014).

2.3.4 NATURLANDSKAPET SOM PREMISS FOR KRAFTPRODUKSJON

Nøkkelen til fremveksten av industrien på Rjukan og Notodden ligger i høyfjellsplatået Hardangervidda sitt enorme nedslagsfelt som samler og holder på store vannmengder og det bratte terrenget som faller 900 meter ned til Heddalsvannet på vei ut mot havet. Til tross for dramatiske hendelser i den norske geologihistorien som har ført til at Norge har duppet opp og ned i vannet som en kork, har Hardangervidda forblitt sletteland i en eller annen form i over 500 millioner år (Sigmond, u.å.). De store istidene har også fart fint med Hardangervidda da det har vært lite bevegelse og erosjon som følge av at den høyeste delen av brekulen har ligget her, omtrent langs grensen mot Telemark (Sigmond, u.å.). Hardangerviddas avslutning markeres av bratte kanter der istidens breer

og elver har begynt sitt arbeid med å forme landmassene. Her er dalene skåret dypt ned i fjellmassivet og naturlandskapet preges av store høydeforskjeller med bratte dalsider som noen steder strekker seg 1000 meter rett til værs (Andersen et al., 2014).

Der hvor Hardangervidda slutter og den dype Vestfjorddalen begynner, stuper rørgatene ned til vannkraftverkene på Rjukan og vannet treffer turbinbladene med voldsom kraft. Det enorme kraftpotensialet som finnes i stillingsenergien i vannmengdene og som holdes tilbake av Møsvatn dam på Hardangervidda blir omgjort til bevegelsesenergi når vannet tar fatt på sin ferd nedover rørgatene. I møte med turbinen blir bevegelsesenergien omdannet til rotasjonsenergi og gjennom at turbinen driver en generator omformes energien nok en gang til elektrisk energi. Der hvor breelvene i sin tid jobbet seg nedover i grunnen og laget fossegjeld, ble det bygget vannkraftverk som utnyttet vannets fall på vei nedover vassdraget. Vannets kretsløp sørger for at prosessen kan gjentas gang på gang ved at vannet damper opp fra havet og faller ned som regn over Hardangervidda. Denne utømmelige kilden til kraft var det som gjorde industrieventyret på Rjukan og Notodden mulig, da lysbueprosessen var svært kraftkrevende og billig kraft var et premiss for at prosessen skulle være lønnsom.

2.3.5 NATURLANDSKAPET SOM PREMISS FOR INDUSTRIEVENTYRET

Det fantes en eneste forutsetning for industriell etablering i den bortgjemte og utilgjengelige Vestfjorddalen, nemlig det enorme kraftpotensialet i Rjukanfossen. For at Sam Eydes drøm om å utnytte Rjukanfossen til industrielle formål skulle bli virkelighet, trengtes det forsøksvirksomhet for å utvikle lysbueprosessen og for å teste den kommersielle lønnsomheten ved produksjonen. At nettopp Notodden til slutt ble valgt som lokasjon for forsøksvirksomhet er et resultat av naturressursene som fantes her. Heddalsvannet gjorde Notodden tilgjengelig

for omverdenen gjennom forbindelsen til havet gjennom Telemarkskanalen ned til Skien samt at Tinnelva var kilde til både mekanisk og elektrisk energi som var drivkraften i industriell produksjon (Dugstad, 2011). Disse naturressursene ble til gjennom isbreene og breelvenes samarbeid om å forme naturlandskapet og gjorde Notodden til et attraktivt sted for etablering av industriell virksomhet.

Heddal hadde en lang og rik tradisjon som et av de rikeste landbruksområdene i Telemark på grunn av de gode dyrkingsforholdene knyttet til avsetningen av marin leire da området lå under vann i istiden. Breelvenes avsetninger hadde også gitt gode vilkår for skogbruk i området med store åpne moer kledd med stor og fin furuskog. Særlig videre oppover vassdraget mot Gransherad var det store produktive skogsområder og tømmeret ble fløtet på elva ned til Heddalsvannet og videre ut til sagbrukene ved kysten hvor tømmeret ble foredlet og solgt på verdensmarkedet. Naturressursene i området la grunnlag for en befolkning som etter hvert søkte andre muligheter enn det som lå i jord- og skogbruk.

Den mekaniske vannkraften fra Tinnelva hadde lenge vært utnyttet til blant annet å foredle råvarer fra landbruket og skogbruket med møller, oppgangssager og stamper oppover langs elva (Dugstad, 2011). Den første industrielle etableringen var et sagbruk som også utnyttet den mekaniske vannkraften og videre fulgte etablering av tresliperi og papirfabrikk (Dugstad, 2011). Industriselskapet Tinfos så muligheten for å utnytte vannkraften i Tinnelva mer effektivt ved å produsere elektrisk kraft istedenfor mekanisk kraft og bygget vannkraftverket Tinfos I. Den elektriske kraften skulle utnyttes til karbidproduksjon, men da produksjonen aldri ble noen stor suksess var det overskudd av kraft som Hydro kunne benytte seg av i sin forsøksvirksomhet. Notodden hadde altså vært et pionersted for industri basert på vannkraft lenge før Hydro etablerte seg her som følge av naturressursene som fantes i naturlandskapet

(Dugstad, 2011).

Kanaliseringsen av vassdraget som forbant Notodden med Skien og havet utenfor sto ferdig i 1861 og var også en avgjørende faktor for valget av Notodden som lokasjon for forsøksvirksomhet (Andersen et al., 2014). Kanalen var avgjørende for å frakte råvarer inn og produkter ut og kanaliseringen er også muliggjort av isbreene og breelvenes samarbeid om utformingen av vassdraget og landhevingen som sørget for Heddalsvannets gunstige plassering bare 16 meter over havnivå. Breelvenes avsetninger ved utløpet av Tinnelva med dannelsen av de tydelige terrassene i landskapet har hatt stor betydning for utformingen av byen Notodden. Terrassene med sine ulike nivåer var med på å understreke hierarkiet i industrisamfunnet med Admini og Villamoen for direktørene og funksjonærene på den øverste terrassen og Grønnbyen for arbeiderne på terrassen under (Andersen et al., 2014). På den nederste terrassen helt nede ved Heddalsvannet ligger fabrikkområdet med tilgangen til vannet som et viktig premiss for den industrielle virksomheten.

2.3.6 LANDSKAPSBILDE SOM HISTORIEFORTELLER

Som vi ser har samspillet mellom menneske og natur vært nøkkelen for industrieventyret som skjedde på Rjukan og Notodden. I dag har den materielle arven etter industrien fått status som en verdensarv som skal bevares for menneskeheten i uoverskuelig fremtid. Naturlandskapet har ikke fått den samme statusen, men er like fullt avgjørende for formidlingen av historien om industrieventyret. De materielle objektene som omfattes av verdensarvstatusen må dermed sees i sammenheng med naturlandskapet for å formidle sin sanne verdi.

Landskapsbildet på Rjukan forteller i dag historien om et industristed som på utrolig vis vokste frem i et dramatisk og naturskjønt landskap under Hardangervidda med stupbratte åssider på alle kanter. Den lille byen snor seg innover den trange dalbunnen i takt med elva og med hovedvekten av boliger på nordsiden av dalen og fabrikkområdet

helt innerst i dalen mot Hardangervidda. Naturlandskapet her var tidligere kjent for sin dramatiske natur med den mektige Gaustatoppen og Rjukanfossen som folk kom langveis fra for å beundre. Med industriens fremvekst ble dette landskapet heller et bilde på menneskets overvinnelse av naturkreftene og evnen utnytte de til sin fordel.

Landskapsbildet på Notodden forteller i dag historien om et industristed som vokste frem midt i et av de mest tradisjonsrike jordbrukslandskapene i Telemark. Byen vokser opp av Heddalsvannet som det dominerende landskapselementet og er omgitt av skogkledde åser og jordbruksområder som i en mosaikk. Dette landskapet var tidligere kjent for sine lange tradisjoner for utnyttelse av jord og skog gjennom et samspill mellom menneske og natur med Heddal stavkirke fra middelalderen som det fremste symbolet på landskapets historiske røtter. Med industriens fremvekst ble bildet av grønne enger og gylne kornåkere erstattet av den tykke grå fabrikkøyken som tegnet på gode tider.

2.4 IMMATERIELL ARV

I dette kapittelet gjøres det rede for de immaterielle verdiene som springer ut av industrihistorien og som verdensarven bygger på. Som vi har sett av tidligere kapitler omfattes ikke de materielle verdiene av verdensarvstatusen, men er likevel av stor betydning da de gir en dypere forståelse av den materielle arven, og er av stor betydning for lokalsamfunnets kulturelle identitet.

2.4.1 SKILLET MELLOM DET MATERIELLE OG DET IMMATERIELLE

Historisk har det vært fokus på bevaring av den materielle kulturarven vi etterlater oss. Med den nye konvensjonen for vern av immateriell kulturarv som kom i 2003 satte UNESCO søkelyset på en ny dimensjon av denne som så langt hadde vært viet lite oppmerksomhet (Lixinski, 2014). I dag ser vi at stadig flere av nominasjonene til verdensarvlisten er basert på immaterielle kvaliteter som følge av konvensjonen fra 2003 (Jokilehto, 2014). Ved å opprette en egen konvensjon for vern av immateriell kulturarv har UNESCO fremmet viktigheten av, og skapt økt oppmerksomhet rundt immateriell kulturarv. Samtidig har de også bidratt til å skape en oppfatning om at materielle og immaterielle kulturarv er to forskjellige fenomener (Lixinski, 2014).

UNESCO peker på språk, utøvende kunst, sosiale skikker, tradisjonelle håndverksferdigheter, ritualer, kunnskap og ferdigheter knyttet til naturen som eksempler på immateriell kulturarv (UNESCO, u.å.-b). Det er også mulig å se på den immaterielle som forutsetning for den materielle, slik at den materielle og immaterielle kulturarven dermed er avhengige av hverandre (Lixinski, 2014). Selv om den immaterielle kulturarven ofte kommer til uttrykk gjennom materielle objekter, er det altså den immaterielle

dimensjonen av kulturarven som gir mening til den materielle. Lixinski illustrerer dette poenget ved å peke på at forskjellen mellom en fangstgrop og et hull i bakken, er verdiene vi tillegger de gjennom den immaterielle kulturarven (Lixinski, 2014).

Laurajane Smith går enda lenger i sin oppfatning og mener ikke at vi ikke bare skal la være å skille mellom materiell og immateriell kulturarv, men at all kulturarv i utgangspunktet er immateriell (Smith, 2006). Hun sier at når vi opplever kulturarv, om den er materiell eller immateriell, er det ett sett med verdier og meninger i form av følelser, minner og opplevelser, som preger vår opplevelse av kulturarven og dermed er all kulturarv i utgangspunktet immateriell. Videre hevder hun at fysiske objekter og monumenter ikke har verdi i seg selv, de er produkter av det immaterielle og kan kun forstås gjennom sitt opphav som tanker og idéer. (Smith, 2006).

Som vi har sett er Rjukan – Notodden industriarv innskrevet på verdensarvlisten som en materiell kulturarv. Altså er det de materielle objektene innenfor de fire komponentene hydroelektrisk kraftproduksjon, industri, transportsystem og bysamfunn som har en universell verdi og skal bevares for generasjonene som kommer etter oss. Som det er belyst ovenfor finnes det også immaterielle verdier knyttet til de materielle objektene og disse immaterielle verdiene kan ha stor betydning for hvordan vi oppfatter de materielle objektenes verdi. Tendensen innen kulturminneforvaltningen har vært en dreining i tankesettet fra at det var de materielle objektene som var av betydning til at det i dag er et mye større fokus også på de immaterielle verdiene, uansett om man skiller de eller ser de i sammenheng (Lixinski, 2014).

I dag ser vi at det er den materielle arven som er av størst betydning med tanke på å bevare det kommersielt verdiskapende potensialet i kulturarven med tanke på blant annet kulturturisme (Lixinski, 2014). Typisk for kulturturistene er at de opplever kulturarven gjennom korte besøk som gjør at det er den materielle arven som blir mest

attraktiv, siden de fysiske objektene er mye enklere å forstå enn de immaterielle aspektene ved arven. Den immaterielle arven er derimot av størst betydning når det kommer til å beskytte og styrke kulturell identitet og det verdiskapende potensialet som ligger i dette (Lixinski, 2014).

Videre er det belyst et utvalg av immaterielle aspekter ved Rjukan – Notodden industriarv som er avgjørende for å oppnå en dypere forståelse av den materielle arven. I tillegg representerer de verdier som vil kunne stimulere til fremtidig utvikling gjennom styrking av den kulturelle identiteten i lokalsamfunnet. De immaterielle aspektene som er belyst er samfunnets evne til rask omstilling og å ta innover seg nye impulser, evnen til å samles om et felles mål og jobbe sammen mot dette målet, troen på de unge og deres kunnskap og evne til å tenke nytt og en sterk gründertanke.

2.4.2 OMSTILLING

Rjukan og Notodden gjennomgikk en formidabel utvikling i årene etter Hydros etablering i 1905 og lokalsamfunnet viste en unik evne til å omstille seg. Før Hydros etablering, rundt 1900, var Notodden en bygdeby omgitt av jordbruksbygden Heddal med flere store gårdsbruk, mens Vestfjorddalen var preget av svært spredt bosetting med noe mindre gårdsbruk (Andersen et al., 2014). Notodden hadde noe handel og service, men både Rjukan og Notodden var tydelige bondesamfunn før industrireisingen. Fra Hydros etablering tok det ikke mange år før både Rjukan og Notodden var for industrisamfunn å regne og i 1920 var det vokst frem to moderne industribyer med henholdsvis 8500 og 6500 innbyggere på Rjukan og Notodden (Andersen et al., 2014). Denne evnen til rask omstilling som fantes i samfunnet er en del av den immaterielle arven som er viktig for å forstå hvordan den materielle arven utviklet seg og hvordan samfunnet reagerte på de nye impulsene industrien førte med seg.

2.4.3 STOLTHET OG SAMARBEID

Under industriens gullalder var det å komme fra Rjukan eller Notodden synonymt med å være en del av det norske industrieventyret som igjen var knyttet til solidaritet, hard arbeid for å oppnå en bedre fremtid og «gjør det selv» mentaliteten (Birkeland, 2008). Det var knyttet en stor stolthet til det å jobbe i industrien på grunn av velferden og den økonomiske veksten den førte med seg. Industrien representerte fremskritt og førte også med seg visjoner om en mer rettferdig samfunnsordning og et godt liv i fremtiden (Ågotnes, 2007). Industrien ble middelet for målet og hver dag strømmet arbeiderne inn fabrikkportene med et felles mål om en bedre fremtid for seg selv og nasjonen. Rjukan og Notodden som industriens fødested i Norge var på mange måter selve smeltedigelen for utviklingen av en kollektiv kultur, et kollektivt samfunn og en monokulturell tenke- og handlingsmåte forbundet med arbeiderklassens stolthet (Birkeland, 2008). Denne sterke kollektive stoltheten over å arbeide i industrien og oppfatningen om at man jobbet sammen mot et felles mål om en bedre fremtid, ikke bare for seg selv, men for en hel nasjon, var avgjørende for den eventyrlige utviklingen som skjedde på Rjukan og Notodden etter 1905.

2.4.4 TROEN PÅ DE UNGE

Ser man på de mest sentrale skikkelsene bak utviklingen av Rjukan og Notodden ser en fort et tydelig mønster, nemlig unge mennesker med høyere utdanning. Sam Eyde og Kristian Birkeland var i slutten av 30 årene når de vant kappløpet om å knekke koden for å binde luftens nitrogen, men hadde lenge før dette utmerket seg innen sine fagfelt. Sam Eyde var i ung alder blitt anerkjent for sitt arbeid med stasjons- og havneanlegg i Tyskland, Sverige og Norge hvor han vant internasjonale konkurranser og priser (Andersen et al., 2014). Kristian Birkeland var bare 30 år gammel da han ble utnevnt som professor ved Universitetet i Oslo og allerede tidlig i sin forskningskarriere skapte han

betydelige bidrag innen matematikk og både teoretisk og praktisk fysikk. Olaf Brochmann Nordhagen fikk i oppdrag å utforme Vemork kraftstasjon som var verdens største bare 24 år gammel. Noen år senere utformet han Såheim kraftstasjon som overtok posisjonen som verdens største sammen med Thorvald Astrup som da var i starten av 30-årene. Sigurd Kloumann var bare 25 år da han ble byggeleder og sjef for utbyggingen av de første fabrikkbyggene på Notodden samt Svælgfos kraftstasjon som ble bygget som det største vannkraftverket i Europa (Andersen et al., 2014). Helge Blix, Henning Kloumann, Christian Frederik Jacob von Munthe af Morgenstjerne og Magnus Poulsson er andre eksempler på arkitekter og ingeniører som alle var i 30-årene da de ble engasjert av Norsk Hydro på Rjukan og Notodden (Andersen et al., 2014).

Som vi ser var flere av de personene som var hjernene bak oppføringen av industrianleggene og industribyene Rjukan og Notodden svært unge under sitt engasjement. Også blant arbeiderstanden var det en stor ung arbeidermasse og tidligere Hydroarbeider Ragnar Moen forteller at han begynte å jobbe på Hydro som 15-åring og at dette ikke var uvanlig (Moen, 2019). Det var unge mennesker med nyervervet kunnskap og store mengder pågangsmot som gjorde at den unge nasjonen Norge slo verdens industristormakter i kampen om først å binde nitrogen fra luften til industriell produksjon av kalksalpeter. Ingeniører og arkitekter i starten av sin karriere kom opp med de nyskapende løsninger i verdensklasse som gjorde etableringen av industriene på Rjukan og Notodden mulig. Bak fabrikkens murer var gutter helt ned i tenårene delaktige i produksjonen av et kjemisk produkt verden ikke hadde sett maken til. Sammen skapte de noe som i dag defineres som en kulturarv med en fremragende universell verdi som må bevares for verdens fremtidige generasjoner.

2.4.5 GRÜNDERTANKEN

Det var Sam Eyde sin sterke interesse for fosseutbyggingen i Norge som gjorde at Eyde tok steget fra ingeniør til gründer. Eyde kombinerte sine store ambisjoner for utnyttelsen av kraft i norske vassdrag med det internasjonale nettverket han hadde skaffet seg gjennom sin ingeniørvirksomhet i utlandet (Andersen et al., 2014). Interessen handlet innledningsvis om oppdrag for ingeniørkontoret han hadde startet, men han innså fort at det var en større økonomisk gevinst i spekulative kjøp og salg enn i ingeniøroppdrag. Med utenlandsk kapital i ryggen startet Eyde å spekulere i fosseoppkjøp samtidig som han selv gjerne ønsket å delta i utbyggingen av fossene han spekulerte i. Når Eyde hadde skaffet seg en ressurs og ønsket å utnyttet den, så han fort muligheten for å kombinere denne ressursen med andre og knytte de sammen til et større prosjekt og det var denne tankegangen som skapte gründeren Sam Eyde (Andersen et al., 2014). I Rjukanfossen fant Eyde sin juvel hvor han fikk bruk for alle sine egenskaper, både hans visjoner som gründer og tekniske kompetanse som ingeniør skulle bli avgjørende for å lykkes med et prosjekt av denne dimensjonen. Rjukan og Notodden industriarv ble født gjennom Sam Eydens sterke visjon som gründer og gründerideen er derfor en sentral del av verdensarvens opprinnelse.

2.5 EN ARV – TO LOKALSAMFUNN

I dette kapitlet presenteres viktige momenter ved Rjukan og Notoddens historie som har ført til at de to stedene, til tross for en felles industriarv, har ulike utgangspunkt som verdensarvsteder. For en grundigere introduksjon til Rjukans og Notoddens historie se Vedlegg 1 Rjukan på side 100 og Vedlegg 2 Notodden på side 104.

2.5.1 TO INDUSTRISTEDER MED HVER SIN HISTORIE
Rjukan og Notodden er i dag definert som en samlet industriarv som har fått status som verdensarv. Det er klare likheter mellom de to lokalsamfunnene, men det er også markante forskjeller. Begge byene oppsto som følge av den industrielle utvikling som skjedde på starten av 1900-tallet og som gjerne omtales som «den andre industrielle revolusjon». Industrien ble anlagt ved nettopp Notodden og Rjukan på grunn av tilgangen på naturressurser i form av vannkraft som skapte gode forutsetninger for kraftkrevende industri.

Begge byene vokste frem i et voldsomt tempo med selskapet Norsk Hydro som fellesnevneren, men med ulik grad av påvirkning. Mens Rjukan er bygget fra grunnen av som en Hydro-by, var industriselskapet Tinfos også en viktig aktør i utviklingen av Notodden som by og de to selskapene har blant annet utviklet ulike bydeler med arbeiderboliger. Både Hydro og Tinfos var rettet mot internasjonal eksport, men Tinfos var lokalt forankret med en eier som både tok del i den daglige driften og som var knyttet til byen (Dugstad, 2011). Hydro hadde ikke den samme lokale forankringen ettersom selskapet i all hovedsak var eid av utenlandsk kapital og personene bak selskapet ikke hadde noen personlig tilknytning til Notodden. Notodden var heller aldri målet for Hydro, men først og fremst et sted som ble regnet for å være gunstig for å utvikle lysbueprosessen (Dugstad, 2011).

Det var Tinfos sin industrielle utvikling ved overgangen til 1900-tallet som la grunnlag for at Hydro valgte å etablere seg på Notodden og Tinfos-selskapet har spilt en sentral rolle i utviklingen av Notoddens industriarv, som også har hatt betydning for utviklingen av verdensarven. Det er derfor umulig å forstå Notoddens industri- og kulturarv kun på bakgrunn av de fremragende universelle verdiene verdensarven bygger på. Notoddens historie er også preget av hvordan industrien vokste frem midt i en tradisjonsrik jordbruksbygd i Telemark og hvordan bygde- og bysamfunnet med sine svært forskjellige tankesett og fremtidsforestillinger eksiterte side om side. Dette gir seg også uttrykk i landskapet, Notodden er omgitt av et rikt landskapslandskap med kulturminner som Heddal stavkirke som vitner om et samfunn med et rikt livsgrunnlag og en lang historie som strekker seg helt tilbake til middelalderen.

Rjukan på den andre siden vokste frem fra så å si ingenting med et lokalsamfunn som i sin helhet utviklet en klar industriell identitet. Rjukan, som snor seg innover den smale dalbunnen mellom de stupbratte fjellsidene hvor solen ikke viser seg på flere måneder i vinterhalvåret, var et kjent reisemål på grunn av sin spektakulære natur, men var ikke et sted mange fant det mulig å tjene til livets opphold. Den tydelige bystrukturen, det enhetlige boligmiljøet og det massive fabrikkområde innerst i dalen vitner derimot om en by som ble nøye planlagt for et bestemt formål.

2.5.2 STORPRODUKSJON OG FORSØKSVIRKSOMHET

Fabrikkområdene på Rjukan og Notodden har flere fellestrekk da prosessene som har ligget til grunn for produksjonen i stor grad er de samme. Den mest markante forskjellen mellom fabrikkområdene på Rjukan og Notodden er at de er preget av henholdsvis storproduksjon og forsøksvirksomhet og derfor er det meste blåst opp i både skala og produksjonsvolum på Rjukan (NIKU og Context, 2012). Det at Hydro aldri valgte å satse på storproduksjon på Notodden førte

til at Hydro aldri fikk den samme posisjonen der som på Rjukan. På Notodden var Hydro en av to hjørnesteinsbedrifter og hverken fabrikkområdets størrelse eller Hydros påvirkning på utvikling av byen Notodden er på langt nær det den var på Rjukan.

Gjødselproduksjonen ble også i all hovedsak avsluttet på Notodden i 1934, selv om Hydro lyktes med å omstille seg på Notodden og var tilstede der frem til 2001. På Rjukan pågikk gjødselproduksjonen frem til 1991 selv om produksjonen her ble hovedsakelig avsluttet i 1968. Både fabrikkområdene og bysamfunnene ble påvirket ulikt, særlig etter 1934 hvor Hydros påvirkning avtar på Notodden og Tinfos spiller en større rolle i den lokale stedsutviklingen. Rjukan har en mer omfangsrik Hydrohistorie enn Notodden både i tid og volum og fremstår fortsatt helhetlig og gjennomplanlagt, mens Notodden er preget av flere impulser fra ulike aktører som har vært med på å skape omstilling og endringer (NIKU og Context, 2012).

2.5.3 TO ULIKE FORTELLINGER

Rjukan og Notodden sitter i dag igjen med to fortellinger som står i sterk kontrast til hverandre og som begge har hatt en viktig påvirkning på dagens lokalsamfunn (Birkeland, 2017). Den første fortellingen har sitt opphav i perioden da industrien vokste frem og forteller om Rjukan og Notodden som det norske industrieventyrets vugge som følge av Hydro sin nasjonale betydning. Det var en stor stolthet knyttet til det å være en del av den fremgangen industrien symboliserte og industrisamfunnet var preget av en sterk fremtidsoptimisme og tanker om utvikling som sto i sterk kontrast til det gamle bondesamfunnet. Den andre fortellingen oppsto med nedgangstiden og fremstiller Rjukan og Notodden som ensidige industristeder som var totalt avhengige av hjørnesteinsbedriftene Hydro og Tinfos. Med hjørnesteinsbedriftenes nedleggelse av produksjonen på Rjukan og Notodden, var stedenes økonomiske grunnlag truet og stedene gikk gjennom omfattende

omstillingsprosesser for å stabilisere situasjonen.

Mens den første historien formidler Rjukan og Notodden som symboler for fremtiden til nasjonen, er den andre fortellingen en fortelling om to steder uten fremtid (Birkeland, 2017). Fra å være fremtidens byer som vokste frem i et voldsomt tempo på starten av 1900-tallet med folk som strømmet til fra hele Skandinavia for å ta del i industrieventyret, tok fortellingen om Rjukan og Notodden en brå vending da den rivende teknologiutviklingen innhentet de som gunstige produksjonssteder. Stedene blir nå preget av arbeidsløshet og fraflytting og blir stemplet med den stigmatiserende merkelappen «Rjukansituasjonen» som blir hengende ved dem. Lokalsamfunnet med sin industrielle mentalitet og klare tanke om at industrien er fremtiden, sitter nå igjen med en følelse av at det har mistet sitt livsgrunnlag og sin fremtid, siden dette er så sterkt assosiert med industrien (Birkeland, 2017).

2.5.4 INDUSTRIELLE SPOR I LOKALSAMFUNNET

Både Rjukan og Notodden er fortsatt å regne for industristeder, siden det fortsatt er en vesentlig andel som er sysselsatt i industrien (Andersen et al., 2014). Industrien på Rjukan og Notodden består i dag av et bredt spekter av mindre industribedrifter og flere av disse har sitt utspring i Hydro sin produksjon. Eksempler er NEL Hydrogen og Norfolier Greentec som begge holder til i Hydroparken på Notodden og Yara Praxiar som holder til i næringsparken på Rjukan (Hydros gamle fabrikkområde) (Andersen et al., 2014). Begge lokalsamfunnene har også fortsatt en sterk industriell mentalitet som blant annet er synlig gjennom et relativt lavt utdanningsnivå i befolkningen og et ønske om flere jobber innen industri i lokalsamfunnet (Birkeland, 2019).

Til tross for at vi i Norge har beveget oss over i et postindustrielt samfunn, er det et tydelig ønske om flere arbeidsplasser innen industriell virksomhet i fremtiden blant lokalbefolkningen på Rjukan og Notodden. Det er nå et halvt århundre siden Hydro vedtok

å legge ned produksjonen på Rjukan og tre tiår siden produksjonen endelig opphørte. Det er også tre tiår siden Notodden opplevde det som i realiteten var slutten for begge byens hjørnesteinsbedrifter med omfattende nedbemanning ved Hydros fabrikker og nedleggelsen av Tinfos Jernverk. Etter flere tiår med omstilling er det tydelig at både Rjukan og Notodden er sterkt preget av sin fortid og den raske omstillingen de viste ved å utvikle seg fra bygdesamfunn til industrisamfunn, har ikke vært lett å gjenta.

2.5.5 RJKANS FORUTSETNING

SOM VERDENSARVSTED

Lokalbefolkningen på Rjukan identifiserer seg i dag sterkt med industriarven sin og er svært stolte over å være på Verdensarvlista (Johannessen, 2019). Rjukan ble bygget av Hydro med formålet om å utnytte kraftressursene i Rjukanfossen til industriformål og samfunnet som etablerte seg på Rjukan hadde en felles tanke om at industrien skulle skape en bedre fremtid. Før industriens tid var Vestfjorddalen et kjent reisemål for overklassen og det ble drevet reiselivsnæring i området. Arbeidet med omstillingen etter at industrien forsvant dreide Rjukan sakte, men sikkert mot en forståelse av industrien som kulturarv (Birkeland, 2015). Gjennom gjenbruk av kulturarven med omgjøringen av Vemork til Norsk industriarbeidermuseum som det fremste eksempelet dreier Rjukan sin identitet i retning av sin tradisjon som en destinasjon. Rjukan og Tinn har siden industrieventyrets slutt, lykkes med en satsning på reiseliv med industriarv, krigshistorie og spektakulære naturopplevelser og på Gaustablikk har det vokst frem en egen by av fritidsboliger etter Gaustablikk Høyfjellshotell sto ferdig i 1970 (Visit Telemark, u.å.).

Rjukans orientering mot reiseliv og opplevelser går hånd i hånd med det bildet de fleste har av verdensarvsteder som en destinasjon. Det er altså liten konflikt mellom Rjukan og verdensarven. Lokalbefolkningen har en identitet som er sterkt knyttet til

industriarven, de lever midt i verdensarven og omgås med den på daglig basis, og de har også utviklet tradisjon for formidling og ny næringsvirksomhet knyttet til dette. Det er i dag et stort lokalt engasjement og optimisme knyttet til verdensarven og fremtiden til Rjukan er lysere enn den har vært siden industriens dager. Samtidig har Rjukan noen klare utfordringer i at de fortsatt har en negativ befolkningsvekst og befolkningens industrielle mentalitet fører til at mange heller velger å flytte vekk fra Rjukan enn å ta seg jobb innen reiselivsnæring siden de ser på industri som «ordentlig arbeid» (Johannessen, 2019).

2.5.6 NOTODDENS FORUTSETNING

SOM VERDENSARVSTED

På Notodden finnes derimot ikke den samme bevisstheten og stoltheten rundt verdensarven (Birkeland, 2019). Notodden er mer sammensatt enn Rjukan med et by- og et bygdesamfunn som har eksistert side om side i over hundre år og med en industrihistorie som er basert på to hjørnesteinsbedrifter. Lokalbefolkningens identitet er ikke kun bygget rundt industrien, da samfunnet Notodden vokste frem av en lang tradisjon som jordbruksamfunn fra før industrien vokste frem. Notodden er et eksempel på overgangen fra et tradisjonsrikt bondesamfunn til det moderne industrisamfunnet og impulsene fra bygda har alltid vært med på å prege byen.

At Hydros virksomhet aldri utviklet seg til det potensialet mange hadde sett for seg da industrialiseringen startet, gjorde at Hydro aldri fikk den suverene posisjonen selskapet fikk på Rjukan. Tinfos hadde en lokal forankring på Notodden og var en like viktig aktør som Hydro på Notodden og etter 1934 er det Tinfos som i all hovedsak tok rollen som stedsutvikler. Det faktum at verdensarven tilkjenner Hydros oppføringer av fabrikker, boligområder og kraftverk på Notodden som har en fremragende universell verdi, mens Tinfos sine oppføringer ikke får den samme statusen, kan virke kunstig for lokalsamfunnet. Notoddens industriarv kan ikke forstås gjennom Hydros historie alene

og verdensarven favner derfor ikke om hele industriarven til Notodden slik den gjør på Rjukan. For de som viet et helt yrkesliv til Tinfos og deres familier, vil også rangeringen av Hydros historie over Tinfos oppleves som urettferdig, særlig da Tinfos i senere år var en viktigere aktør for utvikling i lokalsamfunnet.

Lokalsamfunnet på Notodden er heller ikke omgitt av verdensarven på samme måte som på Rjukan, siden Hydros fotavtrykk på Notodden er betydelig mindre. Uansett hvor en snur seg på Rjukan ser en verdensarv, mens på Notodden er verdensarven avgrenset til mindre områder og er langt fra like synlig i bybildet. Historisk har Notodden, som en del av Heddals tradisjon som jordbruksbygd utviklet seg til å bli et knutepunkt i Øst-Telemark med kanalforbindelsen til Skien og veiforbindelse til Kongsberg med videre kommunikasjon til Oslo. Notodden har altså vært et stoppested på veien fra ett sted til et annet og har ingen tradisjon som destinasjon i seg selv. Den tradisjonelle oppfatningen om verdensarvsteder som destinasjoner passer derfor ikke med Notoddens tradisjon og selvbilde. Notodden har dermed utfordringer knyttet til hvordan lokalsamfunnet skal samles om verdensarven og hvordan Notodden skal fremstå som verdensarvsted. Til tross for utfordringer har Notodden også et stort utviklingspotensial som by og verdensarvstatusen åpner for nye muligheter for en by og kommune som har slitt med store utfordringer etter at industrien forsvant.

DEL 3

NOTODDENS

MULIGHETER FOR

SAMFUNNSUTVIKLING

Mål 2

Redegjøre for spekteret av utviklingsmuligheter som finnes i samspill mellom verdensarvstatus og andre lokale ressurser, samt forutsetninger.

3.1 FORUTSETNINGER

Av forrige kapittel fremgikk det at Notoddens muligheter for utvikling knyttet til verdensarven ikke er like klare som det som er tilfellet for Rjukan. For å forstå hvilke forutsetninger som er med på å prege Notoddens muligheter for utvikling gjøres det i dette kapitlet rede for sentrale forutsetninger som preger Notodden i dag.

3.1.1 OMDØMME OG SELVBILDE

Notodden har vært igjennom mange tøffe år som følge av nedgangen i industrien ettersom dette endte med nedleggelse av både Hydro og Tinfos sin virksomhet på Notodden. Som et ensidig industrisamfunn var byens livsgrunnlag uløselig tilknyttet den industrielle produksjonen. Nedleggelsen førte dermed med seg omfattende økonomiske omstillingsprosesser og tiltak for å motvirke høy arbeidsledighet og sviktende næringsgrunnlag. Nedleggelsen av industrien fikk også store konsekvenser for Notoddens omdømme og selvbilde med tapet av stempelet som et stolt industristed av stor nasjonal, men også internasjonal, betydning. Som Norsk Hydros fødested var Notodden en solskinnshistorie om industrieventyret som revolusjonerte den elektrokjemiske industrien ved å fremstille et gjødselprodukt fra, bokstavelig talt, løse luften. Dette gjødselproduktet avverget en internasjonal matkrise og industrieventyret bidro til fremveksten av den norske velferdsstaten. Denne historien endret seg dramatisk til å bli en historie om et sted som ikke lenger hadde en fremtid. Stoltheten i lokalsamfunnet over Notoddens nasjonale posisjon som industristed smuldret med det bort og byens klare særpreg gikk tapt.

Selv om tre tiår er gått siden Notodden kunne regne seg som et industristed av stor betydning, har byen fortsatt ikke klart å finne et klart særpreg og en tydelig profil

på linje med det byen en gang hadde. Når Notodden har markedsført seg utad har det blant annet vært som Bluesbyen, porten til Telemark, regionscenter for Øst-Telemark og som byen med gnisten (spiller på Birkeland – Eide prosessen). På nasjonal basis er Notodden i dag mest kjent som byen med bluesfestivalen og byen har befestet sin posisjon som bluesby de siste årene (Bergsli og Sætre, 2018). Notodden har lenge også hatt et negativt omdømme med assosiasjon til «naving» og status som landets «rånehovedstad», mens derimot omdømme som bluesby påvirker i dag byen på en positiv måte (Bergsli og Sætre, 2018).

Den sterke og kollektive oppfatningen om hva som er Notoddens særpreg er heller ikke tilstede i lokalsamfunnet på linje med det den var i industriens dager. En undersøkelse viser at lokalsamfunnets oppfatning av fremtidsmuligheter er begrenset og lokalsamfunnet sliter med et dårlig selvbilde (Holmelin og Steinberg, 2005). Som følge av denne oppfatningen av begrensede fremtidsmuligheter velger ressurssterk ungdom i stor grad å flytte ut for utdanning og ikke komme tilbake (Holmelin og Steinberg, 2005). Mangelen på en klar kollektiv forståelse av Notodden er også synlig i lokalpolitikken som i stor grad preges av vingling i viktige saker og mangel på en tydelig visjon for hvordan Notodden skal utvikle seg.

3.1.2 NOTODDEN ORIENTER SEG ØSTOVER

Av fylkeskommunen er Notodden definert som regionscenter for Øst-Telemark, noe som innebærer at byen har et service- og tjenestetilbud som betjener hele regionen (Telemark fylkekommune, 2015). Industrien gjorde at Notodden vokste frem som et naturlig regionscenter for bygdene rundt som et senter for handel, service og industri (Holmelin og Steinberg, 2005). Siden nedgangstidene har Notodden tapt terreng om posisjonen som regionscenter og som resten av Distrikts-Norge kjemper Notodden også en hard kamp mot sentraliseringen. Til tross for de omfattende omstillingsprosessene Notodden

har vært igjennom har ikke byen oppnådd en tilfredsstillende næringsutvikling. Manglende vekst i næringslivet har resultert i mangel på arbeidsplasser og dette har igjen ført til at befolkningsveksten har stagnert (Holmelin og Steinberg, 2005).

Notodden har behov for drahjelp i jakten på befolknings- og næringsutvikling og har i senere år søkt østover mot Stor-Osloregionen på grunn av den regionale utviklingen som pågår her, ved å blant annet melde seg inn i Kongsbergregionen (Holmelin og Steinberg, 2005). Notodden har også meldt seg inn i samarbeidsalliansen Osloregionen som en av totalt 83 kommuner (Osloregionen, u.å.-b). Det skilles mellom Stor-Osloregionen som er definert som en storbyregion i «Storbymeldingen» (Meld. St. 31 (2002-2003)) og Osloregionen som er en samarbeidsallianse med mål om å styrke «Osloregionen som en konkurransedyktig og bærekraftig region i Europa.» (Osloregionen, u.å.-a).

Notodden har som mål å bli en viktig del av Kongsbergregionen og utnytte sin nærhet til Stor-Osloregionen, samtidig som kommunen ønsker å både beholde og styrke sin posisjon som regionscenter for Øst-Telemark (Notodden kommune, 2007). I Øst-Telemark har flere av nabokommunene orientert seg mot andre byer og tettsteder som handels og regionscenter, og dette svekker den gamle «Notoddenregionen» (Holmelin og Steinberg, 2005). Veksten i byene og tettstedene i Øst-Telemark har jevnt over stagnert, slik som på Notodden, og en orienteringen mot Kongsberg og Stor-Oslo gir mening med tanke at det er i denne regionen utviklingen skjer (Holmelin og Steinberg, 2005).

3.1.3 VEKST I BEFOLKNING OG NÆRINGS LIV

De to fremste forutsetningene for at Notodden skal nå sine mål om å styrke sin posisjon i de ulike regionale sammenhengene er vekst i befolkning og næringsliv. Som en del av Kongsbergregionen befinner Notodden seg på dørstokken til Stor-Osloregionen, landets

desidert største storbyregion i rivende utvikling. Notodden er i dag litt for langt unna til å ta del i utviklingen som skjer i denne regionen, men den bevisste orienteringen østover og den stadige veksten i Stor-Osloregionen styrker Notoddens muligheter for drahjelp fra denne regionen i jakten på befolknings- og næringsutvikling (Holmelin og Steinberg, 2005). Kongsberg nyter allerede godt av veksten i Stor-Osloregionen og har over lengere tid opplevd vekst som følge av tilbakeflytting fra Oslo som øker utdanningsnivået og styrker det menneskelige ressursgrunnlaget slik at Kongsberg har tatt store steg i retning av et mer avansert kompetansesamfunn (Holmelin og Steinberg, 2005). For Notodden handler det nå om å synliggjøre seg som et naturlig alternativ for videre vekst i regionen.

Notodden representerer et nærliggende og gunstig alternativ for virksomhet som presses ut av Stor-Osloregionen og Kongsberg på grunn av veksten som skjer der. Et lavere lønnsnivå og god tilgang på økonomisk gunstige næringsarealer for både nyetablering og leie gjør Notodden aktuell for ny etablering (Holmelin og Steinberg, 2005). Telemark teknologipark med flere nyskapende bedrifter som rettet mot subsea-, olje- og gassindustrien (Telemark Teknologipark, u.å.) er eksempler på hvordan virksomhet som utnytter nærheten til Kongsbergs høyteknologiske miljø allerede er i ferd med å få fotfeste på Notodden. Om Notodden lykkes med å lokke til seg denne type etablering i større grad vil det være svært gunstig for å styrke næringslivet. Videre vil det også bidra til å styrke båndene til næringslivet i Kongsberg og Stor-Osloregionen og synliggjøre Notodden som en del av regionsamarbeidene, og dermed stimulere til ytterligere utvikling. Notodden befinner seg i dag utenfor utflyttingshorisonten rundt Stor-Osloregionen som strekker seg til Kongsberg (Holmelin og Steinberg, 2005). Utflyttingshorisonten karakteriseres av at folk flytter dit på grunn av tilgang på bostedskvaliteter og gode oppvekstmiljøer med sikte på dag-pendling tilbake til arbeidsplassene i og rundt Oslo

3.2 RESSURSER

(Holmelin og Steinberg, 2005). E134 som går gjennom Notodden har fått prioritet en av hovedvegforbindelsene mellom Østlandet og Vestlandet i nasjonal transportplan (Meld. St. 33 (2016-2017)). Prioritering av E134 vil føre med seg utbedringer på strekningen og byggingen av ny vei mellom Damåsen og Saggrenda forbi Kongsberg foregår i disse dager, mens konseptvalgutredningen for strekningen anbefaler også ny vei nord for Notodden mellom Saggrenda og Gvammen (Statens vegvesen Region sør, 2011).

Utbyggingen av veinettet vil bedre kommunikasjon i retning Oslo, men ikke kutte reisetiden tilstrekkelig til at dette alene vil bringe Notodden innenfor Stor-Osloregionens utflyttingshorisont. På sikt vil det likevel være mulig å se for seg at videre vekst i Stor-Osloregionen vil lede til sterkere boligstyrt befolkningsvekst også for Notodden som følge av at utflyttingshorisonten utvider seg (Holmelin og Steinberg, 2005). En slik utvikling avhenger likevel av at Notodden klarer å utvikle tilstrekkelig med kvaliteter som gjør byen til et attraktivt bosted. Arbeidsplassutvikling som følge av vekst i næringslivet er en slik kvalitet, men det trengs også kvaliteter som sikrer gode oppvekstvilkår for barn, et godt sosialt miljø, et bredt servicetilbud, et variert kulturtilbud, et godt rekreasjonstilbud og et levende sentrum som inneholder urbane aktiviteter. Aktiv satsning på tilbakeflytting av ungdommen som flytter ut for utdanning vil også være svært viktig for å sikre Notodden befolkningsvekst. Dessuten er det viktig med tanke på den videre utviklingen at ungdom flytter tilbake etter endt utdanning ettersom dette vil også bidra til å heve kompetansen i lokalsamfunnet (Holmelin og Steinberg, 2005).

Gjennom det foregående kapittelet ble det klart at en av Notoddens fremste forutsetninger for samfunnsutvikling ligger i å styrke sine forbindelser østover gjennom regionale samarbeid. I den sammenheng er Notoddens særpreget av stor betydning og i dette kapittelet gjennomgås derfor noen lokale ressurser som er sentrale med tanke på å fremme Notoddens særpreget.

3.2.1 OMDØMME KNYTTET TIL LOKALE RESSURSER

For at Notodden skal fremstå som attraktivt for etablering av næring og bosetting må et sterkt omdømme som formidler Notoddens særpreget på plass. «Porten til Telemark» benyttes i dag aktivt i markedsføringen av Notodden (Notodden kommune, 2007). Telemark er kjent som et Norge i miniatyr og assosieres blant annet med et naturskjønt og trolsk landskap, tradisjonsrike bygder og status som skisportens vugge. Telemark symboliserer det urnorske med lange tradisjoner for særegne byggetradisjoner, mattradisjoner, jordbruk, bygdekunst, diktning, myter og sagn. Fra Stor-Osloregionen er Notodden nettopp porten til Telemark da der er det første stedet man kommer til når man krysser fylkesgrensa på vei vestover langs E134. Med det er Notodden også «porten» til disse tradisjonelle verdiene Telemark assosieres med og Notodden har med det et særpreget som skiller seg markant fra det som finnes rundt i Stor-Osloregionen. Ved å fortsette å styrke markedsføringen av «Porten til Telemark» vil Notodden kunne etablere seg som et nært og attraktivt alternativ for både de som søker andre opplevelser, og for de som ser etter et bosted med andre kvaliteter enn det Stor-Osloregionen kan tilby.

Med verdensarvstatusen har Notodden fått et internasjonalt kvalitetsstempel som er ideelt for å bygge merkevare og omdømme utad. Samarbeidsalliansen Osloregionen, som

Notodden er med i, har et mål om å styrke «Osloregionen som en konkurransedyktig og bærekraftig region i Europa.» (Osloregionen, u.å.-a) For å oppnå dette målet må regionens internasjonale attraktivitet styrkes, og Rjukan – Notodden industriarv har et unikt potensialt til å representere en kvalitet ved Osloregionen som øker den internasjonale attraktivitet. Profilering av Notodden som verdensarvsted vil dermed gi Notodden en atskillig sterkere posisjon i Osloregionen, noe som vil gi tilgang til et nytt nettverk av ressurser som vil kunne bidra til utvikling. Om Notodden lykkes med å markedsføre seg som et verdensarvsted i Osloregionen vil det styrke Notoddens omdømme betraktelig, både nasjonalt og internasjonalt.

3.2.2 VERDEN SARVOBJEKTENE

Hydroparken vil være et naturlig senter for verdensarven med blant annet besøks- og informasjonssenter i tillegg til å ha en svært viktig rolle i formidlingen knyttet til den industrielle produksjonen gjennom fabrikkbygningene og det produksjonsutstyret som finnes bevart i parken. Siden Hydros kraftverk langs Tinnelva er revet er det Tinfos sine kraftverk som står igjen som formidlere av vannets rolle som drivkraften i den industrielle produksjonen og formidler også forhistorien til verdensarven og representere en link til den andre delen av Notoddens industrihistorie med Tinfos som aktør.

Grønnbyen og Villamoen formidler med sin topografiske plassering på ulike terrasser i landskapet industrisamfunnets klare sosiale klasseskiller. Som eksempler på «company towns» viser de også hvordan et enslig industriselskaps etablering kunne føre med seg store ringvirkninger som la grunnlag for fremveksten av nye byer og i disse tilfellene bydelene. Til slutt er transportsystemet med Telemarkskanalen, Tinnosbanen og fergeforbindelsen over Tinnsjøen med videre forbindelse til Rjukan med Rjukanbanen grunnlaget for å foreta en helhetlig reise i Norgesalpetrens fotspor. Foruten om transportsystemet er kjernen av verdensarven

kompakt på Notodden med Hydroparken, Tinfos kulturmiljø, Grønnbyen og Villamoen liggende i eller rundt Notodden sentrum, og det er fint mulig å oppleve verdensarven til fots i løpet av en dag.

3.2.2 KULTURARVEN

Notoddens sterke særpreget og det som skiller Notodden fra Rjukan er fremveksten av industrisamfunnet midt i en rik jordbruksbygd med svært lange tradisjoner. Heddal som en av de rikeste jordbruksbygdene i Telemark er en sterk representant for de tradisjonelle verdiene som assosieres med Telemark. Heddal stavkirke, Heddal Bygdetun med sin samling av bygninger fra det gamle bondesamfunnet og flere storgårder rundt om i Heddal er representanter for områdets byggetradisjoner og bygdekunst. Det er også knyttet en rekke myter og sagn til både Heddal stavkirke og storgårdene i Heddal. Disse tradisjonelle verdiene sto i kontrast til industrisamfunnets tanker om fremgang, vekst og utvikling og det utviklet seg dermed to lokalsamfunn med et svært ulikt verdigrunnlag som eksisterte side om side på Notodden.

At Notoddens har en rik kulturarv knyttet til både bondesamfunnet og industrisamfunnet med sine ulike verdigrunnlag legger til rette for formidling av kontrastene i disse samfunnene og overgangen mellom dem. Særlig aktuelt vil det være å synliggjøre rollen industrieventyret på Notodden spilte for utviklingen av det omkringliggende bondesamfunnet gjennom Norgesalpeteren som et gjødselprodukt som revolusjonerte landbruket. Kunstgjødselen som ble fremstilt i fabrikkene nede ved Heddalsvannet snudde opp ned på forutsetningene for gårdene rett over vannet og frigjorde hender som heller kunne benyttes i industrien som ledet til den norske velferdsstaten.

3.3 MULIGHETER

På bakgrunn av de lokale ressursene og forutsetningene som er presentert i de foregående kapitlene gjøres det i dette kapitlet rede for ulike aktuelle utviklingsområder som kan dra nytte av disse i samspill med verdensarven.

3.3.1 EN BREDT SETT MED MULIGHETER

På Notodden snakkes det mye om behovet for utvikling av en eller flere nye attraksjoner som vil tilføre verdensarven en større opplevelsesverdi, og på den måten styrke potensialet for verdiskaping gjennom reiseliv. I denne sammenheng snakkes det blant annet om et behov for et objekt med en signaleffekt som kan bli et kjennetegn ved verdensarven på Notodden. Verdensarven har allerede en fremragende universell verdi på bakgrunn av de verdiene som allerede finnes, og det er viktig å huske på nettopp dette i jakten på Notoddens rolle som verdensarvsted. Styrken til Notodden ligger kanskje nettopp i at reiselivssatsing ikke utkrystalliserer seg som den ubestridte veien videre. Dette åpner for å utforske andre muligheter som er utgangspunkt for å unngå en ny ensidig satsning som var tilfellet med industrien. Det finnes en rekke satsningsområder i tillegg til reiseliv som kan styrkes gjennom verdensarven som kvalitetsstempel. Verdensarven kan gi et kvalitetsstempel til blant annet industri, landbruk, kultur og utdanning, som vil kunne utnyttes til større verdiskaping på disse områdene og bidra til å synliggjøre Notodden som et sted i utvikling.

3.3.2 ET REGIONALT REISELIVSPRODUKT

Som vi har sett har ikke Notodden noen tradisjon som destinasjon. En reiselivssatsing vil derfor være avhengig av offentlig og privat investeringsvilje, og kompetanse som ikke er tilstede i dag. Opplevelser og reiseliv utpeker seg likevel som et satsningsområde med stort

potensial og vil kunne vise seg å være en viktig brikke i samfunnsutvikling. En eventuell satsning på reiseliv vil kreve et langsiktig arbeid, og bør i første rekke ta sikte på å etablere Notodden som en del av et regionalt reiselivsprodukt.

Et slikt regionalt reiselivsprodukt vil kunne bygges rundt verdensarvens historie og Norgesalpeterens reise gjennom verdensarvområdet og Telemarkskanalen med tog og båt som fremkomstmiddel, med et rikt sett av opplevelser underveis. Opplevelsene bør videre spille på samspillet mellom natur og menneske som var forutsetningen for industrieventyret. I denne sammenheng vil det kunne fokuseres på naturlandskapet som en forutsetning for både industrieventyret og jordbrukssamfunnet med sine tradisjonelle verdier og Notoddens unike samspill mellom industri og landbruk.

Heddal Stavkirke og Bygdetunet viser frem byggetradisjoner og bygdekunst med datering helt tilbake til middelalderen. I tillegg formidler dette museumsmiljøet mytene og sagnene rundt Heddals historie og gir også innblikk i livet til bonden og husmannen. Lysbuen industrimuseum er også etablert som verdensarvsenter for å formidle verdensarvens fremragende universelle verdi. Ved å styrke disse tilbudene samtidig som det etableres nye tilbud og et nettverk som samler de ulike aktørene, vil det kunne dannes et mangfold av opplevelser. Nye etableringer kan for eksempel rette seg mot gårdsturisme som viser frem dyrkningstradisjoner med fokus på kunstgjødselens rolle i landbruket. Med litt fantasi er det dermed mulig å se for seg et reiselivsprodukt hvor et mangfold av opplevelser knyttes sammen til en tidsreise fra middelalderen frem til «den andre industrielle revolusjon».

3.3.3 INDUSTRI

Som tidligere vist representerer Notodden et nærliggende og gunstig alternativ for produktionsvirksomhet som presses ut av Stor-Osloregionen, og Notodden har dermed gode muligheter til å lokke til seg denne typen

virksomhet. Kongsberg har lyktes med å etablere et internasjonalt konkurransedyktig miljø for høyteknologisk industrivirksomhet, og Kongsbergregionen er dermed i ferd ved å utvikle et svært godt omdømme med tanke på slik etablering.

Gjennom verdensarvstatusen har industrieventyret som utspant seg på Rjukan og Notodden, innenfor Kongsbergregionens grenser, fått en status som gir regionens industrielle røtter en fremragende universell verdi. Industrieventyret representerer slik sett en internasjonal merkevare som vil kunne benyttes aktivt i markedsføring av Kongsbergregionen som en region med en særegen tradisjon knyttet til industriell kompetanse. Dette vil bidra til ytterligere styrking av regionens omdømme og dermed legge grunnlag for videre industriell etablering. Verdensarvens kvalitetsstempel vil også kunne styrke Kongsbergsregionens omdømme som formidler av norsk industrihistorie med både Rjukan – Notodden industriarv og Kongsbergs sølvgruver som industrihistorie av stor nasjonal betydning. Styrkingen av Kongsbergregionens omdømme gjennom verdensarvens kvalitetsstempel vil igjen lede til bedre betingelser for Notodden, både med tanke på industriell etablering og formidling av norsk industrihistorie.

3.3.4 LANDBRUK

I landbruket er det en klar tendens til at forbrukere blir mer bevisste på produkters opprinnelse og særpreg, noe som åpner for flere nisjeprodukter på markedet (Karlsen, 2010). Både beliggenhet og historie danner grunnlag for nisjeprodukter og Notodden som arnested for gjødselproduktet, som revolusjonerte landbruket, har et stort potensial knyttet til utvikling av slike nisjeprodukter med grunnlag i en sterk merkevare. Bygging av merkevare er en lang og krevende prosess, men verdensarvens sterke tilknytning til jordbruket gjennom Norgesalpeteren representerer allerede en sterk merkevare og et kvalitetsstempel som kan gi svært god drahjelp i dette arbeidet. Et

eksempel på nettopp dette er Rørøsmøieriet som har etablert seg som landets fremste økologiske meieri og utnytter Rørøsin verdensarvshistorie i profileringen av sine produkter (Folde, u.å.).

Utvikling av lokale råvare til nisjeprodukter og en kjent merkevare vil øke verdiskapingen hos de lokale bøndene, men forutsetter også at produsentene innehar en sentral rolle fra produksjonen av selve produktet til markedsføring og salg av produktene (Karlsen, 2010). En satsning på nisjeprodukter gjennom bygging av merkevare vil dermed kunne styrke jordbrukssektoren i området. En styrking av denne sektoren er igjen grunnlaget for å sikre bevaring av kulturlandskapet som er så viktig for formidlingen av Notoddens særpreg knyttet til fremveksten av et industrisamfunn midt i en jordbruksbygd med lange tradisjoner. Norgesalpeteren representerer innovasjon innen landbruk, og en merkevare bygget på Norgesalpeteren vil også kunne fremme satsning på nye innovative dyrkningsmetoder som for eksempel vertikalt landbruk innendørs.

3.3.5 KULTUR

Notodden bluesfestival er i dag Notoddens fremste attraksjon og en internasjonal merkevare som har flere aktuelle koblinger til industriarven. Festivalen oppsto som en positiv motreaksjon på den dystre stemningen som preget Notodden i den verste nedgangstiden mot slutten av 1980-tallet. Blues har som sjanger, passende nok, sin opprinnelse i arbeidernes klagesang og oppsto blant afrikanske slaver i sørstatene i USA (Encyclopaedia Britannica, u.å.). I kulturarven har Notodden dermed to merkevarer med både sterk nasjonal og internasjonal markedsføringsverdi som sammen med Telemarks tradisjonelle verdier gir Notodden en solid kulturell plattform for utvikling av nye kulturelle arrangement, opplevelser og ikke minst kulturell og kreativ næring.

Denne kulturelle plattformen med sitt rike ressursgrunnlag gir gode forutsetninger

for etablering av nye arrangementer og festivaler som utnytter tematikken i verdensarven, bluesen og Telemarks tradisjoner. Det er allerede i ferd med å vokse frem idéer om hvordan slike opplevelser kan etableres på Notodden og planleggingen av et verdensarvteater/industrihistorisk spel som formidler industrieventyrets historie og utnytter Svelgfossjuvet som fremføringssted er i full gang. Det har også vært jobbet mye med lysdesign i tilknytning til verdensarven og et tenkt eksempel for videreutvikling av dette arbeidet kan være en lysfestival som spiller på lysbueprosessen og, bokstavelig talt, belyser industriarvens kvaliteter. Flere slike idéer vil kunne resultere i et mangfold av kulturelle opplevelser som bidrar til verdiskaping både i kroner og øre, men er også med på å styrke Notoddens omdømme og lokalbefolkningens bevissthet og stolthet over kulturarven.

Kulturell og kreativ næring omfatter næring som er basert på fremstilling av kulturelle uttrykk som arkitektur, dataspill, design, film, litteratur, musikk, reklame, trykte medier, TV og radio, visuell kunst og utøvende kunst (Innovasjon Norge, 2018). Notoddens kulturarv med verdensarven, bluesen og Telemarks tradisjoner vil kunne utnyttes til å skape vekst innenfor denne type næring. Kulturell og kreativ næring knyttet til bluesen har allerede begynt å utvikle seg med etableringen av eksempelvis Juke Joint Studio og Bluesmuseet i Bok- og blueshuset. Verdensarven har fremragende eksempler på arkitektur og design med noen av Norges fremste eksempler på industriarkitektur, og dette kvalitetsstempelen vil kunne utnyttes i markedsføring av lokale design- og arkitekturbedrifter. Telemarks tradisjoner for byggekunst kan bidra til å styrke dette kvalitetsstempelen ytterligere. Videre vil de tradisjonelle verdiene som assosieres med Telemark sammen med verdensarvens objekter og tematikk kunne være til inspirasjon for design og visuell kunst. Utevende kunst kan også hente inspirasjon i tematikken i både verdensarven, bluesen og Telemarks tradisjoner, som vi har sett eksempel på i

form av idéen om verdensarvteateret. Den samme tematikken kan også være inspirasjon for litteratur og film og utviklingspotensialet for kulturell og kreativ næring knyttet til Notoddens kulturarv dekker dermed et bredt spekter av utviklingsmuligheter innenfor sektoren.

3.3.6 UTDANNING

Universitetet i Sørøst-Norges (USN) avdeling ved Notodden har blant annet flere kreative studier innen forming, design og blues (Universitetet i Sørøst-Norge, u.å.). Notodden har dermed et sterkt kreativt miljø som vil kunne utnyttes med tanke på etablering av ny kulturell og kreativ næring. Kvalitetsstempelen verdensarven kan gi Notoddens kulturelle og kreative miljø vil igjen kunne bidra til styrking av Notoddens posisjon som studiested innenfor disse studieretningene. Gjennom at det utvikles ny næring innenfor kulturell og kreativ næring vil det også dannes nye arbeidsplasser innenfor de aktuelle fagene, som igjen vil kunne lede til at flere som utdanner seg på Notodden også velger å bosette seg her. Verdensarven åpner også for etablering av nye studieretninger innenfor eksempelvis kulturarv, arrangørvirksomhet og turisme som vil styrke studietilbudet, i tillegg til å utvikle kompetansemiljøer som kan komme utviklingen av både verdensarven og Notodden til nytte.

En stor satsning for verdensarven Rjukan – Notodden har vært å utarbeide læreplaner for verdensarven fra barnehage til videregående opplæring for å gi barnehagebarn og skoleelever kunnskap om verdensarven som fenomen og kjennskap til historien om Rjukan–Notodden industriarv (Wagn, 2018). Et av målene er at denne kunnskapen skal gi elevene stolthet over hvor de kommer fra, og styrke identitets- og fellesskapsfølelsen hos alle som bor i verdensarvområdet (Wagn, 2018). Resultatet av dette arbeidet begynner allerede så smått å bli synlig ved at både barnehagebarn og skoleelever viser en økt stolthet og bevissthet rundt verdensarven. Denne stoltheten og bevisstheten er grunnlag for at

fremtidens generasjoner som vokser opp på Notodden ser verdien i å bevare verdensarven og danne videre grunnlag for at tanker om verdiskaping knyttet til verdensarven skal kunne vokse frem.

Videre satsning på å trekke verdensarven inn i skolen og undervisningen vil kunne skape oppmerksomhet blant barn og ungdom om hvordan de kan være ressurser for lokal utvikling i fremtiden. Nærøyfjorden Verdsarvpark har hentet inspirasjon fra Frankrike og det pedagogiske samarbeidet mellom skoler og regionsparker i utvikling av et program for opplevelser og læring om natur- og kulturarven i Nærøyfjordområdet (Barane et al., 2015). Dette programmet har blant annet lagt til rette for erfaringer med idéutvikling knyttet til stedsbasert entreprenørskap. Gjennom å bygge videre på satsningen på læreplaner for verdensarven og hente inspirasjon fra programmet fra Nærøyfjorden Verdsarvpark vil interessen for entreprenørskap knyttet til lokale ressurser kunne øke. Dette vil være grunnlag for at fremtidens generasjoner som vokser opp på Notodden, i større grad vil engasjere seg i utvikling av lokale ressurser gjennom entreprenørskapsvirksomhet.

3.3.7 STYRKET SELVBILDE

Som tidligere nevnt sliter lokalsamfunnet med et dårlig selvbilde som leder til en begrenset oppfatning av fremtidsmulighetene som finnes. Dette resulterer blant annet i at ressurssterk ungdom som flytter ut for å ta utdanning, ofte ikke kommer tilbake og næringslivet har til tider vært preget av resignasjon og manglende investeringslyst (Holmelin og Steinberg, 2005). En styrking av lokalsamfunnets selvbilde vil være avgjørende for å skape vekst og utvikling, som igjen er viktig for Notoddens muligheter for å styrke sin posisjon i regionalt samarbeid. Verdensarven har gitt Notoddens historie en helt spesiell anerkjennelse som lokalsamfunnet har all grunn til å være veldig stolt av. Gjennom å øke bevisstheten rundt verdensarven, og lokale ressurser generelt, vil det kunne vokse frem en stolthet som styrker

lokalsamfunnets selvbilde.

Det er viktig at denne bevisstheten blir etablert i ung alder slik at ungdommene som flytter ut for å ta utdanning er stolte over hjemstedet sitt og ønsker å komme tilbake og bruke sin kompetanse til å bidra til utvikling. Satsningen på læreplaner for verdensarven har som tidligere nevnt allerede økt bevisstheten og skapt stolthet rundt verdensarven blant barnehagebarn og skoleelever. Videre gjelder det å finne måter å fremme den samme stoltheten i resten av lokalsamfunnet. En mobiliseringsprosess som synliggjør ulike oppfatninger i lokalsamfunnet vil øke lokalsamfunnets bevissthet rundt lokale ressurser og verdier. En slik økt bevissthet vil videre kunne føre med seg stolthet over det som finnes i lokalsamfunnet. På bakgrunn av denne stoltheten vil et positivt selvbilde kunne vokse frem i lokalsamfunnet og føre med seg tro på utviklingsmuligheter.

Et godt selvbilde vil slik sett være avgjørende for at lokalsamfunnet skal engasjere seg i en felles utvikling og vil være utgangspunkt for å skape vekst i både befolkning og næringsliv. Notoddens befolkningsvekst avhenger av etablering av flere arbeidsplasser som vil kunne oppstå gjennom at lokalsamfunnet engasjerer seg i utvikling av ny næring. Økt tilbakeflytting vil også være avgjørende for befolkningsvekst. Et positivt selvbilde knyttet til hjemstedet Notodden hos de som flytter ut for å ta utdanning, vil øke sjansene for at de ønsker å komme tilbake og utnytte sin kompetanse til ny utvikling. Både tilbakeflytting og innflytting som følge av etablering av arbeidsplasser avhenger også av at Notodden oppfattes som et attraktivt sted å bo med både bostedskvaliteter og urbane kvaliteter i form av blant annet et levende sentrum.

3.3.8 STEDSUTVIKLING

Et levende sentrum er et viktig premiss for at Notodden skal oppfattes som et attraktivt sted, både lokalt og regionalt. En region er avhengig av et levende regionsenter for å fremstå som attraktiv for bosetting, næringsvirksomhet,

organisasjonsvirksomhet og besøk, noe som igjen er utgangspunktet for å være konkurransedyktig opp mot andre regioner (Vestby, 2017). Sentrum er hjertet i byen, som igjen er hjertet i regionen, og har slik sett stor betydning i en større kontekst som strekker seg langt utenfor sentrumsgrensen.

Sentrum i Notodden er i dag preget av sentrumsdød som et resultat av en rekke politiske beslutninger som over lengre tid har bidratt til å tappe sentrum for liv. Sentrumsdøden skyldes i stor grad etableringen av kjøpesenteret på Tuven-området utenfor sentrum på midten av 1980-tallet, og ytterligere prioritering av Tuven som regionalt avlastings-senter for byen på 2000-tallet (Telemark fylkekommune, 2015). Som sted fremstår Notodden som et utpreget gjennomfartssted med et stort antall som passerer gjennom byen langs E134 på vei østover mot Kongsberg, Drammen og Oslo sørover mot Grenlandsområdet.

Som tidligere nevnt vil prioriteringen av E134 som en av hovedvegforbindelsene mellom Østlandet og Vestlandet føre med seg utbedringer på strekningen som mest sannsynlig vil lede til at ny vegtrasé blir lagt utenom Notodden. Omlegging av E134 legger nye premisser for Notodden som sted og bringer med seg noen utfordringer, samtidig som det også åpner for nye muligheter. Et prosjekt som styrker vegnettet i området vil gi flere regionale ringvirkninger og det som i stor grad avgjør om disse ringvirkningene blir positive eller negative er kommunenes evne og vilje til å styre utviklingen (Statens vegvesen Region sør, 2011). For Notodden blir det dermed viktig å ta grep som gjør at kommunen er rustet til å styre denne fremtidige utviklingen slik at det ikke ender med en ny tung omstillingsprosess den dagen E134 ikke lenger bringer trafikken gjennom Notodden.

Notodden har i dag god nytte av gjennomfarten. Særlig byens avlastningssenter Tuven, som har vokst til å bli byens handelssenter, nyter godt av gjennomfarten. Ved at ny vegtrasé blir lagt utenom Notodden vil ikke E134 lenger gå direkte

forbi kjøpesenteret på Tuven og det er uvisst hvor store konsekvenser dette vil få (Statens vegvesen Region sør, 2011). Selv om utfallet ikke er sikkert er det lett å se for seg at handelsgrunnlaget vil kunne bli betydelig svekket dersom antallet forbipasserende blir færre. Prognosene fra konseptvalgutredningen anslår at trafikken i sentrum vil kunne reduseres med opptil 50% (Statens vegvesen Region sør, 2011). Selv om dette representerer en utfordring for handelsvirksomheten tilknyttet avlastningssenteret Tuven, vil det også åpne for nye muligheter som styrker sentrumsfunksjonene.

Avlastningen av sentrum vil legge nye premisser for utvikling i sentrum ved at E134 vil kunne omdefineres fra barriere til integrert bygate som følge av den minskede trafikken. Langs vannfronten, som er området langs Heddalsvannet der Hydro og Tinfos sine fabrikker vokste frem, er det planer om å utvikle to nye sentrumsdeler som sammen vil utgjøre en ny bydel. Jernverkstomta, der Tinfos Jernverk tidligere lå, skal bygges ut som boområdet med blandede funksjoner integrert i bomiljøet (Søndergaard Rickfelt, 2017), mens deler av Hydroparken reguleres til sentrumsformål for å tilrettelegge for funksjonsblanding i parken (Garberg, 2018). Planene om disse to nye sentrumsdelene er i ferd med å realiseres. Den barrieren E134 i dag representerer vil kunne opphøre i fremtiden, og da vil den nye bydelen kunne etableres som en forlengelse av dagens sentrum.

Med utviklingen som er i ferd med å skje langs Vannfronten med fremveksten av to nye sentrumsdeler, er det er det nå potensiale for at sentrum kan gjenoppstå som det pulserende hjertet i byen. En slik utvikling er likevel avhengig av at lokalpolitikerne forstår betydningen av et levende og aktivt sentrum. Dette må de bevise gjennom å erstatte de politiske vedtakene som stadig svekker sentrum med en klar satsning på sentrum som styrker utviklingen som det nå legges opp til. Omlegging av hovedveger fører ofte med seg uheldige virkninger med tanke på arealutvikling da handel og

sentrumsfunksjoner ofte etableres i tilknytning til den nye veien (Statens vegvesen Region sør, 2011). Det er derfor veldig viktig at lokalpolitiske vedtak ikke legger til rette for etablering av virksomheter i tilknytning til veinettet som svekker muligheter for utvikling i sentrum.

Vannfronten med de to nye sentrumsdelene Jernverkstomta og Hydroparken vil kunne tilføre sentrum nye kvaliteter som vil kunne lede til at Notodden sentrum igjen blir det pulserende hjertet i byen. Bak planene om denne utviklingen ligger det en visjon om at de tre sentrumsdelene skal ha hver sin profil som tydeliggjør områdenes særpreg slik at hvert av områdene bidrar til å styrke de tiliggende områdene (Søndergaard Rickfelt, 2017). Tanken er dermed at dagens sentrum beholder sin rolle som det tradisjonelle sentrum med handelsvirksomhet langs Storgata. Videre spiller Hydroparken en viktig rolle i formidling av verdensarvens verdier som industrieventyrets krybbe, og en omregulering som legger til rette for funksjonsblanding i deler av parken vil være utgangspunkt for nytt liv og aktivitet. Til slutt prioriteres Jernverkstomta for større boligprosjekter og etableres som et nytt stort boområde med blandede funksjoner integrert som knytter seg til dagens sentrum (Søndergaard Rickfelt, 2017).

Både dagens sentrum og Hydroparken vil nyte godt av et større befolkningsgrunnlag i sentrum som utbyggingen av et nytt boområde på Jernverkstomta vil føre med seg. Sentrumsdøden i dagens sentrum gjør at det stadig vekk dukker opp ledige lokaler med gråpapir i vinduene langs Storgata som bidrar til å gi gaten et forlatt preg. Hydroparken preges på en annen side av virksomhet som har liten tiltrekningskraft på folk med blant annet mye lagervirksomhet innenfor de severdige fabrikkbygningenes fire vegger. Flere beboere i sentrum vil gi et større grunnlag for etablering av nye sentrumsfunksjoner i form av virksomhet som gir liv til sentrum og vil dermed være en drivkraft i utvikling av disse sentrumsdelene. Mer liv i sentrum vil igjen

sørge for at sentrum blir mer attraktivt som bosted og slik er hvert av sentrumsområdene med på å styrke hverandre. Med tanke på etablering av virksomhet som gir liv til sentrum vil det kunne hentes inspirasjon i «Levende lokaler» som byutviklingsmetode med fokus på et flerfunksjonelt sentrum en bredere bylivsmiks av virksomheter og aktiviteter.

DEL 4

TEORI OM LOKAL SAMFUNNSUTVIKLING

Mål 3

Komme med innspill til hvordan de aktuelle utviklingsmulighetene kan realiseres gjennom en strategi forankret i relevant teori, med fokus på aktivering av lokalsamfunnet og en presentasjon av enkelte konkrete forslag.

4.1 BRED VERDISKAPING

Den brede verdiskapingen bygger på målsetningen om å verne om, og bruke natur- og kulturarven på en bærekraftig måte som fremmer nyskaping og verdiskaping i lokal samfunns- og næringsutvikling (Brandtzæg og Haukeland, 2009). Som det følger av de foregående kapitlene er natur- og kulturarven svært viktige ressurser for Notodden og sentrale brikker i tilknytning til mange ulike utviklingsområder. Den brede verdiskapingen gir dermed et teoretisk perspektiv på hvordan ressurser som er sentrale for Notoddens utviklingsmuligheter kan utnyttes til verdiskaping i et bredt perspektiv som i tillegg til økonomisk verdiskaping også fremmer miljømessig, kulturell og sosial verdiskaping.

Vanligvis er det den økonomiske verdiskapingen det fokuseres mest på, men det brede verdiskapingsperspektivet forsøker å skape en bredere form for verdiskaping der den miljømessige, kulturelle og sosiale verdiskapingen er vel så viktig (Brandtzæg og Haukeland, 2009). En slik bred verdiskaping gjør det hensiktsmessig å se natur- og kulturarven i sammenheng siden en bredere tilnærming er med på å øke verdiskapingspotensialet. Den brede verdiskapingen bygger igjen på et bærekraftig utviklingsperspektiv som fastsetter at utvikling er bærekraftig om den er miljømessig, kulturelt, sosialt og økonomisk bærekraftig (Brandtzæg og Haukeland, 2009).

Den lokale samfunns- og næringsutviklingen som er målet for den brede

verdiskapingen er avhengig av samarbeid mellom aktører i privat sektor, offentlig sektor, kompetansesektoren og frivillig sektor (Brandtzæg og Haukeland, 2009). For å stimulere til et slik samarbeid mellom aktører er det avgjørende å forstå hvordan aktører arbeider på tvers av sektorer ved at de i et lokalsamfunn kan ha ulike roller i arbeidslivet og på fritiden, og hvordan ulike aktører samarbeider på tvers av sektorene. Den lokale utvikling må også sees i lys av global utvikling, og motsatt, og forholdet mellom lokal og global utvikling omtales som global utvikling. Den globale utviklingen forutsetter at utviklingen er forankret lokalt, kommunalt, regionalt, nasjonalt og på globalt nivå gjennom både «bottom up» og «top down» prosesser (Brandtzæg og Haukeland, 2009).

En global utvikling starter med å identifisere lokale ressurser med stedlig identitet i form av natur og kultur for så å identifisere de eksterne forventningene og assosiasjonene til stedet (Brandtzæg og Haukeland, 2009). Deretter må den stedlige identiteten bygges opp og kommuniseres både internt og eksternt. Videre må utviklingsveier, prioriteringer og målsetninger defineres basert på det lokale verdigrunnlaget. For å omdannet de stedlige natur- og kulturressursene til lokale produkter i form av både private goder og fellesgoder, trengs det å mobiliseres til nyskaping på tvers av sektorer og til slutt må nye reaksjoner på utviklingen identifiseres for å stimulere til ytterligere ny utvikling (Brandtzæg og Haukeland, 2009).

For å oppnå en bred verdiskaping trengs det entreprenører som ser natur- og kulturarven som den ressursen den er, og som evner å omgjøre denne ressursen til produkter og goder (Brandtzæg og Haukeland, 2009). Slik blir natur- og kulturarven en verdiskapningsressurs og gjennom entreprenørens arbeid skapes det verdier for andre enn entreprenøren selv. Disse verdiene kan komme til uttrykk gjennom private goder som verdsettes i markedet eller gjennom fellesgoder som verdsettes av allmennheten etter behov og interesse. I et

bærekraftig utviklingsprinsipp dreier altså ikke entreprenørskap seg kun om produksjon av private goder, men det innebærer også produksjon av fellesgoder. Det er heller ikke slik at entreprenøren kun virker innenfor privat sektor, men også virker innenfor og på tvers av offentlig, frivillig og kompetansesektor (Brandtzæg og Haukeland, 2009).

En bærekraftig lokal utvikling er avhengig av et bredt spekter av entreprenørskap som omfatter økonomisk nyskaping innenfor økonomisk-, grønt-, kulturelt- og sosialt entreprenørskap og et samspill mellom disse ulike formene for entreprenørskap (Brandtzæg og Haukeland, 2009). Mens økonomisk entreprenørskap omhandler produksjon av private goder gjennom etablering av forretningsmessig virksomhet, er grønt-, kulturelt- og sosialt entreprenørskap i større grad også knyttet til produksjon av fellesgoder. For entreprenørene kan natur- og kulturarven forstås som en ressurspool av verdier og goder som kan utvikles til nye økonomiske og ikke-økonomiske verdier så vel som private goder og fellesgoder. Det er altså et bredt spekter av entreprenørskap sammen med ressurspoolen som ligger i natur- og kulturarven som er utgangspunktet for den brede verdiskapingen med dens fire former for verdiskaping i form av miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping (Brandtzæg og Haukeland, 2009).

Miljømessig verdiskaping: «Dette innebærer verdier ved kulturminner, kulturmiljøer og landskap som varierte og mangfoldige omgivelser/landskap, god helhetlig planlegging og forvaltning av det fysiske miljø, god ressursforvaltning og energihusholdning, bl.a. gjennom gjenbruk av bygninger og materialer, mindre forurensning og bevaring av biologisk mangfold.» (Brandtzæg og Haukeland, 2009)

Kulturell verdiskaping: «Dette innebærer verdier som lokal identitet, lokal kunnskap, symboler og stolthet, noe som er med å bygge

opp en «kulturell kapital» knyttet til natur- og kulturarven.» (Brandtzæg og Haukeland, 2009)

Sosial verdiskaping: «Dette innebærer verdier som fellesskapsfølelse, samarbeid/samhandling, lokalt engasjement, tilhørighet, nettverk, tillit, etikk.» (Brandtzæg og Haukeland, 2009)

Økonomisk verdiskaping: «Dette går på hvilke inntekter virksomheten genererer ved salg av produkter, minus de kostnader og utgifter som investeres i produksjonen av produktene.» (Brandtzæg og Haukeland, 2009)

På hvert av de ulike verdiskapingsområdene kan resultatet både være positiv og negativ, men i det brede verdiskapingsperspektivet er det totalen som er avgjørende (Brandtzæg og Haukeland, 2009). Bred verdiskaping knyttet til natur- og kulturarven vil det være naturlig at det trengs investeringer i ressursene i starten for at de skal kunne utgjøre en ressurspool som senere kan benyttes i økonomisk virksomhet. Det er ofte slik at den miljømessige og kulturelle verdiskapingen er høy tidlig i prosessen for så å avta. Den økonomiske verdiskapingen er på den andre siden gjerne lavere til å begynne med, for så å øke utover i prosessen. Verdiskapingen kan dermed ha et positivt totalresultat selv om et prosjekt har et negativt resultat til å begynne med, så lenge verdiskapingen er miljømessig, kulturelt, sosialt og økonomisk bærekraftig over tid. Den brede verdiskapingen har som mål å få frem langsiktige endringer innen lokal samfunns- og næringsutvikling som varer. Dette gjør at både planleggingen og evalueringen av tiltakene som blir iverksatt for å oppnå en bred verdiskaping må sees i et langsiktig perspektiv (Brandtzæg og Haukeland, 2009).

4.2 SAMFUNNSENTREPRENØRSKAP

Som det følger av de foregående kapitlene finnes det både lokale ressurser og forutsetninger som Notodden kan utnytte med tanke på samfunnsutvikling. Spørsmålet er hvordan disse lokale ressursene kan utnyttes og samfunnsentreprenørskap som metode gir et teoretisk perspektiv på hvordan enkeltpersoner med stort engasjement kan bidra til å skape verdier for lokalsamfunnet gjennom å utnytte lokale ressurser. Gjennom sitt store engasjement kan samfunnsentreprenørene også engasjere lokalsamfunnet rundt seg til å ta en aktiv rolle i lokal samfunnsutvikling gjennom en mobiliseringsprosess. Samfunnsentreprenørskap som metode fremstår dermed som en spennende mulighet for utvikling av Notoddens lokale ressurser.

Entreprenørskapsaktivitetene knyttet til samfunnsentreprenørskap kjennetegnes av at formålet går utover entreprenørens egeninteresser og heller tar sikte på å skape noe som bidrar til fellesskapets interesser (Borch og Førde, 2010). Bak samfunnsentreprenørskapet står sterke ildsjeler som jobber hardt for å bedre lokalsamfunnet de er en del av gjennom å sette tanker i sving, lete frem ressurser og komme med forslag til handlinger og løsninger. I tillegg jobber ildsjelene med å bygge nettverk og skape arenaer som sørger for at folk møtes og at samarbeid etableres (Borch og Førde, 2010). Samfunnsentreprenørene prøver altså å dekke behov som finnes i samfunnet gjennom å identifisere muligheter og ressurser som andre

ikke ser verdien av, og skape samfunnsmessige verdier ut fra disse (Alsos, 2010). For å skape innovative lokalsamfunn kreves det likevel mer enn innsats fra noen enkeltmennesker og samfunnsentreprenørene er avhengige av handlingsrommet lokalsamfunnet gir dem (Alsos, 2010).

På bakgrunn av hvilken type prosjekt det er snakk om og hvilken fase prosjektet er inne i vil samfunnsentreprenøren kunne ha ulike roller. De aktuelle rollene samfunnsentreprenøren kan inneha er idéskaper, iverksetter, organisator og driver (Alsos, 2010). I noen prosjekter vil en samfunnsentreprenør kunne bekle alle rollene, mens i andre prosjekter vil det være mer naturlig at det er ulike samfunnsentreprenører som leder prosjektet gjennom de ulike fasene. En idéskaper bruker sin kreativitet for å se nye muligheter i lokale ressurser de fleste ikke ser potensial i, mens en iverksetter griper mulighetene som oppstår gjennom sin handlingskraft. I neste fase vil organisatoren bruke sine evner til å etablere struktur og holde orden på prosjektet, mens driveren vil tilføre stabilitet i videreføringen og utviklingen av prosjektet (Alsos, 2010).

Ofte er det kulturarrangementer, festivaler og felles velferdstiltak som er utgangspunktet for samfunnsentreprenørens mobilisering av lokalsamfunnet, men samfunnsentreprenøren kan også være drivkraft for lokal næringsutvikling (Rønning, 2010). Utvikling av samfunnsentreprenørskap i et lokalsamfunn som igjen bidrar til ny næringsutvikling avhenger av flere faktorer. For det første trengs det enkeltpersoner med personlige egenskaper, kunnskap og kvalifikasjoner som gjør de egnet til å se utviklingspotensial i lokalsamfunnet og utnytte det til å drive samfunnsentreprenørskap. Videre må det finnes ressurser, både materielle og immaterielle, som kan utnyttes til å skape nytteverdi for lokalsamfunnet. Et sosialt og politisk klima som oppfordrer lokalsamfunnet til å selv ta kontroll over sin egen utvikling ved at de selv definerer utfordringer og problemer og ikke skylder på

eksterne forhold, øker også sannsynligheten for samfunnsentreprenørskap. Til slutt vil dramatiske endringer i lokalsamfunnet som for eksempel tap av mange arbeidsplasser som følge av nedleggelsen av en viktig bedrift kunne stimulere lokalbefolkningen til å selv ta grep om utviklingen. Slike dramatiske endringer vil også kunne hindre samfunnsentreprenørskapsprosesser dersom lokalsamfunnet heller velger å vente på ekstern hjelp, noe som hindrer lokalt initiativ og engasjement rundt idéer om utvikling (Rønning, 2010).

Samfunnsentreprenørskap oppstår altså gjerne som følge av endringer, både store og plutselige, men også de som foregår over lengere tid, og som skaper problemer i lokalsamfunnet (Rønning, 2010). Samfunnsentreprenører ønsker å finne løsninger på disse problemene og identifiserer lokale ressurser han eller hun kan benytte seg av for å skape endring i lokalsamfunnet. Utviklingspotensialet finnes altså allerede i lokalsamfunnet uavhengig av endringene som skjer, men endringene er gjerne den utløsende faktoren for at utviklingsmulighetene i de stedlige ressursene utforskes. Hvordan samfunnsentreprenørene lykkes med å løse problemene som finnes er avhengig av lokalsamfunnets entreprenørielle kapasitet. Den entreprenørielle kapasiteten er lokalsamfunnets evne til å utvikle seg gjennom entreprenørvirksomhet og omfatter både bedriftsentreprenørens muligheter til å utvikle ny næring og lokalsamfunnets evne til å omfavne nye idéer og endringene de fører med seg. Gjennom nettverksbygging som samler ressurser og kulturbygging som skaper aksept for samfunnsendring kan samfunnsentreprenøren utvikle den entreprenørielle kapasiteten (Rønning, 2010).

De samfunnsmessige endringsprosessene som samfunnsentreprenøren jobber for å fremme er avhengig av mobilisering ettersom prosessene er avhengige av lokalbefolkningens involvering (Rønning, 2010). En viktig egenskap hos samfunnsentreprenøren er dermed evnen

til å skape entusiasme rundt idéene sine og dermed dra med seg befolkningen inn i utviklingen. Denne evnen avhenger av samfunnsentreprenørens sosiale status i lokalsamfunnet og et sterkt personlig engasjement som smitter over på andre. Til grunn for mobiliseringsprosessen ligger en kunnskapsplattform som er utgangspunktet for å utvikle en felles virkelighetsoppfatning, som igjen kan lede frem mot en felles visjon og strategier for å oppnå denne visjonen (Rønning, 2010). Ofte er det ulike oppfatninger om hvilke muligheter og utfordringer som finnes i et lokalsamfunn og en kunnskapsplattform er viktig for å skape en mer kollektiv oppfatning. Det vil også være viktig for samfunnsentreprenøren å ha kunnskap til å underbygge utviklingsmulighetene han presenterer, da kunnskapen både kan bidra til å overvinne skeptikere og skape tiltro til idéene.

Gjennom kunnskapsplattformen kan det videre utvikles en felles virkelighetsoppfatning som er avgjørende for å skape en forståelse for at ting oppfattes ulikt innad i lokalsamfunnet. En slik forståelse er igjen grunnlaget for en kollektiv oppfatning av hva som er problemet og hvordan lokalsamfunnets ulike aktører kan samhandle og trekke i en felles retning. På bakgrunn av denne felles virkelighetsoppfatningen kan det bygges en felles visjon som synliggjør retningen lokalsamfunnet ønsker å bevege seg i og hvor de ønsker å ende opp. Neste steg vil da være å utarbeide strategier og deretter igangsette tiltak og gjennomføre aktiviteter for å oppnå visjonen. Det er viktig at strategiene favner bredt i lokalsamfunnet med involvering av et bredt spekter av organisasjoner og aktører. Videre blir sikring av informasjonsflyt mellom de aktuelle organisasjonene og aktørene og dialog angående resultatene av utviklingen viktig for utviklingsprosessen. Denne prosessen må evalueres underveis og ut ifra resultatene av evalueringene må strategiene revideres. Slik sikres ny kunnskap som er med på å utvide kunnskapsplattformen, som igjen er grunnlaget for visjoner og strategier som

4.3 LEVENDE LOKALER

ligger til grunn for nye utviklingsprosesser (Rønning, 2010).

Mobiliseringsprosessen vil bidra til at det utvikles menneskelige og sosiale ressurser. Det utvikles menneskelige ressurser i form av entreprenøriell kompetanse knyttet til planlegging av strategier og kartlegging av utviklingsmuligheter og ikke minst evnen til å engasjere andre i utviklingsarbeidet (Rønning, 2010). Siden det er mange i lokalsamfunnet som blir engasjert i prosessen vil kompetansen spre seg og det dannes dermed et større miljø som har kompetansen til å drive utvikling. De sosiale ressursene som utvikles er knyttet til hvordan involveringen av lokalbefolkningen bidrar til økt samhandling som bidrar til å styrke det sosiale nettverket. For samfunnsentreprenørene vil det være en viktig ressurs å ha tilgang til et sosialt nettverk som er både stort og inkluderende, og som er preget av gjensidige tillitsfulle relasjoner og positive holdninger mot endringer i lokalsamfunnet. Nøkkelen til å utvikle et slikt sosialt nettverk ligger i å bygge opp den sosiale kapitalen knyttet til entreprenøriell virksomhet i lokalsamfunnet. En sterk sosial kapital vil kunne oppmuntre flere til å drive samfunnsentreprenørskap og dermed styrkes både samarbeid og kompetanse som igjen øker sjansene for å lykkes. I tillegg vil den også minske den sosiale risikoen knyttet til å mislykkes i etableringsforsøket da erfaringen fra prøving og feiling er en del av læringsprosessen. Det totale resultatet av utviklingen av menneskelige og sosiale ressurser knyttet til entreprenøriell virksomhet er en økt entreprenøriell kapasitet i lokalsamfunnet i form av entreprenørskapskultur.

Prosjektet «Levende lokaler» har forsøkt å finne svar på utfordringer knyttet til sentrumsdød. Som nevnt i tidligere kapitler sliter også Notodden med denne problemstillingen. «Levende lokaler» peker blant annet på en byutviklingsmetode som legger opp til en bredere bylivsmiks av virksomheter og aktiviteter som et aktuelt grep for å motvirke sentrumsdød. En slik tilnærming vil kunne være svært aktuell for Hydroparken hvor de gamle fabrikkhallene skal gis nye funksjoner som genererer liv og aktivitet.

«Levende lokaler» er et pilotprosjekt som ble gjennomført i de tre kommunene Tromsø, Lærdal og Arendal av DOGA Design og arkitektur Norge (Vestby, 2018a). Bakgrunnen for prosjektet er at mange små og mellomstore byer opplever at det som før var livlige sentrum, nå er halvdødt med en betydelig andel tomme butikk- og næringslokaler. Målet med prosjektet var å teste arbeidsmetoder for å aktivere tomme lokaler og finne ut hvilke aktiviteter og virksomheter lokalene kan fylles med. Det ble også sett på hvordan gode arbeids- og samarbeidsmåter skapes, hvordan gårdeiere kan motiveres, hvordan drivere og barrierer identifiseres og det ble jobbet med å utvikle verktøy og metoder som åpner for at kommuner kan drive nyskaping i sentrumsområder som i dag preges av sentrumsdød. I hver av de utvalgte kommunene ble arbeidet med «Levende lokaler» gjennomført av en prosjektleder sammen med en tverrfaglig styringsgruppe (Vestby, 2018a).

Utgangspunktet for å skape «levende lokaler» er enten tomme lokaler hvor det mangler aktivitet og det forsøkes å finne

kreative leietakere som kan fylle lokalet med innhold, eller så forsøkes det å finne lokaler til en virksomhet eller aktivitet som har et behov (Vestby, 2017). Aktivitetene og aktørene som er knyttet til etableringen av de «levende lokalene» består av næringsdrivende, frivillighet samt design, kunst og kultur, i tillegg til sosiale aktiviteter og sosialt entreprenørskap samt kommunale virksomheter og aktiviteter (Vestby, 2017). Resultatet av dette mangfoldet er pop-ups, midlertidige og mer permanente virksomheter og aktiviteter med en stor spennvidde som supplerer det tradisjonelle bybildet (Vestby, 2018a). Det brede spennet av virksomheter og aktiviteter utfordrer den tradisjonelle tankegangen rundt behovet for en butikkmix i sentrum til å gjelde en bredere bylivsmiks. Med et mer mangfoldig tilbud knyttet til sentrum, utvides byens brukergruppe og spennet av virksomheter og aktiviteter stimulerer til aktivitet over et større tidsrom i løpet av døgnet. «Levende lokaler» er altså ikke bare et middel for å fylle tomme lokaler med ny virksomhet og aktivitet, men også en alternativ form for byutvikling som gir innspill til hva fremtidens sentrum skal være (Vestby, 2018a). «Levende lokaler» som byutviklingsmetode åpner for en organisk utvikling som har sitt utgangspunkt i midlertidighet og hvor testing og eksperimentering, så vel som prøving og feiling er en del av prosessen (Vestby, 2018a). Sammen med en bevisst programmering av sentrum med fokus på løsninger som stimulerer til et mer flerfunksjonelt sentrum dreies utviklingen i retning av en bredere bylivsmiks av virksomheter og aktiviteter. Gjennom synliggjøringen av potensialet som ligger i et mer mangfoldig sentrum endres lokalsamfunnets fremtidige stedsbilde og befolkningen blir mindre opptatt av at sentrum skal «bli som før» med de aktivitetene og funksjonene som fantes (Vestby, 2017). En slik prosess vil kunne virke forløsende og rette oppmerksomheten mot ny bruk og utvikling, og skape et handlingsrom der nye aktører danner andre typer virksomheter og aktiviteter gjennom kreative og nyskapende prosesser.

Disse nye virksomhetene og aktivitetene bidrar til å skape nye møteplasser og arbeidsplasser for lokalsamfunnet i sentrumsområdet som igjen kan lede til at nye innbyggere trekkes til stedet. «Levende lokaler» bringer altså med seg entusiasme og nyskapende initiativ som kan være utløsende for en utvikling som svarer til mål om å gi nytt liv til byens sentrumsområder (Vestby, 2017).

Den nye tilnærmingen til sentrumsutvikling gjennom «levende lokaler» er med på å skape et positivt klima for testing og eksperimentering som igjen inspirerer mange til å komme med nye idéer og forslag (Vestby, 2018a). Ved at en bredere miks av aktører involverer seg oppstår en rekke nye og utradisjonelle samarbeid mellom aktører i offentlig og privat sektor i form av blant annet gårdeiere, næringslivsaktører, frivillighet fra innbyggere og kunstnere. Dette åpner for nye muligheter for samskapning ved at aktører med ulike ståsteder, posisjoner, kunnskap og kompetanse jobber sammen for å skape nytt liv i sentrum (Vestby, 2018a). Kobling av profesjonelle fagmiljøer opp mot andre aktører kan for eksempel bidra til sosialt entreprenørskap gjennom kobling mot frivillige og utvikling av produkter gjennom kobling mot lokalsamfunnet (Vestby, 2017). Sammen med den organiske byutviklingen kan samskapningen som oppstår i møte mellom ulike aktørene bli en drivkraft for videre utvikling, da det synliggjør resultater av hvordan nye aktiviteter skaper mangfold og dynamikk i sentrum for lokalsamfunnet (Vestby, 2018a).

For at «levende lokaler» skal kunne gi nytt liv til byens sentrumsområder trengs det et helhetlig perspektiv på sentrums- og byutvikling hvor «levende lokaler» sees i sammenheng med andre planer, prosjekter og satsninger og som et verktøy for å motvirke konkurrerende planer (Vestby, 2017). «Levende lokaler» som utgangspunkt for utvikling av sentrumsområder bør bygge på en overordnet visjon som definerer retning for utviklingen med en tydelig profil for sammensetningen av virksomheter og

aktiviteter. Samtidig er det viktig å tillate at både uforutsette og uplanlagte ting oppstår og får utvikle seg gjennom en dynamisk prosess. Bak de «levende lokalene» står prosjektlederen som i samarbeid med styringsgruppen jobber for å skape oppmerksomhet og engasjement rundt idéen og konseptet slik at aktuelle aktører mobiliseres. De fungerer også som en aktiv støttefunksjon for aktørene og bistår de på ulike måter gjennom blant annet rådgivning, kobling til andre aktører og ressurser og hjelp til å søke midler og finne frem i kommunale systemer. I tillegg jobber de aktivt med å eliminere barrierer knyttet til bruk av ledige lokaler i form av gårdeiere som må identifiseres, engasjeres og forhandles med (Vestby, 2017).

DEL 5

STRATEGI FOR LOKAL SAMFUNNSUTVIKLING

Mål 3

Komme med innspill til hvordan de aktuelle utviklingsmulighetene kan realiseres gjennom en strategi forankret i relevant teori, med fokus på aktivering av lokalsamfunnet og en presentasjon av enkelte konkrete forslag.

5.0 STRATEGI

Strategien har som mål å vise hvordan Notodden kan oppnå en bred verdiskaping som bidrar til samfunnsutvikling gjennom å utnytte de lokale ressursene sine. Som det er belyst i denne oppgaven har Notodden et rikt ressursgrunnlag, men for å utnytte disse ressursene i større grad må lokalsamfunnet aktiveres.

Første del av strategien er derfor en mobiliseringsprosess som har mål om å aktivere lokalsamfunnet til å bidra til en felles utvikling. Mobiliseringsprosessen som er beskrevet bygger på teori om samfunnsentreprenørskap og utviklingen av konkrete prosjekter gjennom mobiliseringsprosessen, og henter inspirasjon fra FoU-programmet for arktisk landbruk hvor samfunnsentreprenørskap har vært en sentral del av programmet.

Den andre delen av strategien viser muligheter for å få tilgang på kompetanse og ressurser gjennom statlige virksomheter og programmer. Kompetansen og ressursene vil både kunne knyttes til gjennomføring av mobiliseringsprosessen og bidra til verdiskaping gjennom støtte til samfunnsutviklende prosjekter.

5.1 PROSJEKTFORM

- 5.1.1 STYRINGSGRUPPE
- 5.1.2 PROSJEKTLEDER
- 5.1.3 ARBEIDSGRUPPER

5.2 DEL 1 MOBILISERINGSPROSESSEN

5.3 KUNNSKAPSPLATTFORM OG FELLES VIRKELIGHETSFORSTÅELSE

- 5.3.1 FOLKEMØTER
- 5.3.2 MEDIER
- 5.3.3 OPPLEVELSER

5.4 FELLES VISJON

- 5.4.1 ARBEIDSVERKSTED
- 5.4.2 STUDENTARBEID
- 5.4.3 IDÉKONKURRANSE

5.5 FELLES UTVIKLING AV PROSJEKTER

- 5.5.1 TENKELOFT FOR NOTODDENS FREMTID
- 5.5.2 FRA IDÉ TIL PROSJEKT
- 5.5.3 VIDEREUTVIKLING AV PROSJEKTER
- 5.5.4 UTVIKLING AV KOMPETANSE

5.6 DEL 2 AKTUELLE STØTTESPILLERE

- 5.6.1 LUK – LOKAL SAMFUNNSUTVIKLING
- 5.6.2 BLEST-PROGRAMMET
- 5.6.3 LIVSKRAFTIGE KOMMUNER
- 5.6.4 DISTRIKTSSENTERET
- 5.6.5 FORUM FOR STEDSUTVIKLING
- 5.6.6 INNOVASJON NORGE
- 5.6.7 NORGES FORSKNINGSRÅD
- 5.6.8 BYPAKKER
- 5.6.9 BYGDEPAKKE
- 5.6.10 TILTAK PÅ AVLASTET VEI

5.1 PROSJEKTFORM

For å sikre strategien nødvendig gjennomføringskraft, vil det være hensiktsmessig å forankre strategien i et prosjekt som igjen er forankret hos aktuelle aktører i lokalsamfunnet. Prosjektformen vil sikre strategien ressursene den er avhengig av i form av midler og personer som jobber aktivt med gjennomføringen av strategiens ulike faser. Et prosjekt som har som mål å bidra til bred verdiskaping gjennom involvering av lokalsamfunnet i utvikling av lokale ressurser er avhengig av forankring i kommunen, lokalpolitisk støtte og en bred oppslutning i lokalsamfunnet. For å sikre forankring i kommunen må prosjektet vedtas i kommunestyret og/eller forankres hos rådmannen. Samtidig som prosjektet er avhengig av en tilstrekkelig forankring i kommunen, kan det også være tjent med å ha en relativt fri stilling ved å være tilknyttet en prosjekteier utenfor kommunen. Med tanke på organisering av prosjektet vil ansvaret for ulike deler av prosjektet kunne fordeles mellom en styringsgruppe, en prosjektleder og flere arbeidsgrupper. En slik organisering og forankring vil være i tråd med andre prosjekter som Levende lokaler og FoU-programmet for arktisk landbruk som har hatt fokus på involvering av lokalsamfunnet og utnyttelse av lokale ressurser for å stimulere til nærings- og stedsutvikling (Vestby, 2018a) (Mathisen, 2010).

5.1.1 STYRINGSGRUPPE

Styringsgruppa har ansvar for å koordinere prosjektet i tillegg til å se til at prosjektet gjennomføres innenfor de rammene som er satt. Det er viktig at sammensetningen av styringsgruppa sikrer prosjektet den nødvendige tilkobling til politisk og administrativ ledelse i kommunen og at de ulike verdiskapingsområdene sikres representasjon gjennom hver sin representant. Næringsutvikling, stedsutvikling, kultur, kulturarv og forskning er verdiskapingsområder som bør være representert med en representant som har kompetanse på området. Styringsgruppas

involvering gjennom de ulike delene av prosjektet er beskrevet nærmere i prosjektets ulike deler.

5.1.2 PROSJEKTLEDER

Prosjektlederen er den fremste driveren i prosjektet og det er svært viktig at den som skal fylle denne rollen besitter egenskaper som er nødvendige for å drive prosjektet fremover. Egenskaper som er karakteristiske for en samfunnsentreprenør i form av å være en ildsjel med et brennende engasjement som jobber hardt for endringer i lokalsamfunnet, vil i denne sammenheng være viktig. Prosjektlederen må også evne å identifisere ressurser i lokalsamfunnet og se muligheter for hvordan de kan utnyttes på nye måter gjennom kobling av ressurser og aktører. For å engasjere lokalsamfunnet til aktivt å ta del i mobiliseringsprosessen må prosjektlederens sterke personlige engasjement smitte over på lokalsamfunnet. Prosjektlederen er derfor avhengig av en sterk sosial status i lokalsamfunnet. Gjennom mobiliseringsprosessen vil prosjektlederen ha behov for noen hjelpende hender i form av prosjektmedarbeidere, som bistår prosjektlederen der det trengs. Prosjektlederens involvering gjennom de ulike delene av prosjektet er beskrevet nærmere i prosjektets ulike deler.

5.1.3 ARBEIDSGRUPPER

Arbeidsgruppene vil førts etableres i forbindelse med utvikling av prosjekter mot slutten av mobiliseringsprosessen og arbeidsgruppene sammensetning og funksjon er nærmere beskrevet i denne delen.

5.2 DEL 1 MOBILISERINGSPROSESSEN

En mobiliseringsprosess for samfunnsentreprenørskap har som mål å aktivere ressursene som finnes i lokalsamfunnet gjennom å engasjere lokalsamfunnet til å bidra til en felles utvikling (Rønning, 2010).

Gjennom en mobiliseringsprosess vil lokalsamfunnet gjennom initiativ fra innbyggere, ildsjeler, entreprenører, bedrifter og frivillige organisasjoner integreres i utviklingsarbeid som resulterer i samfunnsutvikling. Første steg i mobiliseringsprosessen er å etablere en kunnskapsplattform som synliggjør muligheter og utfordringer som finnes i lokalsamfunnet. Ut ifra denne kunnskapsplattformen kan det vokse frem en felles virkelighetsforståelse i lokalsamfunnet som er grunnlag for å utvikle en felles visjon for Notodden. Visjonen vil være en ledestjerne for lokalsamfunnet i videre utvikling av prosjekter som skal bidra til en bred verdiskaping i lokalsamfunnet (Rønning, 2010). Hver del av mobiliseringsprosessen er forklart og det er gitt eksempler på arenaer og aktiviteter som vil være aktuelle for å nå målene innenfor hver del. Mobiliseringsprosessen må forstås som en vedvarende og dynamisk prosess hvor hver del av mobiliseringsprosessen vil bidra til utvikling i en annen del.

5.3 KUNNSKAPSPLATTFORM OG FELLES VIRKELIGHETSFORSTÅELSE

Målet med en kunnskapsplattform er å synliggjøre ulike oppfatninger om muligheter og utfordringer i lokalsamfunnet, da det i et lokalsamfunn alltid vil eksistere ulike oppfatninger om hvilke muligheter og utfordringer som finnes og hvordan de kan utnyttes og håndteres. Ofte er en del av disse oppfatningene basert på begrenset kunnskap som leder til tolkninger og misforståelser og gir et galt bilde av situasjonen (Rønning, 2010). Gjennom å involvere lokalsamfunnet i en medvirkningsprosess vil det kunne etableres en kunnskapsplattform som kan luke bort oppfatninger som er dannet på bakgrunn av et manglende kunnskapsgrunnlag og stimulere til en felles virkelighetsforståelse. En slik medvirkningsprosess må foregå på flere arenaer for å sikre bred deltagelse i lokalsamfunnet og det er gitt eksempler på aktuelle arenaer for medvirkning. Eksemplene er ment som innspill og andre arenaer vil kunne tas i bruk om prosjektleder og styringsgruppa identifiserer andre behov.

Gjennom medvirkningsprosessen vil målet være å synliggjøre hele spekteret av oppfatninger som finnes i lokalsamfunnet, invitere til diskusjon rundt disse og tilføre lokalsamfunnet kunnskap som utfordrer de eksisterende oppfatningene. På bakgrunn av denne prosessen vil det kunne vokse frem en felles virkelighetsforståelse som ikke er synonym med at alle i lokalsamfunnet skal ha en lik oppfattelse av alt, men heller en forståelse for hvordan og hvorfor ting kan oppfattes ulikt. En slik forståelse vil gjøre det enklere for lokalsamfunnet å akseptere utfordringene og ta tak i mulighetene de står ovenfor og det kan skapes samhandling som er grunnlaget for utvikling.

Gjennom prosessen med å etablere en kunnskapsplattform og en felles virkelighetsforståelse vil prosjektleder jobbe med planlegging og gjennomføring av medvirkningsprosessen med støtte fra prosjektmedarbeiderne. Det er viktig at prosjektleder er synlig i lokalsamfunnet

gjennom denne prosessen og bidrar til publisitet og engasjement rundt prosjektet gjennom aktiv tilstedeværelse på ulike arenaer i lokalsamfunnet. For å sikre bred oppslutning om prosessen og viktige samarbeidspartnere vil prosjektleder også ha ansvar for å etablere samarbeidsrelasjoner med aktuelle aktører i lokalsamfunnet, noe som involverer direkte kontakt og tett oppfølging. Styringsgruppa vil kunne komme med innspill til gjennomføringen av medvirkningsprosessen i tillegg til å jobbe med å koordinere prosessen.

5.3.1 FOLKEMØTER

Åpne folkemøter vil være en arena som legger til rette for bred deltagelse som igjen leder til bred medvirkning i lokalsamfunnet. Folkemøtene organiseres slik at hvert folkemøte har sitt eget tema som blir belyst gjennom innlegg knyttet til dette temaet. For å synliggjøre de ulike oppfatningene av muligheter og utfordringer som finnes i lokalsamfunnet, vil det være naturlig at ulike aktører i lokalsamfunnet holder innlegg om sine oppfatninger. Det vil også være aktuelt med innlegg fra personer med spesiell kompetanse på aktuelle temaer som hentes inn utenfra for å tilføre kunnskap som utfordrer de oppfatningene som eksisterer i lokalsamfunnet. Folkemøtene vil også være en arena for diskusjon og debatt rundt de ulike oppfatningene av muligheter og utfordringer, og vil kunne lede til en større forståelse for hvordan og hvorfor ting oppfattes ulikt.

I tillegg til åpne folkemøter for hele lokalsamfunnet er det også mulig å arrangere egne møter for ulike aktører i lokalsamfunnet. Ved å samle grupper med sammenfallende interesser til slike «aktørmøter» vil oppfatningen av muligheter og utfordringer gjerne være mindre sprikende enn det den vil være i lokalsamfunnet sett under ett, og veien til en felles virkelighetsforståelse vil dermed være kortere. «Aktørmøtene» vil følge samme organisering som folkemøtene, men være mer spisset mot temaer som er aktuelle for de

bestemte aktørene.

5.3.2 MEDIER

Lokalavis er et annet eksempel på en arena som åpner for bred medvirkning gjennom at oppfatningene av muligheter og utfordringer vil kunne synliggjøres gjennom intervjuer med personer i lokalsamfunnet som publiseres i lokalavisa Telen. Intervjuene bør ha fokus på å vise det mangfoldet som finnes og intervjuobjektene som velges bør derfor ha ulike roller og bakgrunn. Intervjuene kan også være gjenstand for diskusjon og debatt gjennom leserinnlegg som svar til intervjuene, og gjennom denne prosessen vil forståelsen for hvordan og hvorfor ting oppfattes ulikt kunne øke og føre til at lokalsamfunnet kan nærme seg en felles virkelighetsforståelse.

Sosiale medier er også en arena som favner bredt i lokalsamfunnet og representerer en mer hverdagslig form for medvirkning. Her kan oppfatninger av muligheter og utfordringer synliggjøres gjennom bilder og innlegg under bestemte emneknagger på Instagram eller Twitter, eller i en egen gruppe på Facebook. Sosiale medier er først og fremst en lavterskelarena for å dele sine oppfatninger og er dermed en viktig arena for å vise mangfoldet som eksisterer i lokalsamfunnet. Et bilde på Instagram, en tweet, eller et innlegg på Facebook er alle effektive små drypp som sammen bidrar til å danne en mer solid kunnskapsplattform. Ved å promotere bestemte emneknagger og opprette en egen facebookgruppe for denne type innlegg, vil disse små dryppene kunne systematiseres og dermed også bidra til å gi et bilde av hvilke oppfatninger som står sterkest i lokalsamfunnet.

5.3.3 OPPLEVELSER

Opplevelser knyttet til lokale ressurser vil være en arena for å tilføre kunnskap og utvikle lokalsamfunnets oppfatning av muligheter og utfordringer. Gjennom å vise frem lokale ressurser vil bevisstheten rundt det som finnes i lokalsamfunnet øke og flere vil kunne bli inspirert til å utforske mulighetene som ligger

i de lokale ressursene. Såkalte bygdedager eller bydager hvor lokale ressurser står i fokus vil være en aktuell arena for å vise det mangfoldet som finnes i lokalsamfunnet. Lokale produkter kan selges på marked, og lokale håndverkere, kunstnere og studenter fra USN kan bidra til en utstilling av lokal kunst, håndverk og design. Kulturelle innslag kan vise frem bredden i kulturlivet med lokale musikere, tradisjonell dans, revy og barneteater om et lokalhistorisk tema, og historiefremstilling av lokale sagn. Guidede vandringer og turer kan gi et nytt innblikk i lokal historie og kulturarv som bidrar til større forståelse for verdiene som finnes næromgivelsene. Dette mangfoldet av opplevelser finnes i stor grad allerede i lokalsamfunnet, men en samling av opplevelsene gjennom bygdedager eller bydager vil kunne synliggjøre mangfoldet i større grad.

5.4 FELLES VISJON

På bakgrunn av kunnskapsplattformen og en felles virkelighetsforståelse kan det vokse frem en felles visjon som vil fungere som en ledestjerne for hvor man vil og hva man vil oppnå (Rønning, 2010). Gjennom medvirkningsprosessen er tanken at lokalsamfunnet skal utvikle en sterkere kollektiv forståelse for utfordringene og mulighetene de står ovenfor, og en slik kollektiv forståelse vil være grunnlaget for å bevege seg i retning av utvikling. En felles visjon vil ha som mål å gi et klart bilde på hvordan Notodden skal utvikle seg. Fremveksten av en felles visjon avhenger derfor av at et slikt klart bilde oppstår gjennom at utviklingspotensialet knyttet til lokalsamfunnets muligheter synliggjøres. I en prosess som synliggjør utviklingspotensialet vil det også være aktuelt å involvere lokalsamfunnet aktivt gjennom medvirkning, men også tilførsel av kunnskap fra aktører med spesiell kompetanse både i og utenfor lokalsamfunnet vil være aktuelt. Prosessen rundt utviklingen av en felles visjon er også med å styrke kunnskapsplattformen og bidrar dermed også til en sterkere felles virkelighetsforståelse i lokalsamfunnet.

Kompetanse utenfra lokalsamfunnet er særlig aktuelt med tanke på «heimeblind» fenomenet som ofte påvirker lokalsamfunnet og som gjerne leder til at det er tilbakeflyttere og innflyttere som bidrar til lokal utvikling (Brandtzæg og Haukeland, 2009). Friske øyne utenfra vil dermed kunne se andre utviklingsmuligheter i de mulighetene og utfordringene lokalsamfunnet selv har identifisert, og dermed være viktige bidragsytere til utformingen av en visjon som lokalsamfunnet kan strekke seg etter. Det er gitt eksempler på aktuelle aktiviteter som involverer både lokalsamfunn og aktører med spesiell kompetanse i utviklingen av en felles visjon, men om prosjektleder og styringsgruppa identifiserer andre behov vil også andre aktiviteter kunne inngå i prosessen.

Gjennom prosessen med å etablere en felles visjon vil prosjektleder jobbe med planlegging og gjennomføring av

de aktuelle aktivitetene med støtte fra prosjektmedarbeiderne. En viktig del av dette arbeidet vil være å identifisere aktuelle aktører med spesiell kompetanse og innlede samarbeid. Det er også viktig at prosjektlederen jobber for å opprettholde engasjementet rundt prosjektet ved å fortsette å være aktiv på ulike arenaer i lokalsamfunnet. Til slutt vil prosjektleder også ha det overordnede ansvaret for å formulere visjonen som lokalsamfunnet samles om. Styringsgruppa vil også delta aktivt i formuleringen av visjonen og styringsgruppas sammensetning med representanter for de ulike verdiskapingsområdene vil være viktig for å sikre visjonen en bred forankring. I tillegg vil styringsgruppa fortsette sitt arbeid med å koordinere prosjektet.

5.4.1 ARBEIDSVERKSTED

Arbeidsverksteder er et eksempel på en arena hvor lokalsamfunnet involveres aktivt i å finne alternativ for hvordan muligheter kan utnyttes og hvordan utfordringer kan løses. Det vil være naturlig at arbeidsverkstedene tar utgangspunkt i de ulike muligheter som er synliggjort gjennom lokalsamfunnets oppfatninger i den foregående medvirkningsprosessen. Deltagerne på arbeidsverkstedene vil kunne deles i grupper hvor hver gruppe idemyltrer rundt en bestemt mulighet, for så å utarbeide et konkret forslag til hvordan denne kan utvikles for å bidra til verdiskaping, enten det er miljømessig, kulturelt, sosialt eller økonomisk. Øvelser hvor deltagerne skal kombinere ulike muligheter for å etablere verdiskaping på tvers av disse vil også være aktuelle. Det er også mulig å arrangere egne arbeidsverksteder for ulike grupper av aktører i lokalsamfunnet hvor mulighetene det arbeides med er mer spisset mot det de aktuelle aktørenes kompetanse. Arbeidsverksted for elever i skolen med oppgaver tilpasset ulike klassetrinn med tanke på kompleksitet og vanskelighetsgrad er også mulige tiltak. Resultatene fra arbeidsverkstedene vil være svært aktuelle å vise frem i lokalsamfunnet for å synliggjøre

utviklingsmulighetene arbeidsverkstedene kommer frem til.

5.4.2 STUDENTARBEID

Studentarbeid vil være aktuelt med tanke på å synliggjøre utviklingsmuligheter i lokalsamfunnet med bakgrunn i de mulighetene og utfordringene lokalsamfunnet selv har identifisert. Ulike fag som baseres på case-arbeid fra aktuelle studieretninger på universiteter og høyskoler kan inviteres til å jobbe med Notodden som case. I tillegg vil også masteroppgaver og bacheloroppgaver kunne gi verdifulle innspill. Studenter som kommer utenfra vil kunne bidra med friske øyne og se både nye muligheter og komme med nye innspill til hvordan mulighetene som er identifisert kan utnyttes. Ofte lar ikke studenter begrense seg på samme måte som fagpersoner har lett for å gjøre, siden de ikke trenger å forholde seg til virkeligheten på samme måte. Budsjetter, risikovurderinger og byråkratiske systemer er gjerne noe som studenter slipper å ta stilling til. Dermed kan de fokusere på å utnytte kunnskapen sin til å identifisere muligheter lokalsamfunnet ikke ser som følge av sin «heimeblindhet», og finne innovative og kreative måter å utnytte mulighetene på. Resultatene av arbeidet studentene utfører kan vises frem for lokalsamfunnet og være med å utvide lokalsamfunnets forståelse for hvilke muligheter som finnes og hvordan de kan utnyttes. Siden arbeidet studentene legger ned er en del av deres egen læringsprosess, er dette et tiltak som er positivt for begge parter og det vil også være et svært kostnadseffektivt tiltak sammenlignet med utredninger av profesjonelle aktører.

5.4.3 IDÉKONKURRANSE

En idékonkurranse vil kunne være et svært effektivt tiltak for å gi et klart bilde på hvordan Notodden skal utvikle seg som by, og vil være særlig aktuell med tanke på å gi innspill til framtidig bruk og utforming av sentrum. Idékonkurransen «Drømmen om Drammen» blir pekt på som et av de mest

betydningsfulle tiltakene for Drammens utvikling da denne idékonkurransen ga liv til en felles visjon for hva byen skulle bli (Farner et al., 2014). En premiepott er en forutsetning for en slik idékonkurranse og økonomisk støtte bør være et samarbeid mellom kommune, fylkeskommune, staten og lokalt næringsliv i tillegg til en innsamlingsaksjon i lokalsamfunnet. Slik oppstår det en bred involvering av lokalsamfunnet og et bredt eierskap til idéene som vil ligge til grunn for en felles visjon. Det vil være aktuelt at en idékonkurranse gir innspill til framtidig bruk og utforming av sentrum på tre ulike nivåer: overordnet plan for hele området som omfattes av kommunedelplan sentrum i tillegg til Tinfos-området, helhetlig plan for vannfronten med Jernverkstomta og Hydroparken, fri del der deltagerne selv velger form og innhold. Ulike idéer fra idékonkurransen vil kunne gi en idébank med konkrete forslag på både overordnet og detaljnivå som vil ligge til grunn for en langsiktig planlegging og realisering av byutviklingsprosjekter i Notodden sentrum.

5.5 FELLES UTVIKLING AV PROSJEKTER

Med utgangspunkt i en felles visjon som gir et klart bilde på hvordan Notodden skal utvikle seg, vil arbeidet med å nærme seg denne visjonen kunne begynne. Tanken er at lokalsamfunnets involvering i prosessen som leder frem til en felles visjon vil bidra til å skape entusiasme og tro på utviklingsmuligheter. Visjonens forankring i både kommune og lokalsamfunn sikrer eierskap til visjonen som er avgjørende for lokalsamfunnets videre involvering i utvikling av prosjekter som skal lede til verdiskaping i lokalsamfunnet. For at lokalsamfunnet skal kunne engasjere seg i en felles utvikling vil tilføring av kunnskap som bidrar til kompetanseheving i lokalsamfunnet være avgjørende. Den hevede kompetansen sammen med den nevnte entusiasmen vil være viktig for å få aktuelle aktører til å tørre å satse og ta risikoen som er nødvendig for å få til utvikling.

Proessen rundt felles utvikling vil involvere lokalsamfunnet gjennom en medvirkningsprosess som legger til rette for bred deltagelse, men også medvirkning som involverer noen enkeltpersoner gjennom arbeidsgrupper er en forutsetning for felles utvikling. Denne prosessen henter inspirasjon fra FoU-programmet for arktisk landbruk som har hatt fokus på å utvikle kompetanse for å styrke næringsutvikling, og lokal samfunnsutvikling gjennom en mobiliseringsprosess med fokus på bred medvirkning. Gjennom denne prosessen vil det kunne genereres ny kunnskap som er med på å styrke kunnskapsplattformen og som videre bidrar til å korrigere virkelighetsforståelsen. Dette legger igjen grunnlag for å oppdage nye utviklingsmuligheter som kan lede til at visjonen utvikles og dette åpner for nye verdiskapende prosjekter.

5.5.1 TENKELOFT FOR NOTODDENS FREMTID

Et naturlig utgangspunkt for arbeidet som skal lede Notodden nærmere visjonen om hvordan Notodden skal utvikle seg vil være åpne samlinger i form av såkalte tenkeloft hvor lokalsamfunnet kan delta. Et tenkeloft er en form for folkemøte, men sammenlignet

med folkemøtene som er beskrevet som en del av prosessen med å etablere en kunnskapsplattform, vil tenkeloftene ha et sterkere fokus på tilførsel av kunnskap og kompetanse utenfra. Tenkeloftene vil foregå slik at det holdes innlegg av dyktige fagpersoner med kompetanse på et aktuelt tema som knytter seg til de mulighetene og utfordringene lokalsamfunnet selv har identifisert. Disse innleggene har som mål å synliggjøre nye utviklingspotensialer knyttet til lokale ressurser som leder til nye idéer i lokalsamfunnet om hvordan det er mulig å nærme seg visjonen. Tenkeloftene åpner også for diskusjon og spørsmål knyttet til innleggene og det vil bli holdt idédugnad rundt temaet som er presentert (Mathisen, 2010).

Tenkeloftene må arrangeres med jevne mellomrom for å sørge for en kontinuerlig utvikling av nye idéer i lokalsamfunnet. Det er viktig at det er stor spennvidde i temaene som presenteres på de ulike tenkeloftene slik at lokalsamfunnet stadig utfordres av ulike miljøer på hvilke utviklingsmuligheter som finnes (Mathisen, 2010). Ansvaret for å få tak i dyktige fagpersoner på aktuelt tema ligger hos prosjektleder da det er prosjektleder som er ansvarlig for planleggingen og gjennomføringen av tenkeloftene. Styringsgruppa vil komme med innspill til valg av tema for de ulike tenkeloftene og sammensetningen av representanter for de ulike verdiskapingsområdene vil være viktig for å sikre at spennvidden i temaene representerer de ulike verdiskapingsområdene på en god måte.

5.5.2 FRA IDÉ TIL PROSJEKT

Idéene som kommer frem gjennom tenkeloftene vil være grunnlag for å danne arbeidsgrupper som arbeider videre med disse idéene knyttet til temaet. Prosjektleder vil ha ansvaret for sammensetningen av arbeidsgruppene. Det er viktig at arbeidsgruppene får en tilstrekkelig bred sammensetning da det brede tverrfaglige arbeidet i arbeidsgruppene er grunnlaget for idérikdommen og den tematiske bredden

i prosjektene (Mathisen, 2010). Bredt sammensatte arbeidsgrupper bør være sammensatt av aktører med kompetanse innenfor de ulike verdiskapingsområdene, og enkeltpersoner fra lokalsamfunnet som viser interesse og engasjement for det aktuelle temaet. Gjennom sitt arbeid skal arbeidsgruppene utarbeide konkrete forslag til prosjekter som de presenterer for prosjektleder og styringsgruppa.

Prosjektleder og styringsgruppa vil videre kunne gå igjennom prosjekter som er foreslått av de ulike arbeidsgruppene og prioriterer hvilke av de som skal bearbeides videre. I dette arbeidet hviler det et stort ansvar på prosjektleder og styringsgruppa med tanke på å sikre god forankring av beslutningene. I den forbindelse vil det være svært viktig med god informasjonsflyt fra prosjektleder og styringsgruppa ut til både arbeidsgruppene og lokalsamfunnet for å sikre åpenhet rundt begrunnelsen for prioriteringene som gjøres. Dette er avgjørende for å skape en god prosess som oppleves rettferdig og som sikrer at lokalsamfunnet ønsker å fortsette å bidra til prosjektet både gjennom tenkeloftene og gjennom aktive roller i arbeidsgruppene.

5.5.3 VIDEREUTVIKLING AV PROSJEKTER

Som følge av den store spennvidden i temaene som er presentert på tenkeloftene, og den brede sammensetningen av arbeidsgruppene, vil det være stor tematisk bredde i prosjektene. Derfor vil det være relativt ulike behov for utvikling knyttet til de ulike prosjektene. I noen tilfeller vil kompetansen til å utnytte utviklingsmulighetene i prosjektene allerede finnes hos en eller flere aktører i lokalsamfunnet, og det handler da om å koble prosjektene til en slik aktør. Gjennom arbeidsgruppenes tverrfaglige samarbeid vil det også kunne oppdages muligheter for hvordan aktører med ulik kompetanse kan dra nytte av hverandre. Ved å koble de aktuelle aktørene vil de sammen kunne utnytte utviklingsmulighetene som ligger i prosjektene arbeidsgruppene har

utarbeidet. I andre tilfeller vil en kunne se at deler av kompetansen som kreves er tilstede i lokalsamfunnet, samtidig som prosjektene også vil være avhengig av tilførsel av ekstern kompetanse for å utnytte utviklingsmulighetene. Her vil det da være aktuelt å identifisere eksterne aktører som innehar den nødvendige kompetansen og etablere et samarbeid mellom slike aktører og aktører i lokalsamfunnet.

I tilfeller hvor prosjektene arbeidsgruppene kommer frem til krever kompetanse som ikke er tilgjengelig, vil forskningsprosjekt være aktuelle for å utvikle kompetansen som vil kunne utløse utviklingsmulighetene i prosjektene. For å sikre innflytelse i forskningsprosjektene må arbeidsgruppene både være involvert i utforming av problemstilling for prosjektene og ha en tett dialog med forskerne underveis hvor de har mulighet til å komme med innspill (Mathisen, 2010). Et slikt tett samarbeid mellom arbeidsgruppene og forskningsinstitusjonene er avgjørende for at medlemmene i arbeidsgruppene beholder eierskap til prosjektet ved at de føler at deres bidrag fortsatt er av betydning.

5.5.4 UTVIKLING AV KOMPETANSE

Når forskningsprosjektene avsluttes vil arbeidsgruppene ha ansvaret for å bringe kunnskapen prosjektene genererer tilbake til lokalsamfunnet (Mathisen, 2010). Åpne seminarer i regi av arbeidsgruppene som legger til rette for bred representasjon fra lokalsamfunnet vil da være en aktuell arena for å legge frem resultatene fra forskningsprosjektene. Disse seminarene vil dermed kunne sørge for en bred kompetanseheving i lokalsamfunnet gjennom at kunnskapen blir tilgjengelig for alle interesserte. Synliggjøring av utviklingsmulighetene som er kommet frem gjennom forskningsprosjektene vil også være en viktig del av seminarene med tanke på å engasjere aktører i lokalsamfunnet til å ta tak i disse utviklingsmulighetene. Fremlegging av resultater fra et utvalg av prosjekter som

er gjennomført av aktører i lokalsamfunnet, med eller uten støtte fra eksterne aktører, vil i denne sammenheng kunne være til inspirasjon for aktørene som ser muligheter for å ta tak i utviklingsmulighetene som er kommet frem gjennom forskningsprosjektene. Generelt vil positive resultater kunne lede til entusiasme og tro på nærings- og stedsutvikling, som sammen med kompetansehevingen, vil være grunnlag for at flere aktører i lokalsamfunnet tørr å ta den nødvendige risikoen som kreves for å få til utvikling (Mathisen, 2010).

Gjennom arbeidsgruppenes involvering i prosjektene vil medlemmene i arbeidsgruppene utvikle kompetanse på de temaene de har arbeidet med. Særlig i de tilfellene hvor medlemmene i arbeidsgruppene har vært involvert i forskningsprosjekter vil medlemmene få en betydelig kompetanseheving (Mathisen, 2010). Disse personene vil dermed kunne fungere som ressurspersoner for videre utvikling og spille en sentral rolle i prosjekter som springer ut av forskningsprosjektene resultater enten ved at de selv har en aktiv rolle som utvikler, eller at de bistår aktører i lokalsamfunnet med sin kompetanse. Gjennom prosessen utvikles det altså både menneskelige og sosiale ressurser som bidrar til å øke den entreprenørielle kapasiteten i lokalsamfunnet. Denne entreprenørielle kapasiteten vil fortsette å øke gjennom den dynamiske prosessen og dermed bidra til å styrke lokalsamfunnets forutsetninger for å utnytte lokale ressurser gjennom bred verdiskaping som bidrar til samfunnsutvikling.

5.6 DEL 2 AKTUELLE STØTTESPILLERE

Gjennomføringen av mobiliseringsprosessen krever både kompetanse og ressurser, og for å lette arbeidet vil det være aktuelt å søke støtte i statlige virksomheter og programmer som gir tilgang til nettopp kompetanse og ressurser. Både mobiliseringsprosessen i seg selv og de konkrete prosjekter som springer ut av mobiliseringsprosessen vil kunne ha stor nytte av slik drahjelp. Denne delen av strategien ser derfor på mulighetene for å knytte seg til slike virksomheter og programmer.

Det finnes en rekke eksempler på utviklingsprogrammer som har vært opprettet i regi av staten med tanke på å styrke norske byer og tettsteder. Utkantprogrammet, Tettstedsprogrammet, Fremtidens byer, Livskraftige kommuner, BLEST-programmet, Bolystprogrammet, LUK og Byregionsprogrammet er alle eksempler på programmer som har hatt fokus på å bidra til utvikling av norske byer og tettsteder gjennom statlige midler (Vestby, 2018b). Gjennom statlige satsninger på utvikling innenfor bestemte områder oppstår det jevnlig nye utviklingsprogrammer som norske kommuner har mulighet til å knytte seg til.

I tillegg til disse programmene er Distriktssenteret opprettet som et kompetansesenter for distriktsutvikling som har som oppgave å bidra til utvikling av livskraftig næringsliv og bolyst i distriktene (Vestby, 2018b). Forum for stedsutvikling er etablert som et samarbeid mellom flere statlige institusjoner for å styrke kommunenes kompetanse, bedre samarbeidet på tvers av sektorer og forvaltningsnivåer og øke fokuset på stedsutvikling. (Vestby, 2018b). Dette er eksempler på statlige virksomheter som har

som mål å utvikle kompetanse som er nyttig i utvikling av norske byer og distrikter, mens Forskningsrådet og Innovasjon Norge er virksomheter som fremmer utvikling gjennom statlig støtte til forskning og verdiskapende tiltak. Statlige midler utnyttes også direkte i utvikling av lokalsamfunn rundt om i landet gjennom blant annet bypakker, bygdepakker og tiltak på avlastet vei.

I stortingsmeldingen «Berekraftige byar og sterke distrikt» legger Kommunal- og moderniseringsdepartementet vekt på samspillet mellom byene og distriktene, og det fokuseres på å skape vekst og likeverdige levekår i alle landets deler (Meld. St. 18 (2016-2017)). «Meldingen representerer et viktig skritt i retning av mer samordnet innsats basert på lokale forutsetninger, både for fysisk stedsutvikling, livskvalitet og økonomisk vekst.» (Vestby, 2018b). Med Kommunal- og moderniseringsdepartementet fokus på å styrke distriktene er det høy sannsynlighet for at det opprettes flere utviklingsprogrammer i årene som kommer i tillegg til at virksomheter som bidrar med kompetanse og ressurser til utvikling av distriktene styrkes.

Det er videre gitt en beskrivelse av flere utviklingsprogrammer og virksomheter det er mulig å søke støtte fra. Utviklingsprogrammene som nevnes er avsluttet og det er derfor ikke aktuelt å knytte seg til noen av disse programmene, men som det er nevnt ovenfor vil det opprettes nye utviklingsprogrammer i årene som kommer. Det handler derfor om å være på søken etter aktuelle utviklingsprogram og vise interesse for deltagelse. De statlige virksomhetene som nevnes er alle operative og her handler det om å ta kontakt og opprette samarbeid. Tiltakene i regi av staten som er beskrevet til slutt er også tilgjengelige og det handler derfor om å kommunisere interesse og behov inn mot de prosessene som foregår.

5.6.1 LUK – LOKAL SAMFUNNSUTVIKLING

LUK – Lokal samfunnsutvikling i kommunene ble etablert med intensjon om å styrke fylkeskommunen i sin rolle som rådgiver

og støttespiller ovenfor kommuner med utviklingsbehov og heve utviklingskompetanse og bevissthet i kommunene (Svardal et al., 2015). Slike prosjekter som styrker både fylkeskommunens og kommunens evner til å drive lokal utvikling vil komme mobiliseringsprosessen til gode. I Telemark har LUK-satsningen vært rettet mot lokalt samfunnsutviklingsarbeid i kommunene, regionene og i fylkeskommunen med fokus på et felles kurstilbud for prosjektgjennomføring som har bidratt til å øke utviklingskapasiteten og styrke kompetansen i både fylkeskommunen og i Telemarkskommunene (Svardal et al., 2015). Arbeidet som er gjort gjennom LUK-satsningen og videre utvikling på området gjør Fylkeskommunen til en viktig støttespiller for kommune og aktørene som er involvert gjennom mobiliseringsprosessen, da den kan bidra med kompetanse i utviklingsarbeidet og oversikt over aktuelle utviklingsprogrammer som kommunen kan knytte seg til. Altså vil fylkeskommunen kunne bidra til å samordne faglig og økonomisk støtte til kommunen og det er derfor viktig at prosjektleder og styringsgruppa har tett dialog med fylkeskommunen helt fra planleggingen av mobiliseringsprosessen ved oppstarten av prosjektet og kontinuerlig gjennom mobiliseringsprosessen.

5.6.2 BLEST-PROGRAMMET

BLEST-programmet (–BoLyst og Engasjement i Småbyer og Tettsteder) har foregått ved at medvirkning har vært benyttet som metode for å skape lokalt engasjement og har videre hatt som mål å gjennomføre et hovedprosjekt og et signalprosjekt (Medalen, 2010). Hovedprosjektet har bestått i å lage en stedsutviklingsplan for stedet, mens signalprosjektet har dreid seg om gjennomføring av et konkret prosjekt på stedet. Rjukan var ett av stedene som var med i BLEST-programmet med solspeilet som signalprosjekt (Medalen, 2010). Det er klare likheter mellom BLEST-programmet og mobiliseringsprosessen med medvirkning som metode for å skape lokalt engasjement som

leder til utvikling gjennom konkrete prosjekter. Å knytte mobiliseringsprosessen til et slikt utviklingsprogram vil gi tilgang til kompetanse og ressurser som vil være svært positivt for prosessen. Med tanke på å knytte seg til et slikt utviklingsprogram vil det være viktig at prosjektleder og styringsgruppa orienterer seg om nye utviklingsprogrammer og viser interesse for slike aktuelle programmer ovenfor fylkeskommunen. Ved oppstart av slike programmer ser gjerne de som står bak etter kommuner som viser driv og entusiasme, og det er derfor viktig at prosjektleder og styringsgruppa klarer å formidle dette.

5.6.3 LIVSKRAFTIGE KOMMUNER

Nettverksprosjektet Livskraftige kommuner har gitt kommuner mulighet til å «jobbe systematisk og kreativt med miljø og samfunnsutvikling i nettverk med andre kommuner» (Holm, 2010). Gjennom dette prosjektet ble blant annet nettverket «Reiseliv i industriens vugge» som involverer Odda, Tinn, Narvik og Sør-Varanger etablert (Holm, 2010). Et slikt erfaringsnettverk vil være av stor verdi for Notodden i utviklingsarbeidet som strategien legger opp til. Det er noe som heter at flere hoder tenker bedre enn ett og samarbeid med kommuner som står ovenfor noen av de samme mulighetene og utfordringene som Notodden vil kunne være svært gunstig. En mulighet for å bli del av et slikt erfaringsnettverk er gjennom et nettverksprosjekt som vil gi tilgang til kompetanse og ressurser, men det er også mulig for kommunen å søke et slikt nettverk på egenhånd. Prosjektleder og styringsgruppa vil også her ha ansvar for å orientere seg om nye nettverksprosjekt og vise interesse ovenfor fylkeskommunen. I tillegg kan de jobbe aktivt med å identifisere aktuelle samarbeidskommuner og fremme forslag om slike samarbeid for kommunen.

5.6.4 DISTRIKTSSENTERET

Distriktssenteret vil kunne være en svært aktuell støttespiller gjennom mobiliseringsprosessen med sin kompetanse

på blant annet medvirkning og involvering, næringsutvikling, omdømme, omstilling, stedsutvikling og regionalt samarbeid om utvikling (Distriktssenteret, u.å.). Allerede i planleggingsfasen av mobiliseringsprosessen bør prosjektleder og styringsgruppa etablere kontakt med Distriktssenteret for å få tilgang på kompetanse som sikrer best mulig gjennomføring av mobiliseringsprosessen. Distriktssenteret vil kunne gi verdifulle råd om hvilke arenaer for medvirkning og involvering som er egnet og hva som kreves for å lykkes med å etablere gode arenaer. Kompetansen som finnes hos Distriktssenteret knyttet til næringsutvikling, omdømme, omstilling, stedsutvikling og regionalt samarbeid om utvikling vil også kunne gi verdifulle bidrag på disse områdene som er så viktige med tanke på å lykkes med den utviklingen strategien har som mål å lede til. Dette gjelder ovenfor kommunen, men også arbeidsgruppene vil kunne søke bistand fra Distriktssenteret i utviklingen av konkrete prosjekter.

5.6.5 FORUM FOR STEDSUTVIKLING

Et av Forum for stedsutviklings fremste tiltak for å fremme stedsutvikling har vært stedsutviklingskonferanser, og forumet har gjennomført nærmere 40 slike konferanser siden 2006 (Regjeringen, 2018). En av de foreløpig siste konferansene ble holdt i Dalen i Telemark høsten 2018 med temaet «Eventyrlige Telemark» og hadde fokus på kunst, kultur og arkitektur i stedsutvikling (Forum for stedsutvikling, 2018). En slik stedsutviklingskonferanse i regi av Forum for stedsutvikling som fokuserer på utviklingspotensialet som ligger i mulighetene som er knyttet til Notodden som sted, vil kunne gi et verdifullt bidrag i sammenheng med utviklingen av en felles visjon. En slik nasjonal oppmerksomhet vil kunne være til stor inspirasjon for lokalsamfunnet og en konferanse vil også kunne gi en rekke faglige bidrag av høy kvalitet som vil kunne ligge til grunn for en felles visjon. Også her må prosjektleder og styringsgruppa med kommunen i ryggen jobbe aktivt for å etablere

kontakt med Forum for stedsutvikling og formidle interesse for en slik konferanse. Det vil være en fordel om denne kontakten etableres tidlig i prosjektet slik at en slik konferanse kan komme på et hensiktsmessig stadium i mobiliseringsprosessen og representere en milepæl for prosjektet.

5.6.6 INNOVASJON NORGE

Innovasjon Norge bidrar til å realisere verdiskapende næringsutvikling rundt om i landet og forvalter virkemidler innenfor finansiering, kompetanse, profilering, nettverk og rådgiving (Nærings- og fiskeridepartementet, u.å.). For prosjektene som utarbeides av arbeidsgruppene knyttet til næringsutvikling representerer Innovasjon Norge en svært viktig kilde til kapital og kompetanse som i flere tilfeller kan være avgjørende for realisering av prosjektene. Det er dermed viktig at arbeidsgruppene orienterer seg om mulighetene som finnes for støtte gjennom Innovasjon Norge til prosjektene de utarbeider. Slik kan arbeidsgruppene bistå aktørene som ønsker å utforske utviklingsmulighetene i prosjektene i prosessen med eventuelle søknader til Innovasjon Norge om støtte i form av kapital og/eller kompetanse.

5.6.7 NORGES FORSKNINGSRÅD

Norges forskningsråd forvalter og tildeler forskningsmidlene fra alle departementene i tillegg til å peke ut satsningsområder og vurdere forskningen som utføres (Kunnskapsdepartementet, u.å.). For forskningsprosjektene som springer ut av prosjektene som utarbeides av arbeidsgruppene representerer Norges forskningsråd den fremste kilden til finansiering av prosjektene. Styringsgruppa prioriterer hvilke prosjekter det skal utarbeides søknader for og arbeidsgruppene vil bistå aktuelle forskningsinstitusjoner med å utarbeide søknader til Norges forskningsråd. Realiseringen av forskningsprosjektene vil være avhengig av at søknadene innvilges.

5.6.8 BYPAKKER

I Nasjonal transportplan 2018-2029 aktualiseres bypakker med bompengeneinnkreving som et egnet verktøy for finansiering av veg og andre transporttiltak i mindre byer (Meld. St. 33 (2016-2017)). Bypakkene finansieres som et spleiselag mellom det offentlige som bidrar med statlige midler og trafikantene som betaler bompenger. For mindre byer består gjerne forslagene til bypakker av en rekke mindre tiltak og realiseringen avhenger av at det foreligger et lokalt initiativ og tilslutning (Meld. St. 33 (2016-2017)). Finansiering gjennom bompenger er ikke spesielt i vinden om dagen og en bomring er et tiltak som fort kan møte sterk motstand i lokalsamfunnet. Likevel representerer en bypakke en mulighet for lokalsamfunnet med tanke på å sikre midler til steds- og sentrumsutvikling. For eksempel har «Vegpakke Drammen» vært en av de mest avgjørende forutsetningene for utviklingen Drammen har gjennomgått (Farner et al., 2014).

For prosjektleder og styringsgruppa vil det være viktig å jobbe for å synliggjøre utviklingspotensialet som ligger i en bypakke og om en bypakke skal bli aktuelt må det foreligge lokalpolitisk støtte for dette. Fra lokalpolitisk hold må det i første rekke jobbes aktivt opp mot nasjonale myndigheter for å få i stand bypakkeavtaler for mindre byer som er aktualisert i Nasjonal transportplan 2018-2029. Det vil her være en fordel å alliere seg med andre kommuner, og fylkeskommunen vil også kunne være en viktig støttespiller. Om arbeidet med å få mindre byer høyere opp på prioriteringslista for bypakker, vil det videre måtte jobbes for å formidle behovet for en bypakke og vise at det foreligger lokalt initiativ og tilslutning for en slik løsning.

5.6.9 BYGDEPAKKE

Et alternativ til en bypakke som er delfinansiert gjennom bompenger er en såkalt bygdepakke. Bø og Sauherad har lyktes med å få til et utviklingsprosjekt i form av en bygdepakke som er basert på et spleiselag og samarbeid

som går på tvers av etater og forvaltningsnivå (Bø kommune, 2018). Samarbeidet involverer Jernbanedirektoratet, Fylkesmannen i Telemark, Statens vegvesen, Bane NOR og Telemark fylkeskommune (Bø kommune, 2018). En bygdepakke vil ha en betydelig lavere finansieringsramme enn en bypakke og tiltakene som inngår i en bygdepakke vil dermed være mindre i størrelsesorden (Tønnesen og Knapskog, 2017). Det vil dermed være naturlig at en bygdepakke har sentrumsutvikling som hovedsatsning med tiltak som gjør sentrum til et attraktivt område med tilstrekkelig tilbud og omgivelser som prioriterer gående og syklende over bilister. Tunge vei- og kollektivprosjektet som ofte er en sentral del av bypakkene vil ikke være aktuelle som en del av en bygdepakke som følge av finansieringsrammene som gjelder her (Tønnesen og Knapskog, 2017). Om det ikke finnes gehør for en bypakke i lokalsamfunn eller blant lokalpolitikere vil en bygdepakke være et svært godt alternativ for å stimulere til sentrumsutvikling. En bygdepakke vil også avhenge av lokalt initiativ og tilslutning, og prosjektleder og styringsgruppa må derfor jobbe for å synliggjøre utviklingspotensialet som ligger i en bygdepakke ovenfor både lokalsamfunnet og lokalpolitisk ledelse. Videre må det fra lokalpolitisk hold jobbes aktivt opp mot nasjonale myndigheter for å formidle behovet for en bygdepakke og vise at det foreligger lokalt initiativ og tilslutning for en slik løsning.

5.6.10 TILTAK PÅ AVLASTET VEI

I forbindelse med store veiprosjekter er det viktig at det i tillegg til bygging av ny veg også settes inn tiltak på det gamle veinettet (St.meld. nr. 46 (1999-2000)). Tiltak på avlastet vei skal bidra til miljøforbedringer på det avlastede veinettet gjennom tiltak som endrer veiens utforming og tiltak som bidrar til stedsutvikling. En omlegging av E134 etter konseptvalgutredningens anbefaling vil lede til en avlastning av veinettet gjennom Notodden og dermed åpne for tiltak på avlastet vei. Den trafikale avlastningen av sentrum

gir gode muligheter for sentrumsutvikling og tiltak på avlastet vei vil kunne styrke disse mulighetene. Med tanke på midler til tiltak på avlastet vei er det viktig at prosjektleder og styringsgruppa kommuniserer utviklingspotensialet som er knyttet til disse midlene ovenfor lokalpolitisk ledelse. Videre må det fra lokalpolitisk hold jobbes aktivt inn mot prosessen rundt omleggingen av E134, og behovene for tiltak som kan hjelpe kommunen til å styre utviklingen i en positiv retning må kommuniseres. Gjennom denne prosessen er det viktig å være våken og se muligheter som dukker opp underveis i tillegg til å ha klare tanker om hvordan tiltak på avlastet vei kan bidra til positiv utvikling.

DEL 6

FORSLAG

KNYTTET TIL LOKAL

SAMFUNNSUTVIKLING

Mål 3

Komme med innspill til hvordan de aktuelle utviklingsmulighetene kan realiseres gjennom en strategi forankret i relevant teori, med fokus på aktivering av lokalsamfunnet og en presentasjon av enkelte konkrete forslag.

6.1 ORGANISERING AV PROSJEKTET

I dette kapittelet gis det et konkret forslag til organisering av prosjektet som vil være bakgrunn for en mobiliseringsprosess for Notoddens lokalsamfunn. Det innebærer at det er gitt forslag til hvilke aktører i lokalsamfunnet som vil være aktuelle for ulike roller i prosjektet.

At de ulike rollene i prosjektet fylles av aktører med den riktige kompetansen og at disse aktørene samtidig har et sterkt eierskap til prosjektet, er av stor betydning. Eierskap til prosjektet vil blant annet kunne sikre nødvendig engasjement og tidsressurser blant aktørene til å følge opp sin rolle i prosjektet på en god måte. Notoddens erfaring fra deltagelsen i Byregionprogrammet var at forankring av prosjektet kunne vært bedre og at eierskapet til prosjektet burde vært sterkere hos flere (Notodden kommune, u.å.-b). I tillegg manglet aktørene som var involvert i prosjektet tilstrekkelige tidsressurser til å følge opp prosjektet og i sluttevalueringen er det derfor pekt på at en eksternt engasjert prosjektleder kunne vært gunstig for å sikre stram oppfølging (Notodden kommune, u.å.-b). Forslaget som følger er ment som inspirasjon og vil kunne avvikes, men det vil da være viktig å finne en sammensetning av aktører som sikrer prosjektet tilsvarende kompetanse, forankring og eierskap.

Organiseringen av «Levende lokaler» prosjektet i Lærdal kan være til inspirasjon for Notodden på bakgrunn av erfaringene fra Byregionprogrammet. I «Levende lokaler» prosjektet var Lærdal Næringsutvikling AS (LNU) prosjekteier og rådmannen var en del av styringsgruppa og fungerte dermed som prosjektansvarlig, mens prosjektleder var hentet utenfra og ansatt i LNU (Vestby, 2017). Sluttevalueringen av Byregionprogrammet peker blant annet på at forankring av prosjektet hos rådmannen

og en ekstern prosjektleder kunne vært hensiktsmessig. I tillegg var erfaringen at politikere og representanter fra kommunen som var engasjert i prosjektet manglet både det nødvendige eierskapet og tidsressurser til å følge opp prosjektet.

Ved å ta utgangspunkt i denne organiseringen kan Notodden Utvikling AS (NUAS) får rollen som prosjekteier og rådmannen bli prosjektansvarlig som en del av styringsgruppa mens prosjektleder hentes inn utenfra til en stilling i NUAS. Selskapet NUAS er kommunens nærings-selskap og arbeider med nærings- og stedsutvikling i Notodden kommune og eies av Notodden kommune, Norsk Hydro, Tinfos AS og Notodden Næringsforening (Notodden i Sentrum, u.å.). Erfaringen fra Lærdal var at en slik organisering sikrer nødvendig forankring i kommunen i tillegg til en relativt stor frihet gjennom at prosjektet er eid av et selskap utenfor kommunen (Vestby, 2017).

6.1.1 STYRINGSGRUPPA

Med tanke på en konkret sammensetning av styringsgruppa vil verdiskapingsområdene; næringsutvikling, stedsutvikling, kultur, kulturarv og forskning være representert med en eller flere representanter. I tillegg vil rådmannen være en del av styringsgruppa som prosjektansvarlig, og for å sikre nødvendige tilkobling til politisk og administrativ ledelse i kommunen, vil det også være aktuelt med en representant herfra i form av for eksempel en lokalpolitiker. NUAS vil være en aktuell representant for næringsutvikling mens avdelingen areal under kommunens seksjon for samfunnsutvikling og tekniske tjenester vil kunne fungere som representant for stedsutvikling. Kultursjef i kommunen vil være en naturlig representant for kultur, mens verdensarvkoordinator i kommunen og Norsk industriarbeidermuseum vil være aktuelle representanter for kulturarv. Til slutt vil USN og Telemarkforskning være aktuelle representanter for forskning.

6.1.2 PROSJEKTLEDER

Prosjektleder vil være den fremste driveren i prosjektet og prosjektlederens kompetanse sammen med evnen til å skape engasjement rundt prosjektet vil være av stor betydning. Som tidligere nevnt pekes det også i sluttevalueringen fra Byregionprogrammet på behovet for en prosjektleder som sikrer god oppfølging av prosjektets fremdrift og de involverte. Med tanke på å engasjere lokalsamfunnet til å aktivt ta del i mobiliseringsprosessen er prosjektlederen avhengig av en sterk sosial status i lokalsamfunnet. En person som allerede har en slik status og som samtidig besitter den nødvendige kompetansen vil være den ideelle løsningen. Det viktigste er likevel at prosjektlederen har den nødvendige kompetansen og om det viser seg vanskelig å finne en egnet person til stillingen i lokalsamfunnet, vil en person utenfra kunne fylle stillingen og opparbeide seg en sterk sosial status gjennom målrettet arbeid.

6.1.3 ARBEIDSGRUPPENE

Arbeidsgruppene skal ha en bred sammensetning for å sikre et tverrfaglig arbeid i arbeidsgruppene og aktører med kompetanse innenfor de ulike verdiskapingsområdene bør være representert sammen med enkeltpersoner fra lokalsamfunnet som viser interesse og engasjement. Næringsutvikling kan også her være representert gjennom en representant fra NUAS, men også lokale næringsaktører og gründere kan utnytte sin kompetanse på området og sikre næringsutviklingen god representasjon i de ulike arbeidsgruppene. Arkitektfirmaet Søndergaard Rickfelt er tett involvert i mye av stedsutviklingen som skjer i kommunen og representanter herfra vil være verdifulle representanter i et slikt arbeid.

Notodden har et rikt kulturliv med mange engasjerte aktører som vil kunne fungere som gode representanter i arbeidsgruppene. Bluesfestivalen, kulturskolen og USN har alle ressurspersoner som vil være gode representanter i tillegg til at det finnes flere dyktige musikere, kunstnere og andre

enkeltpersoner med kulturell kompetanse i lokalsamfunnet som også vil kunne gi viktige bidrag til arbeidsgruppene. Kulturarven har på sin side sterke representanter i blant annet NIA, Notodden historielag og bygdetunet men flere ildsjeler med et sterkt engasjement og kompetanse som vil være av stor verdi for arbeidsgruppene. Til slutt har både USN og Telemarkforskning sterke forskningsmiljøer med kompetanse innen kommunal og regional utvikling, kultur og kulturarv og representanter fra disse institusjonene vil både kunne være involvert som forskningsinstitusjoner i forskningsprosjektene og som representanter innen sine respektive fagfelt gjennom å være involvert i arbeidsgruppene.

6.2 VISJONEN «VÅR ARV – VÅR FREMTID»

Som det følger av de foregående kapitlene er tanken at lokalsamfunnet, gjennom mobiliseringsprosessen, skal utvikle en felles visjon som gir et klart bilde på hvordan Notodden skal utvikle seg. I dette kapitlet er det valgt å komme med et forslag til en visjon. Målet med å presentere et alternativ til visjon er å gi et klarere bilde av hvordan en visjon, som blir til gjennom mobiliseringsprosessen, vil kunne utløse utviklingsmulighetene som er presentert i denne oppgaven. Forslaget må ikke sees på som et endelig svar på hva lokalsamfunnets fremtidsvisjon skal være, da en endelig visjon må utvikles av lokalsamfunnet gjennom en mobiliseringsprosess.

«Vår arv – vår fremtid» er et forslag til en visjon som spiller på å utnytte Notoddens kulturarv med industriarven i spissen, med henblikk på å skape en ny fremtidsvisjon for byen gjennom å fokusere på kulturarven som et satsningsområde for fremtidig bred verdiskaping. Som det er belyst gjennom denne oppgaven har Notodden en rik kulturarv hvor deler av denne arven har fått den høyeste statusen det er mulig å få med innlemmelsen på verdensarvlisten. Kulturarven med industriarven i spissen fremstår dermed som den mest spennende lokale ressursen å utvikle i årene fremover, og ved å fokusere på en bred verdiskaping vil kulturarven kunne utløse verdiskaping på en rekke områder. Industriarven representerer noe som lokalsamfunnet vil kunne samles om da de fleste enten har en direkte eller indirekte tilknytning til denne arven gjennom at de selv har jobbet for Hydro eller Tinfos, eller

gjennom at familiemedlemmer eller bekjente har jobbet for et av selskapene.

Gjennom den industrielle mentaliteten som fremdeles preger lokalsamfunnet eksisterer det en oppfatning om at industrien er av stor betydning for Notodden og at den dermed er viktig å bevare og utvikle. Som følge av verdensarvstatusen er også bevisstheten rundt verdien av industriarven økende. Industrien var utgangspunktet for Notodden som by og livsgrunnlaget for samfunnet som vokste frem i takt med Hydro og Tinfos sine fabrikker. En visjon om å gi denne historien nytt liv gjennom å utnytte ressursgrunnlaget industriarven har etterlatt seg til samfunnsutvikling, vil ha gode muligheter til å engasjere lokalsamfunnet til å aktivt bidra til felles utvikling.

I denne oppgaven er det pekt på muligheter for økonomisk verdiskaping i form av næringsutvikling innenfor reiseliv, industri, landbruk og kulturell og kreativ næring gjennom å utnytte verdensarven i markedsføring og som et kvalitetsstempel for både produkter og opplevelser. Gjennom å heve bevisstheten rundt verdensarven kan det vokse frem en stolthet i lokalsamfunnet rundt lokale ressurser som bidrar til sosial og kulturell verdiskaping. I tillegg legger industriarven i dag også til rette for stedsutvikling gjennom ny utnyttelse av fabrikkområdene langs Heddalsvannet og en slik utvikling faller innenfor kategorien miljømessig verdiskaping. Kulturarven med industriarven i spissen har altså potensiale til å bidra til verdiskaping på alle verdiskapingsområdene som omslutes av bred verdiskaping. «Vår arv – vår fremtid» vil dermed kunne være en visjon som bidrar til bred verdiskaping gjennom å fremheve kulturarven som et satsningsområde.

6.3 UTVIKLING AV INDUSTRIOMRÅDENE

Som det vist i foregående kapitler er industriområdene langs Heddalsvannet i ferd med å gjennomgå en utvikling som på sikt vil føre til at disse områdene innlemmes som en del av Notodden sentrum. I dette kapitlet er det gitt forslag knyttet til denne utviklingen. Først presenteres konkrete forslag til mulig funksjonsendring for bygg i Hydroparken. Videre gis det innspill til hvordan den planlagte Industripromenaden kan utnytte sitt potensiale som formidler av industrihistorien, i tillegg til å være et viktig rekreasjonsområde i sentrum.

Industriområdene langs Heddalsvannet har en unik posisjon med tanke på formidling av Notoddens industrihistorie og Hydroparken, som industrieventyrets vugge, utgjør hjertet i verdensarven. I tillegg har industriområdene potensial til å utgjøre en viktig del av et levende og attraktivt sentrum i Notodden. Som inspirasjon til hvordan Hydroparken kan utvikles til et levende sentrumsområde er det gitt forslag nye funksjoner i enkelte av byggene. Funksjonene som foreslås er i tråd med de mulighetene for samfunnsutvikling og verdiskaping som er presentert i oppgaven og det er hentet inspirasjon fra «Levende lokaler» som byutviklingsmetode med fokus på et flerfunksjonelt sentrum med en bredere bylivsmiks av virksomheter og aktiviteter. Funksjonsendringene som er foreslått for de ulike byggene er ment som inspirasjon og det er ikke gjort en faglig vurdering rundt hvert av byggenes egnethet for den aktuelle funksjonen.

Figur 3

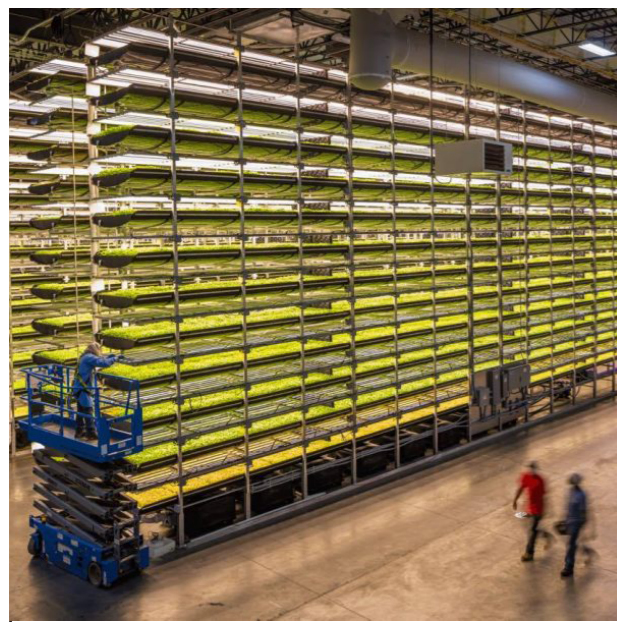
VERTIKAL DYRKING

Produksjonen av Norgesalpeteren representerer en innovasjon som revolusjonerte landbruket og Hydroparken har med det sin opprinnelse i innovasjon rettet mot landbruk. Ved utnytting av et av byggene til vertikal dyrking vil denne tradisjonen gis en mulighet til å videreføres. Ved vertikal dyrking innendørs dyrkes plantene i etasjer med kunstig lys og uten jord som vekstmedium, og med direkte tilførsel av vann og næring til plantenes rotsystem. Vertikal dyrking til kommersielle formål er foreløpig på et tidlig stadium og store produksjonsanlegg er mest utbredt i Asia og USA. Flere av de store fabrikkhallene som finnes i Hydroparken vil kunne utnyttes til slik produksjon og historien om Norgesalpeteren kan utnyttes med tanke på å bygge opp en sterk merkevare. Produksjonen vil også kunne være en attraksjon knyttet til verdensarven ved å tilby en omvisning med fokus på innovasjon i landbruket både historisk og i dag.

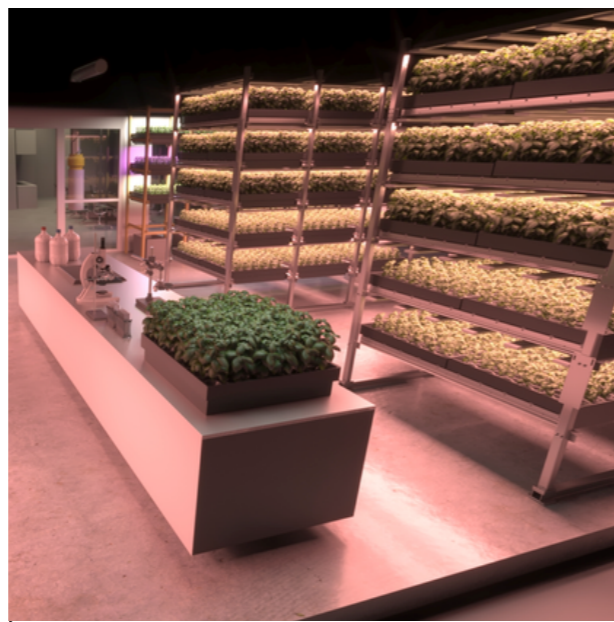
Figur 4 (Berntsen, u.å.-a)

Tårnhus A var en del av den første produksjonslinjen og bygget huset syretårnene hvor absorpsjonen av nitrogen fant sted. Ved å etablere et anlegg for vertikal dyrking her vil bygningen på ny være hjemsted for innovativ produksjon knyttet til landbruk.

Figur 5 (AeroFarms, u.å.)

AeroFarms er en av de fremste aktørene innen vertikal dyrking og for sitt innovative arbeid har selskapet fått flere priser og deres hovedkvarter i Newark i New Jersey (bilde) er i dag verdens største anlegg for vertikal dyrking innendørs (AeroFarms, u.å.).

Figur 6 (Popovic, u.å.)

BySpire er i dag Norges største aktør innen vertikal dyrking og har utviklet Norges første store vertikale produksjonsanlegg for grønnsaker på Økern i Oslo (Viklander, 2018). Med BySpire som eksempel ser en at det er mulig å lykkes med satsning på vertikal dyrking også i Norge.

CAMPUS FOR USN

En fremtidig utvidelse av Universitetet i Sørøst-Norge sin avdeling ved Notodden vil kunne legges til Hydroparken. Ny ungdomsskole i Hydroparken var lenge aktuelt, men valget falt til slutt på andre alternativer. En ny avdeling for universitetet utmerker seg nå som en mulighet for å etablere en kunnskapsinstitusjon i Hydroparken. Bryn Eiendom, som eier Hydroparken, ser på en slik etablering som en svært attraktivt med tanke på å generere ny aktivitet i området (Høva 2018). En etablering av ny avdeling for USN vil bety mange studenter som oppholder seg her gjennom dagen, og studenter benytter seg også gjerne i stor grad av andre tilbud i sentrum som for eksempel bibliotek og kaféer. Dermed vil studentene kunne være med å legge grunnlag for mer aktivitet i området, og en sentrumsnær plassering som Hydroparken vil også være positivt for studentene da det vil gi nærhet til tilbud de gjerne benytter seg av.

Figur 7

Ved utredningen av Hydroparken som alternativ for ny ungdomsskole var det Ovnshus C som skulle fungere som hovedbygg med kapasitet til å huse 450 elever (Notodden kommune, u.å.-c). Bygget vil også være et naturlig alternativ for etablering av en eventuell ny campus for USN.

Figur 8 (Papirbredden eiendom, u.å.)

På Papirbredden har Drammens kunnskapspark vokst frem med samling av universitet, bibliotek, bokhandel, karrieresenter og et innovasjonsmiljø (Papirbredden eiendom u.å.). For å bevare fabrikkområdets historie er blant annet Fyrhuset (bilde) bevart og gitt ny funksjon.

Figur 9 (Noma arkitekter, u.å.)

Kunsthøgskolen i Oslo holder til i den gamle Seilduksfabrikken ved Akerselva og er et strålende eksempel på hvordan gamle fabrikklokaler som er bygget for å betjene en bestemt funksjon kan få nytt liv som en moderne intuisjon kunnskap.

VERKSTED

Et verksted som gir tilgang til utstyr og samtidig tilbyr assistanse til kunstnere og andre kreative næringsaktører som designere, arkitekter og produktutviklere er et tiltak som vil kunne styrke etableringen av kreativ næring. Kreativ næring er i oppstartsfasen ofte avhengig av å kunne teste ulike idéer, og et slikt verksted vil dermed kunne spare mange for store investeringer i oppstartsfasen noe som igjen kan lede til flere nye etableringer. Et slikt verksted vil også kunne være et tilbud som er tilgjengelig for hele lokalsamfunnet. Privatpersoner som ønsker å lage noe de ikke selv har utstyr eller kompetanse til vil kunne benytte seg av verkstedet mot at de betaler leie for den tiden de benytter seg av det. Et slikt verksted vil også være med på å ivareta Hydroparkens tradisjon som produksjonssted. Det vil også være mulig å knytte et slikt verksted opp mot USN sine kreative studier med en eventuell fremtidig lokalisering av ny campus i Hydroparken.

Figur 10

Ovnhushus A er en del av den opprinnelige produksjonslinjen og som navnet tilsier huset bygget de første Birkeland/Eyde-ovnene. Bygningen rommer to store fabrikkhaller og en av disse vil kunne fungere som verksted med utstyr til arbeid med tre, metall, plast osv.

Figur 11 (Sunde, 2017)

Fellesverkstedet er et verksted som hvem som helst kan benytte seg av mot at de betaler leie for den tiden de bruker verkstedet. Verkstedet kan benyttes til både små og store prosjekter og tilbyr både veiledning og utstyr for printing og trykking, CNC-fresing, trearbeid med mer.

Figur 12 (Ukjent, 2019)

Fellesverkstedet holder til i et gammelt støperi i Seildukgata på Grünerløkka i Oslo. Verkstedet er et eksempel på hvordan områdets industrielle historie og gamle fabrikkbygninger kan bevares gjennom kreativ og nytenkende utnyttelse av lokalene.

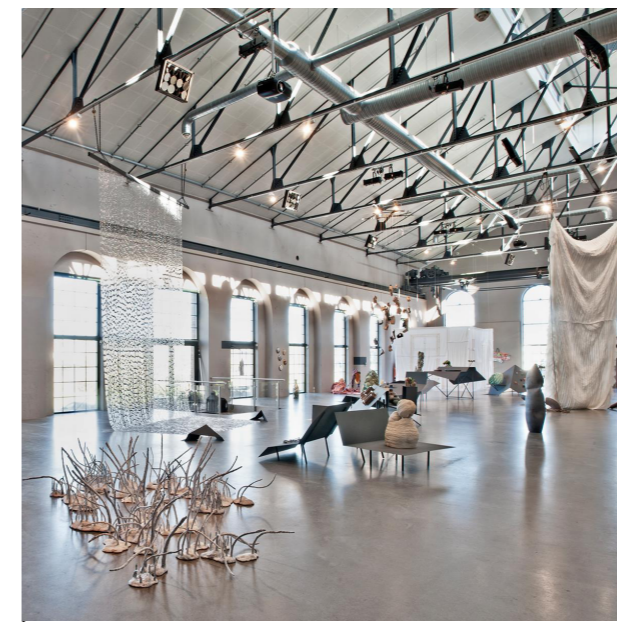
GALLERI

Med bedre tilrettelegging for kulturell og kreative næringer gjennom tiltak som etablering av et verksted og en eventuell ny campus for USN med flere kreative studier, vil blant annet kunstmiljø på Notodden kunne vokse. Gamle industrihaller som de som finnes i Hydroparken er godt egnet for omgjøring til galleri og utstillingslokaler og en slik etablering utpeker seg dermed som aktuell. Et galleri vil også være en funksjon som tiltrekker seg aktivitet og dermed bidrar til å styrke Hydroparken innlemmelse som en del av sentrum, samtidig som det vil bidra til å styrke områdets profil som byens kultursenter. Bok og blueshuset som allerede er et senter for kultur med bibliotek, kino, musikkstudio, kulturskole, museum osv. (Bok- og blueshuset, u.å.) ligger på Vannfronten og det er også etablert atelier i Hydroparken. Med videre etableringer av galleri og verksted vil det finnes et solid fundament for en mangfoldig samling av kulturelle tilbud i området.

Figur 13 (Berntsen, u.å.-b)

Etter sin tjenestetid som fabrikk har Ovnhushus A blant annet hatt funksjon som museum for Hydros Bedriftshistoriske samling, men i dag står bygget tomt. Mens den ene hallen vil kunne romme verksted vil det kunne etableres et galleri i den andre.

Figur 14 (Stenmarch, 2018)

Hydrogenfabrikken i Fredrikstad har huset mange nasjonale og regionale utstillinger, blant annet Norske Kunsthåndverkeres Årsutstilling i 2018 (Klette, 2018). Fabrikkhallens utforming er slående lik hallene i Ovnhushus A og viser hvilket potensial som ligger i en funksjonsendring.

Figur 15 (Hydrogenfabrikken, 2018)

I tillegg til utstillingshall er det også etablert et kreativt miljø i tilknytning til Hydrogenfabrikken det som består av rundt 60 kunstnere og andre kreative aktører og omfatter både atelier, verksteder, kontorer og forretninger (Hydrogenfabrikken, u.å.).

VERDENSARVSENTER

Det er i dag etablert et verdensarvsenter i form av Lysbuen industrimuseum i loftetasjen på industrihallen som huser Telemarksgalleriet oppe på Tinfos kulturmiljø. Etableringen av har vært svært positivt, men dagens plassering er ikke ideell på lang sikt da det ikke eksisterer muligheter for fremtidige utvidelser. I Hydroparken finnes det bygningsmasse med tilstrekkelige arealer til å utvide selve museet i tillegg til at et verdensarvsenter her også vil kunne huse flere funksjoner som blant annet turistinformasjon, suvenirbutikk og kontorer for bedrifter tilknyttet verdensarven. Plasseringen av et verdensarvsenter i Hydroparken vil plassere verdensarvsenteret i kjernen av verdensarvens fødested, noe som åpner for opplevelser også utenfor museets vegger. Både utvidelse av museet og opplevelser i Hydroparken tilknyttet verdensarvsenteret vil kunne rette seg mot Notoddens særpreg med overgangen fra jordbruksamfunn til industrisamfunn.

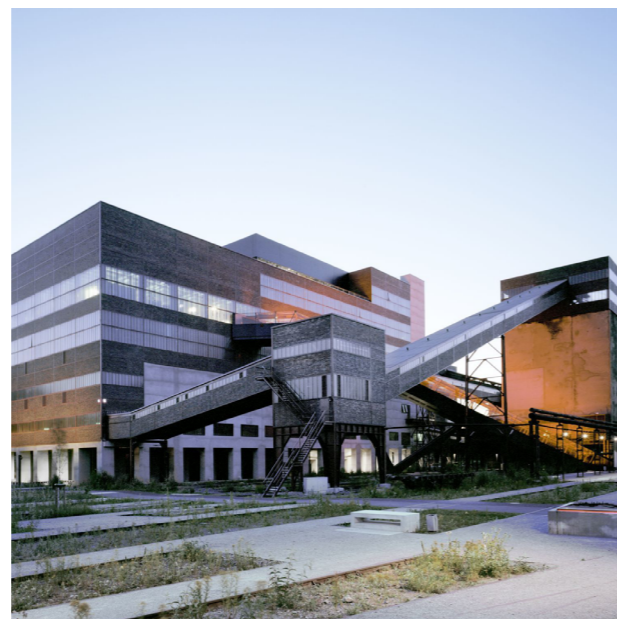
Figur 16

Hydrogenfabrikken er første ledd i den siste produksjonslinjen som ble oppført på Notodden og utnyttet Haber-Bosch metoden. Det er i dag noe lager og kontorvirksomhet i bygget, men en funksjonsendring til verdensarvsenter ville utnyttet byggets fulle potensial.

Figur 17 (Visit Telemark, u.å.)

Lysbuen industrimuseum formidler i dag historien om verdensarven på en utmerket måte, men en utvidelse av museet ville gjort det mulig å formidle historien i et bredere perspektiv slik som Norsk industriarbeidermuseum på Vemork supplerer industrihistorien med krigshistorien.

Figur 18 (Gonzalez, u.å.)

Ruhr-museet er etablert i det som tidligere var vaskeri i kullgruvekomplekset Zollverein som ligger i Essen, Tyskland. Museet tar for seg Ruhr-regionens historie fra dannelsen av kull for 300 millioner år siden og frem til dagens omfattende transformasjon av regionen (Ruhr museum, u.å.).

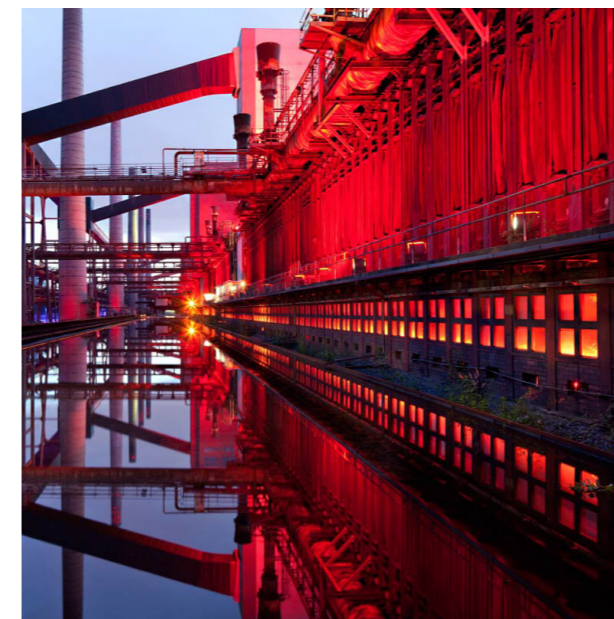
LYSFESTIVAL

Lys har vært et satsningsområde for verdensarven og i 2018 vant lysplanen for verdensarvområdet Norsk Lyspris i åpen klasse (NIA, 2018). Lyssetting kan være en svært effektiv måte å fremheve kvaliteter ved verdensarven og i Hydroparken finnes det både arkitektoniske kvaliteter og industrielle minner som kan fremheves ved hjelp av lys som virkemiddel. I tillegg til permanente installasjoner som fremhever kvaliteter i Hydroparken, vil Hydroparken også kunne være en arena for en lysfestival. En lysfestival i Hydroparken vil kunne være en årlig festival som dreier seg rundt tematikken i industrihistorien og setter fokus på verdien av kulturarven. Festivalen kan gjerne begynne i det små med for eksempel en filmvisning som benytter en av de gamle fabrikkbygningene som lerret. Verdensarvmiljøet i Hydroparken med fabrikkens unike historie vil være en storstilt ramme for en lysfestival og festivalen vil kunne utvikle seg år for år.

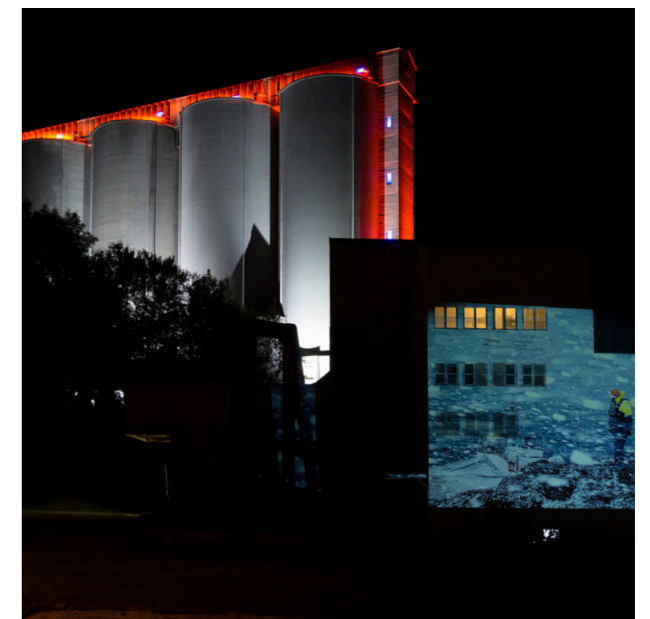
Figur 19 (Zenisk, u.å.-a)

Zenisk har utarbeidet en lysplan for verdensarvområdet med konseptet «Spirit of the possible» som bruker lys for å bringe frem det sammenvevde og usynlige forholdet mellom de myke og de harde kvalitetene som finnes i verdensarven (Zenisk, u.å.).

Figur 20 (Dreyse, u.å.)

Verdensarvområdet Zollverein har gjennomgått en formidabel transformasjon fra Europas største gruvekompleks til et regionalt hovedsete for kultur og kreativ virksomhet. Området er i dag preget av en rekke kulturelle og kunstneriske uttrykk med lysinstallasjoner som et av disse.

Figur 21 (Zenisk, u.å.-b)

Factory Light Festival er en årlig lysfestival som foregår ved den gamle sementfabrikken i Slemmestad sentrum, og festivalen viser frem et mangfold av uttrykk og teknikker med industrimiljøet som lerret og scene for lyskunsten (Factory Light Festival, u.å.).

INDUSTRIPROMENADEN

Det har siden 2016 eksistert en idé om en folkesti langs vannet fra Jernverkstomta, gjennom Hydroparken og videre østover mot badestedet på Linstå (Notodden kommune, u.å.-a). Idéen har etter hvert utviklet seg videre og det er nå snakk om å etablere en promenade med innslag av aktivitetsområder, kunstinstallasjoner og lyssetting og promenaden har fått tilnavnet Industripromenaden. Målet med å etablere Industripromenaden har vært å legge til rette for ny og mer variert bruk av området nå som området igjen er tilgjengelig for allmenheten, og det har i den sammenheng vært særlig fokus på folkehelse (Notodden kommune, u.å.-a). Notodden er svært bilbasert og Industripromenaden fremstår dermed som et svært positivt tiltak for å tilføre liv og ny aktivitet som fremmer folkehelse i sentrum.

Figur 22

Heddalsvannet er Notoddens fremste kvalitet i landskapsbilde og Industripromenaden er et viktig ledd i å etablere ny kontakt mellom byen og vannet, etter at de gjennom mange år har vært avskåret fra hverandre som følge av industriens okkupasjon av området.

I tilknytning til Bok- og blueshuset er det etablert en liten park med sittemuligheter og lekeapparater, samt trappeamfi og brygge, og på sommerstid yrer det av liv her. Potensialet for hvordan Industripromenaden kan generere ny aktivitet er dermed allerede synlig der hvor det legges opp til ny bruk. Langs den aktuelle strekningen ligger også Notodden VGS med begrensede utearealer, og etablering av Industripromenaden vil gi elevene tilgang til nye forbedrede uteområder og dermed bidra til økt trivsel og aktivitet blant ungdommene.

Industripromenaden vil også kunne spille en viktig rolle som formidler av industrihistorien gjennom at det legges til rette for å oppleve industriarven langs promenaden med blant annet informasjon og integrering av historiske industrielle objekter som en del av promenaden. I dag er det plassert ut flere slike elementer rundt på området, men objektene preges av manglende vedlikehold og uten informasjon om objektenes betydning og historiske funksjon er deres verdi svært forringet. Ved å sette objektene

Figur 25 (Ormevik, u.å.)

Etableringen av trappeamfi og brygge ved Bok- og Blueshuset gir en sjelden mulighet til å komme i nærkontakt med vannet langs Industripromenaden og det trengs flere slike tiltak langs Industripromenaden for å etablere kontakt mellom byen og vannet.

Figur 23 (Drammen kommune, u.å.)

Rensingen av Drammenselva og etableringen av rekreasjonsmuligheter samt nye byområder langs med elvekanten har vært en av de viktigste forutsetningene for utviklingen byen har gjennomgått og elva er i dag igjen blitt Drammens fremste landskapskvalitet.

Figur 24 (Dale, u.å.)

Havnepromenaden er en del av Oslos satsning på Fjordbyen og målet med Havnepromenaden har vært å binde sammen fjorden og byen, og sørge for varierte møter med vannet for ulike brukergrupper året rundt (Oslo kommune Plan- og bygningsetaten, u.å.).

Figur 26

Området bak Notodden VGS er i dag svært lite brukt av elevene, mens elevene i stor grad benytter seg av det opparbeide området rundt og bak Bok- og Blueshuset. Industripromenaden vil kunne gi ungdommen tilgang på nye områder for opphold som er rettet mot deres ønsker.

Figur 27 (Andersen, 2017)

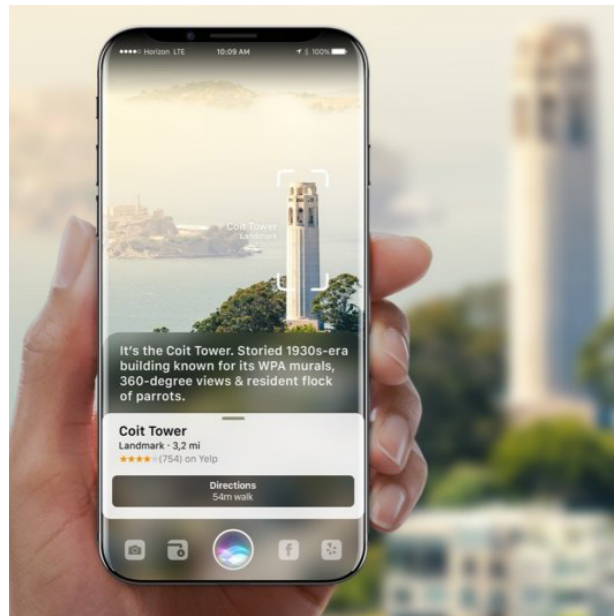
Det fremste minne om Tinfos Jernverk er kranbanene og disse er dermed industrielle objekter av svært stor betydning for lokalsamfunnet. Kranbanene er i dårlig stand, men om de settes i stand vil de kunne bli et aktivitetssentrum langs Industripromenaden.

i stand og tilgjengeliggjøre informasjon om disse samt bygninger, produksjonslinjer, produksjonsmetoder og de ulike områdenes tidligere funksjon vil området formidlene evne øke betraktelig.

Med tanke på formidling vil plansjer og skilt være den mest naturlige form for informasjon, men det kan gjerne suppleres med for eksempel en historisk korrekt modell, kunstinstallasjoner inspirert av industriarven og mer innovative løsninger som AR (Augmented Reality). Denne teknologien lar brukerne se digital informasjon som blir lagt oppå bilder fra omgivelsene, og brukerne vil dermed kunne oppleve autentiske visualiseringer av industrimiljøet med fabrikker med røyk fra pipene i samspill med dagens omgivelser på mobilskjermen mens de beveger seg langs Industripromenaden. Gjennom å integrere historiske objekter og informasjon om disse og industriarven som helhet vil Industripromenaden representere en attraktiv opplevelse for de som kommer utenfra for å oppleve verdensarven, men det

vil også ha stor betydning for bevisstgjøring i lokalsamfunnet da de færreste har særlig inngående kunnskap om industriområdene.

Notodden fikk dessverre avslag på sin søknad til Kulturdepartementet om midler til videre arbeid med Industripromenaden og mangel på nødvendige midler bremser i dag prosessen. Det kan dermed være aktuelt å se på alternative muligheter for å komme videre i prosessen, og en mulighet vil være å opprette et samarbeid med et kurs for studenter i landskapsarkitektur som har kompetanse til å konkretisere planene. En case med utvikling av industripromenade i tilknytning til utbyggingen av Jernverkstomta og omreguleringen av Hydroparken vil for eksempel være en passende problemstilling for kurset «LAA325 Planlegging og utforming av gater og byromrom» ved NMBU.

Figur 28 (Balogh, 2017)

AR- teknologi er mest kjent fra mobilspillet PokemonGO, men har også et stort potensial for formidling av kulturarv ved at det kan brukes til å visualisere fortiden og dermed gi en bedre forståelse av objekter som det er vanskelig å forstå uten deres opprinnelige kontekst.

Figur 29

Industripromenaden fremstår som et viktig tiltak med tanke på å lokke lokalsamfunnet til å ta industriområdene i bruk i hverdagen, og er dermed et viktig første steg i retning av å ta tilbake denne glemte delen av byen som innehar så mange kvaliteter.

Figur 30

DEL 7
AVSLUTTENDE
REFLEKSJONER

7.1 REFLEKSJON

Oppgavens problemstilling har vært: Hvilke muligheter har Notodden for samfunnsutvikling gjennom å utnytte verdensarvstatusen i samspill med andre lokale ressurser og forutsetninger og hvordan kan lokalsamfunnet aktiveres til å ta grep om denne utviklingen?

Notodden har tatt del i en begivenhetsrik historisk reise gjennom de vel hundre årene byen har eksistert. Sammen med Rjukan opplevde byen en eventyrlig vekst i sine tidlige år som følge av den industrielle etableringen og utviklet seg til å bli et industristed av stor nasjonal betydning. Notodden fikk også en sterk posisjon internasjonalt da produktet som ble fremstilt i form av kunstgjødselen Norgespeter var med å revolusjonere landbruket. Med Norsk Hydro som aktør ble det etablert hydroelektriske kraftstasjoner, industriområder, moderne bysamfunn og et transportsystem som bandt det hele sammen langs vassdraget i Telemark. Disse etableringene blir i dag betraktet som en industriell arv med en fremragende universell verdi og er årsaken til at industriarven er innskrevet på UNESCOs verdensarvliste.

I tillegg til de komponentene som tillegges fremragende universell verdi, finnes det oppsluttende verdier som er viktige for forståelsen av det samlede verdigrunnlaget verdensarven omfatter. Verken naturarven eller den immaterielle arven tillegges fremragende universell verdi, men disse er likevel av stor betydning. Naturarven som er blitt til gjennom naturkreftenes utforming av landskapet gjennom hundrevis av millioner av år har vært premiss for den utviklingen som ledet frem til verdensarvens tilblivelse, og er avgjørende for å forstå samspillet mellom menneske og natur som verdensarven bygger på. Den immaterielle arven belyser verdier i samfunnet som var avgjørende for

industrieventyrets fremvekst og disse verdiene er i dag svært aktuelle med tanke på å inspirere fremtidens generasjoner til å ha tro på hva de kan oppnå.

Gjennom historien har også ulike hendelser ført til at Rjukan og Notodden har utviklet seg ulikt, noe som i dag gjør seg gjeldende ved at de har ulike utgangspunkt som verdensarvsteder. Mens storproduksjonen foregikk på Rjukan, var fabrikkene på Notodden preget av forsøksvirksomhet, noe som igjen åpnet for at Tinfos etablerte seg som en hjørnesteinsbedrift på lik linje med Hydro her. Som følge av at Rjukan ble bygget fra grunnen av som en ren Hydro-by fremstår Rjukan som et helhetlig verdensarvmiljø omgitt av et vilt, ugjestmildt og spektakulært landskap. På Notodden er ikke verdensarven like omfangsrik og Notoddens særpreg ligger heller i industrisamfunnets fremvekst midt i et jordbruksamfunn med historien om industriens påvirkning av dette samfunnet. Rjukans tradisjon som turistdestinasjon, helhetlige verdensarvmiljø og lokalsamfunnets omfavning av verdensarven har ledet til at Rjukan har etablert en klar oppfattelse av hva som er byens rolle som verdensarvsted, mens Notoddens rolle fremdeles er udefinert.

Selv om det ikke er ett enkelt utviklingsområde som utkrystalliserer seg for Notodden, betyr ikke det at verdensarven ikke har potensial til å bidra til utvikling og gjennom oppgaven er det pekt på flere aktuelle utviklingsområder. Reiseliv kan i første rekke etableres rundt Notodden som en del av et regionalt reiselivsprodukt, mens industri og landbruk kan styrkes gjennom at lokale ressurser utnyttes i samspill med verdensarven i markedsføring og merkevarebygging. Verdensarven sammen med lokale ressurser som natur- og kulturarv kan også fungere som inspirasjon for utvikling innen kultur med fremvekst av nye kulturelle uttrykk og arrangement i tillegg til kulturell og kreativ næring. Utdanningsmiljøet kan igjen dra nytte av et styrket kulturmiljø da USN tilbyr flere kreative studier og verdensarven kan også åpne for et bredere studietilbud. I tillegg kan

videre satsning på læreplaner for verdensarven legge grunnlag for fremtidig utvikling gjennom at flere unge blir bevisste på verdier og muligheter som finnes i lokalsamfunnet. Verdensarven er også en nøkkel til å etablere nye funksjoner i Hydroparken, og legger dermed til rette for stedsutvikling med fremveksten av en ny bydel sammen med utbygging av de tidligere industriområdene. Til slutt vil også verdensarven kunne være en viktig brikke i å styrke lokalsamfunnets selvbilde og omdømme.

I forhold til oppgavens problemstilling kan det konkluderes med at Notodden har et bredt spekter av muligheter for samfunnsutvikling gjennom å utnytte verdensarvstatusen i samspill med andre lokale ressurser og forutsetninger. Om Notodden lykkes med å utnytte flere av disse mulighetene vil det lede til vekst i befolkning og næringsliv da en slik utvikling vil bidra til en bred verdiskaping som vil øke Notoddens attraktivitet som bosted med flere arbeidsplasser og et bedre tilbud på flere områder. Dette vil igjen være viktig for at Notodden skal nå sitt mål om å styrke sin posisjon som et regionsenter i Telemark og i de regionale samarbeidene kommunen er en del av.

En mobiliseringsprosess som den som presenteres i strategien er en krevende prosess, men det finnes eksempler fra rundt omkring i Norge på både by- bygde- og grendesamfunn som har lyktes med samfunnsutvikling gjennom samfunnsentreprenørskap hvor lokalsamfunnet tar en aktiv rolle i utvikling av det ressursgrunnlaget som finnes. I flere av disse eksemplene har ressursgrunnlaget vært mindre og forutsetningene dårligere enn det som er tilfelle for Notodden og det er derfor i teorien fullt mulig for Notodden å lykkes med samfunnsutvikling gjennom en slik prosess. Utfordringen ligger altså ikke i mangelen på muligheter, men dreier seg heller om det finnes vilje hos både kommunen og lokalsamfunnet til å drive utvikling gjennom en slik prosess.

Selvbilde til lokalsamfunnet har i lang tid vært preget av den tunge tiden

etter tapet av industrien og omskrivingen av historien av Notodden som et bilde på fremtiden til Notodden som et sted uten fremtid. I senere år har det vært en tendens til en dreining i retning av mer optimisme i lokalsamfunnet og verdensarven har hatt en positiv påvirkning. Særlig har de unge som lærer om verdensarven gjennom programmet med læreplaner for verdensarven utviklet en sterk stolthet over Notodden og byens historie. Til tross for bedring er det fortsatt et stykke å gå med tanke på et lokalsamfunn hvor samfunnsentreprenørskap kan blomstre. Nye forslag til utvikling blir ofte møtt av negative røster som finnes i lokalsamfunnet og lokalpolitikken preges i altfor stor grad av splittelse, omkamper og en manglende overordnet visjon på hvilken retning Notodden skal bevege seg i.

Gjennom en mobiliseringsprosess vil det kunne vokse frem en felles visjon med potensial til å samle lokalsamfunnet til å dra i en felles retning, noe som vil være svært positivt med tanke på å oppnå samfunnsutvikling. Mobiliseringsprosessen gir også rom for en betydelig styrking av lokal utviklingskompetanse gjennom at personer i lokalsamfunnet blir tett involvert i en prosess hvor de utvikler kompetanse som de igjen kan utnytte til å ta en aktiv rolle i utvikling av muligheter. En styrking av lokal utviklingskompetanse vil være av stor betydning for den prosessen Notodden er inne i, og som vi har sett gjennom strategiens andre del er ikke en mobiliseringsprosess noe Notodden trenger å stå alene om. Både statlige virksomheter og programmer vil kunne bidra med kompetanse og ressurser, men Notodden er avhengig av å kommunisere gjennomføringsvilje for å bli sett på som en aktuell kandidat og samarbeidspartner.

Notodden har altså flere spennende muligheter for samfunnsutvikling gjennom å utnytte verdensarvstatusen i samspill med andre lokale ressurser og forutsetninger. Det finnes også teori om hvordan slik samfunnsutvikling kan gjennomføres og som er anvendt med stort hell i ulike lokalsamfunn

rundt om i Norge. I tillegg finnes det statlige virksomheter og programmer som tilbyr støtte i form av kompetanse og ressurser til gjennomføring av en slik prosess. Historien om Notoddens eventyrlige fremvekst har i dag gitt byen en plass på verdensarvlisten og historien viser at det krevde hardt arbeid og en sterk kollektiv tro på målet lokalsamfunnet jobbet mot. Om Notodden skal lykkes på ny er det mye som tyder på at oppskriften er den samme.

LITTERATURLISTE

- AeroFarms. (u.å.). *Our Story*. Tilgjengelig fra: <https://aerofarms.com/story/> (lest 20.06.2019).
- Alsos, G. A. (2010). Ildsjeler og samfunnsentreprenører. I: Borch, O. J. & Førde, A. (red.) *Innovative bygdemiljø: Ildsjeler og nyskappingsarbeid*, s. 27-37. Bergen: Fagbokforlaget.
- Andersen, E. M., Grønn, U., Moen, B. F. & Taugbøl, T. (2014). *Nominasjonsdokument Rjukan – Notodden Industrier*. Nominasjon til Unescos verdensarvliste. Tilgjengelig fra: <https://ra.braage.unit.no/ra-xmlui/handle/11250/196192> (lest 22.11.2018).
- Barane, J., Clemetsen, M. & Hugo, A. (2015). *Kunnskap for ei felles framtid*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Bergsli, M. & Sætre, I. S. (2018). Strategiplan for bedriftsnettverket Opplev Notodden. Larvik: Mimir.
- Birkeland, I. (2008). Cultural Sustainability: Industrialism, Placelessness and the Re-animation of Place. *Ethics, Place and Environment*, 11 (3): 283–297.
- Birkeland, I. (2014). *Kulturelle hjørnesteiner*. 1. utg. Oslo: Cappelen Damm.
- Birkeland, I. (2015). The potential space for cultural sustainability: place narratives and place-heritage in Rjukan. I: Auclair, E. & Fairclough, G. (red.) *Theory and Practice in Heritage and Sustainability: Between Past and Future*, s. 161-175. Abingdon: Routledge.
- Birkeland, I. (2017). Making Sense of the Future: Valuing Industrial Heritage in the Anthropocene. *Future Anterior*, 14 (2): 61-70.
- Birkeland, I. (2019). *Telefonintervju med professor Inger Birkeland ved USN* (13.02.2019).
- Bok- og blueshuset. (u.å.). *Om oss*. Tilgjengelig fra: <https://bokogblueshuset.no/om-oss/> (lest 21.06.2019).
- Borch, O. J. & Førde, A. (2010). Innovative bygder - en introduksjon. I: Borch, O. J. & Førde, A. (red.) *Innovative bygdemiljø: Ildsjeler og nyskappingsarbeid*, s. 13-25. Bergen: Fagbokforlaget.
- Brandtzæg, B. A. & Haukeland, P. I. (2009). *Den brede verdiskapingen: Et bærekraftig utviklingsperspektiv på natur- og kulturbasert verdiskaping*. TF-notat nr. 20/2009. Tilgjengelig fra: <https://www.telemarkforskning.no/publikasjoner/filer/1617.pdf> (lest 30.11.2018).
- Bø kommune. (2018). *Bygdepakke Bø og Sauherad*. Tilgjengelig fra: <https://www.bo.kommune.no/tenester/plan-og-miljo/bygdepakke-bo-og-sauherad/> (lest 31.05.2019).
- Distriktssenteret. (u.å.). *Fagområder*. Tilgjengelig fra: <https://distriktssenteret.no/> (lest 30.05.2019).
- Dugstad, A. R. S. (2011). *Pionerbyen Notodden og nitratindustrien* [Notat]: Riksantikvaren. Tilgjengelig fra: <https://docplayer.me/12726508-Pionerbyen-notodden-og-nitratindustrien-av-andreas-r-s-dugstad.html> (lest 07.03.2019).
- Encyclopaedia Britannica. (u.å.). *Blues*. Tilgjengelig fra: <https://www.britannica.com/art/blues-music> (lest 21.05.2019).
- Factory Light Festival. (u.å.). *Om Festival*. Tilgjengelig fra: <http://factorylightfestival.com/info/om-festival/> (lest 21.06.2019).
- Farner, A., Kleveland, M., Langeland, J. L., Skjefstad, T., Tellefsen, U. & Wøhni, A. (2014). *Hvordan Drammen reiste seg Hva seks byplansjefer forteller om byutviklingen 1980–2011*. Oslo: Bull. Tilgjengelig fra: http://bullby.net/wp-content/uploads/2015/04/Hvordan-Drammen-reiste-seg.pdf?fbclid=IwAR1N7Euukho3hmlYvJGclzhD-SdYL4AOuovX5YE2QL_Pjrbjy2SaFFk6Rg4 (lest 14.05.2019).
- Folde, S. M. (u.å.). *Tjukkmjolk: historisk mjolk*. Tilgjengelig fra: <https://rorosmeieriet.no/tjukkmjolk-historisk-mjolk/> (lest 20.05.2019).
- Forum for stedsutvikling. (2018). *Eventyrlige Telemark. Kunst, kulturog arkitektur i stedsutvikling*. Tilgjengelig fra: https://www.regjeringen.no/contentassets/380e47d08cac4726858fecbfc606bc89/telemark_levende-steder_program_korro4.pdf (lest 31.05.2019).
- Fossen, H. (2014). *Den moderne fjellkjedens dype røtter*. Tilgjengelig fra: <https://www.geo365.no/nordryggen/den-moderne-fjellkjedens-dype-rotter/> (lest 18.02.2019).
- Garberg, G. T. (2018). *Detaljregulering Hydroparken. Detaljregulering*. Notodden: Søndergaard Rickfelt AS.
- Holm, E. (2010). *Miljø- og samfunnsutvikling. Fortellinger fra Livskraftige Kommuner*. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/md/vedlegg/veiledninger-og-brosjyrer/lkbrosjyre.pdf> (lest 31.05.2019).
- Holmelin, E. & Steinberg, L. (2005). *Strategisk Utviklingsanalyse*. Sandvika: Agenda Utredning & Utvikling AS.
- Hydrogenfabrikken. (u.å.). *Om*. Tilgjengelig fra: https://www.facebook.com/pg/hydrogenfabrikken/about/?ref=page_internal (lest 21.06.2019).
- Innovasjon Norge. (2018). *Kvalifikasjoner*. Tilgjengelig fra: <https://www.innovasjon Norge.no/no/verktoy/mulighetsomrader/kreativnaring/kvalifikasjoner/> (lest 21.05.2019).
- Johannessen, S. F. (2019). *Intervju med sosialantropolog og føsteamanuensis Steffen Fagernes Johannessen ved USN*. Bø (30.01.2019).
- Jokilehto, J. (2014). Betrakninger om verdensarven. I: Gjelsvik, E. (red.) *Røros Refleksjoner etter 30 år som verdensarv*, s. 21-33. Oslo: Pax forlag.
- Karlsen, G. A. (2010). Mobilisering og forankring av kollektive næringsutviklingsprosesser. Etableringen av merkevaren Lofotlam. I: Borch, O. J. & Førde, A. (red.) *Innovative bygdemiljø: Ildsjeler og nyskappingsarbeid*, s. 69-81. Bergen: Fagbokforlaget.
- Klette, K. (2018). *Dette er Årsutstillingen i 2018!* Tilgjengelig fra: <https://norskekunsthåndverkere.no/aktuelt/au2018> (lest 21.06.2019).
- Kunnskapsdepartementet. (u.å.). *Norges forskningsråd*. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/no/dep/kd/org/etater-og-virksomheter/underliggende-etater/norges-forskningsrad/id426571/> (lest 31.05.2019).
- Lixinski, L. (2014). Det immaterielle Røros. I: Gjelsvik, E. (red.) *Røros: Refleksjoner etter 30 år som verdensarv*, s. 207-221. Oslo: Pax forlag.
- Mathisen, B. (2010). Landbruket som pådriver for regional forskning og kompetanseheving. Erfaringer fra FoU-programmet fo arktisk landbruk. I: Borch, O. J. & Førde, A. (red.) *Innovative bygdemiljø: Ildsjeler og nyskappingsarbeid*, s. 95-103. Bergen: Fagbokforlaget.
- Medalen, T. (2010). *BoLyst og Engasjement i Småbyer og Tettsteder. Evaluering av stedsutviklingsprogrammet*. Evaluering av stedsutviklingsprogrammet BLEST. Tilgjengelig fra: https://48vlp12642pa30ejq72t9ozh-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2013/02/blest_2010.pdf (lest 31.05.2019).
- Meld. St. 18 (2016-2017). *Berekraftige byar og sterke distrikt*. Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-18-20162017/id2539348/sec1> (lest 29.05.2019).
- Meld. St. 31 (2002-2003). *Storbymeldingen*. Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet.
- Meld. St. 33 (2016-2017). *Nasjonal transportplan 2018–2029*. Oslo: Samferdselsdepartementet. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/contentassets/7c52fd2938ca42209e4286fe86bb28bd/no/pdfs/stm20162017003300oddpdfs.pdf>.
- Moen, R. (2019). *Intervju med tidligere Hydroarbeider Ragnar Moen*. Notodden (29.01.2019).

- NIA. (2018). *Lyspris til lysplan for Rjukan-Notodden industriarv*. Tilgjengelig fra: <https://nia.no/en/lyspris-til-lysplan-for-rjukan-notodden-industriarv/> (lest 19.06.2019).
- NIKU & Context. (2012). *Kulturhistorisk stedsanalyse for Tinn og Notodden kommuner - delrapport Notodden* [DIVE]. Tilgjengelig fra: <https://docplayer.me/52806572-Kulturhistorisk-stedsanalyse-for-tinn-og-notodden-kommuner-delrapport-notodden-norsk-institutt-for-kulturminneforskning-niku-context-as-juni-2012.html> (lest 10.03.2019).
- Notodden i Sentrum. (u.å.). *Notodden Utvikling AS*. Tilgjengelig fra: <https://notoddenby.no/i-byen/nuas-notodden-utvikling-as/> (lest 27.04.2019).
- Notodden kommune. (2007). *Mål for utviklingen. Langsiktige mål for samfunnsutviklingen og overordnet kommunal strategi. Kommuneplanens samfunnsdel 2007-2018* Tilgjengelig fra: <https://www.notodden.kommune.no/globalassets/dokumenter/planer-gjeldende-og-strategier/kpl-maal-for-utviklingen-2007-2018.pdf> (lest 26.04.2019).
- Notodden kommune. (u.å.-a). *Industripromenaden*. Søknad til Kulturdepartementet. Notodden: Notodden kommune.
- Notodden kommune. (u.å.-b). *Statusrapportering for Sluttutbetaling* Tilgjengelig fra: <https://48v1pl2642pa30ejq72t9ozh-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2018/11/Notodden-sluttrapportering-Byregionprogrammet.pdf> (lest 01.06.2019).
- Notodden kommune. (u.å.-c). *Ungdomsskole i Notodden: Utredning av lokalisering i Hydroparken og på Sætre*. Tilgjengelig fra: <https://docplayer.me/16998069-Ungdomsskole-i-notodden-utredning-av-lokalisering-i-hydroparken-og-pa-saetre.html> (lest 20.06.2019).
- Nærings- og fiskeridepartementet. (u.å.). *Innovasjon Noreg*. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/dep/nfd/organisation/etater-og-virksomheter-under-narings-og-fiskeridepartementet/tilknyttede-virksomheter/innovasjon-norge/id426453/> (lest 31.05.2019).
- Oslo kommune Plan- og bygningsetaten. (u.å.). *Havnepromenaden*. Tilgjengelig fra: <https://www.oslo.kommune.no/politikk-og-administrasjon/slik-bygger-vi-oslo/fjordbyen/havnepromenaden/#gref> (lest 20.06.2019).
- Osloregionen. (u.å.-a). *Kort om oss*. Tilgjengelig fra: <https://www.osloregionen.no/om-oss/kort-om-oss/> (lest 09.05.2019).
- Osloregionen. (u.å.-b). *Medlemmer*. Tilgjengelig fra: <https://www.osloregionen.no/om-oss/medlemmer/#deep-6> (lest 09.05.2019).
- Regjeringen. (2018). *Konferanser*. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/sub/stedsutvikling/ny-arrangementer/regionale-konferanser/id525171/> (lest 31.05.2019).
- Riksantikvaren. (u.å.). *Rjukan-Notodden industriarv*. Tilgjengelig fra: <https://www.riksantikvaren.no/Tema/Verdensarv/Rjukan-Notodden-industriarv> (lest 20.11.2018).
- Ruhr museum. (u.å.). *Ruhr Museum*. Tilgjengelig fra: <https://www.ruhrmuseum.de/en/museum/> (lest 21.06.2019).
- Rønning, L. (2010). Samfunnsentreprenørskap som initiering av lokal næringsutvikling. I: Borch, O. J. & Førde, A. (red.) *Innovative bygdemiljø: Ildsjeler og nyskappingsarbeid*, s. 53-67. Bergen: Fagbokforlaget.
- Sigmond, E. M. O. (u.å.). *Oversikt over geologien på Hardangervidda*. Tilgjengelig fra: <http://www.fylkesdelplan-hardangervidda.no/uploads/Geologi%20Hardangervidda%20-%20Ellen%20Sigmond.pdf> (lest 18.02.2019).
- Simones, J. S. K. (2018). *Kulturarven som drivkraft i samfunnsutvikling: Rjukan – Notodden industriarv*. Upublisert manuskript.
- Smith, L. (2006). *Uses of Heritage*. Abingdon: Routledge.
- St.meld. nr. 46 (1999-2000). *Nasjonal transportplan 2002-2011*. Oslo: Samferdselsdepartementet.
- Statens vegvesen Region sør. (2011). *KVU E134 Kongsberg-Gvammen*. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/sd/vedlegg/kvu-rapporter/kvugvammen.pdf>.
- Svardal, S., Kobro, L. U., Leikvoll, G. K. A., Sørhaug, C. & Thorstensen, A. (2015). *Sluttrapport fra følgeevaluering av programmet. Lokal samfunnsutvikling i kommunene (LUK)*. TF-rapport nr. 352. Tilgjengelig fra: https://www.regjeringen.no/contentassets/abb07cc42d11452cb1eb8920b02dff6a/sluttrapport_folgeevaluering_av_luk.pdf (lest 30.05.2019).
- Søndergaard Rickfelt. (2017). *Detaljregulering Jernverkstomta-vest: Endrig*. Detaljregulering. Tilgjengelig fra: <https://docplayer.me/54968674-Detaljregulering-jernverkstomta-vest-ending.html> (lest 31.01.2019).
- Telemark fylkekommune. (2015). *Regional plan for samordna areal- og transport for Telemark 2015-25*. Tilgjengelig fra: <https://www.telemark.no/Media/Files/Arealbruk-og-transport/ATP-Telemark/ATP-Telemark-2015-25-Universell> (lest 18.04.2019).
- Telemark Teknologipark. (u.å.). *Telemark teknologipark*. Tilgjengelig fra: <https://ttp.no/> (lest 28.04.2019).
- Tønnesen, A. & Knapskog, M. (2017). *Bygdepakke Bø: Et forprosjekt om utvikling av klimavennlige og attraktive bygder*. TØI-rapport 1563/2017. Tilgjengelig fra: <https://www.toi.no/getfile.php?mmfileid=44957> (lest 31.05.2019).
- UNESCO. (u.å.-a). *The Criteria for Selection*. Tilgjengelig fra: <http://whc.unesco.org/en/criteria/> (lest 12.02.2019).
- UNESCO. (u.å.-b). *Immateriell kulturarv*. Tilgjengelig fra: <http://unesco.no/kultur/immateriellkulturarv/> (lest 13.02.2019).
- UNESCO. (u.å.-c). *Rjukan-Notodden Industrial Heritage Site*. Tilgjengelig fra: <https://whc.unesco.org/en/list/1486> (lest 17.03.2019).
- Universitetet i Sørøst-Norge. (u.å.). *Studiesøk*. Tilgjengelig fra: [https://www.usn.no/studier/finn-studier/#filter\[campus\]=Notodden](https://www.usn.no/studier/finn-studier/#filter[campus]=Notodden) (lest 12.05.2019).
- Vestby, G. M. (2017). «*Levende lokaler*»: *Midtveisevaluering av et pilotprosjekt for revitalisering av bysentrum*. NIBR-rapport 2017:6. Tilgjengelig fra: https://doga.no/globalassets/dokumenter/nibr_levende-lokaler-midtveis.pdf (lest 04.04.2019).
- Vestby, G. M. (2018a). *Fra sentrumsdød til sentrumsglød: Følgeforskning av pilotprosjektet «Levende lokaler»*. NIBR-rapport 2018:6. Tilgjengelig fra: <http://www.hioa.no/Om-OsloMet/Senter-for-velferds-og-arbeidslivsforskning/NIBR/Publikasjoner/Fra-sentrumsdoed-til-sentrumsgloed> (lest 25.03.2019).
- Vestby, G. M. (2018b). *Fugleperspektiv på tre tiår med stedsutvikling*. Tilgjengelig fra: <https://distriktssenteret.no/artikkel/fugleperspektiv-pa-tre-tiar-med-stedsutvikling/#target-1> (lest 27.05.2019).
- Viklander, J. (2018). *BySpire bygger Norges største vertikale farm*. Tilgjengelig fra: <http://www.byspire.no/blog-articles/2018/1/25/byspire-bygger-norges-strste-vertikale-farm> (lest 19.06.2019).
- Visit Telemark. (u.å.). *Historien om Gaustablikk*. Tilgjengelig fra: <https://telemarkshistorier.no/historie/historien-om-gaustablikk/> (lest 13.03.2019).
- Wagn, A. H. (2018). *Verdensarven og videregående skole*. Tilgjengelig fra: https://industriarven.no/wp-content/uploads/2018/08/VIDEREG%C3%85ENDE_BOKM%C3%85L.pdf (lest 30.01.2019).
- Zenisk. (u.å.). *Lysplan for Verdensarven Rjukan – Notodden*. Tilgjengelig fra: <https://zenisk.no/portfolio/rjukan/> (lest 21.06.2019).
- Ågotnes, H. J. (2007). Eit industrisamfunn ser tilbake ; monument og forteljing i industristadmuseet. *Tidsskrift for kulturforskning*, 6 (1/2): 79-93.

FIGURLISTE

Figur 1: Egenprodusert. Basert på kart hentet fra: <https://kartkatalog.geonorge.no/nedlasting>

Figur 2: Egenprodusert. Basert på kart i Vedlegg 2 hentet fra <https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/handle/11250/196192>

Figur 3: Eget fotografi

Figur 4: Berntsen, P. (u.å.-a) [fotografi]. Tårnhus A, Hydroparken på Notodden. I: Andersen, E. M. & Taugbøl, T (red.) Bilder. Rjukan – Notodden Industriarv. Vedlegg 2, s. 48. Tilgjengelig fra: <https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/handle/11250/196192> (hentet 22.06.2019).

Figur 5: AeroFarms (u.å.) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://aerofarms.com/> (hentet 20.06.2019).

Figur 6: Popovic, S (u.å.) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://www.byspire.no/blog-articles/2018/1/25/byspire-bygger-norges-strste-vertikale-farm> (hentet 20.06.2019).

Figur 7: Eget fotografi

Figur 8: Papirbredden eiendom (u.å.) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://papirbredden.no/papirbredden-1/> (hentet 20.06.2019).

Figur 9: Noma arkitekter (u.å.) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://noma-arkitekter.no/prosjekter/kultur/32-kunsthogskolen-i-oslo-khio#gallerycod9cab820-20> (hentet 20.06.2019).

Figur 10: Eget fotografi

Figur 11: Sunde, J. L. (2017) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://www.magasinetkote.no/tema-p-nett/2017/1/19/gxos78c8r6u1zrc1987yrdnc1qinky> (hentet 21.06.2019).

Figur 12: Ukjent (2019) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://visitlokka.no/fellesverkstedet-kreativitet-til-felles-beste/> (hentet 21.06.2019).

Figur 13: Berntsen, P. (u.å.-b) [fotografi]. Ovns hus A, Hydroparken på Notodden. I: Andersen, E. M. & Taugbøl, T (red.) Bilder. Rjukan – Notodden Industriarv. Vedlegg 2, s. 47. Tilgjengelig fra: <https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/handle/11250/196192> (hentet 22.06.2019).

Figur 14: Stenmarch, K. S. (2018) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://norskekunsthåndverkere.no/aktuelt/au2018> (hentet 21.06.2019).

Figur 15: Hydrogenfabrikken (2018) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://www.facebook.com/hydrogenfabrikken/photos/pcb.1732756166767854/1732750076768463/?type=3&theater> (hentet 21.06.2019).

Figur 16: Eget fotografi

Figur 17: Visit Telemark (u.å.) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://www.visittelemark.no/ting-agjore/telemarksgalleriet-og-lysbuen-p1359613> (hentet 21.06.2019).

Figur 18: Gonzalez, B (u.å.) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://www.baunetz-architekten.de/jangled-nerves/2458885/projekt/2459185> (hentet 21.06.2019).

Figur 19: Zenisk (u.å.-a) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://www.baunetz-architekten.de/jangled-nerves/2458885/projekt/2459185> (hentet 21.06.2019).

Figur 20: Dreysse, C. (u.å.) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <http://www.landezine.com/index.php/2017/11/zollverein-park-by-planergruppe-gmbh/> (hentet 21.06.2019).

Figur 21: Zenisk (u.å.-b) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://zenisk.no/portfolio/factory-light/> (hentet 21.06.2019).

Figur 22: Eget fotografi

Figur 23: Drammen kommune (u.å.) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://www.drammen.kommune.no/no/Budsjettportal-Drammen-kommune/arealplan-drammen/By--og-narmiljo/Gronnstruktur//> (hentet 23.06.2019).

Figur 24: Dale, N. P. (u.å.) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://arkitektur-n.no/prosjekter/havnepromenaden> (hentet 23.06.2019).

Figur 25: Ormevik, V. (u.å.) [fotografi]. Bergsli, M. & Sætre, I. S. 2018. Strategiplan for bedriftsnettverket Opplev Notodden. Larvik: Mimir s. 12

Figur 26: Eget fotografi

Figur 27: Andersen, K. (2017) [fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://www.telen.no/jernverkstomta/notodden/nyhet/ma-kanskje-rives-for-a-bli-reparert/s/5-75-128465> (hentet 23.06.2019).

Figur 28: Balogh, G. (2017) [digitalt fotografi]. Tilgjengelig fra: <https://www.computerworld.com/article/3208047/the-augmented-reality-boom-will-transform-phones.html> (hentet 23.06.2019).

Figur 29: Eget fotografi

Figur 30: Egenprodusert. Basert på flyfoto hentet fra: <https://www.norgebilder.no/>

VEDLEGG 1

RJUKAN

HISTORIEN OM RJUKAN

Rjukan fikk sitt navn i 1912 etter den «rykende fossen» Rjukanfossen (Andersen et al., 2014). Vestfjorddalen var preget av marginalt jordbruk og før Hydro etablerte Rjukan hadde dalen rundt 350 innbyggere. Fra tidlig 1800-tall hadde Vestfjorddalen med Gausta og ikke minst Rjukanfossen vært et mål for turister fra overklassen fra både hovedstaden Christiania, men også fra storbyene i Europa og USA strømmet de til for å oppleve de spektakulære omgivelsene. Sam Eyde var en av de som reiste til Vestfjorddalen for å ta den spektakulære Rjukanfossen i sitt skue og i bagasjen hjem fra besøket i Vestfjorddalen hadde Eyde med seg en ny visjon for den mektige fossen (Andersen et al., 2014).

Hydro kjøpte opp rettigheten til Rjukanfossen og grunnen byen ble bygget på, og Rjukan ble designet og bygget opp fra grunnen av etter 1907 (Andersen et al., 2014). Byen ble i sin helhet bygget som et Hydro-foretak med selskapet som eier og utvikler av både industrien og de sosiale institusjonene. Rjukan opplevde en dramatisk vekst etter sin etablering og rundt 1920 var byen i stor grad ferdig bygget som Norges mest moderne by. Rjukan hadde på dette tidspunktet blitt Norges største industriarbeidsplass og innbyggertallet hadde nådd sin topp på rundt 8500 innbyggere (Andersen et al., 2014). Behovet for arbeidskraft i den raskt voksende industrien førte med seg en storskala immigrasjon til Rjukan av overflødige gårdsarbeidere fra områdene rundt, men også i stor grad fra rundt om i Norge og fra andre skandinaviske land, de fleste rallare fra Sverige (Birkeland, 2008).

Rjukansamfunnet vokste frem som et industrielt samfunn med tankegang og holdninger som er typisk for industrisamfunn med troen på industrien som veien til målet for en bedre fremtid. Det oppsto også en sterk stolthet knyttet til det å være fra Rjukan siden byen sto som det sterke symbolet på det norske industrieventyret (Birkeland, 2008). Den industrielle utviklingen på Rjukan og Notodden endret nasjonens identitet både fysisk, økonomisk, sosialt og kulturelt og er derfor sett på som det

norske industrieventyrets vugge (Birkeland, 2017). Den industrielle utviklingen som fant sted på Rjukan var svært viktig for nasjonsbyggingen etter unionsoppløsningen som et bilde på det moderne Norge, men også før industrialiseringen ble Rjukan sett på som et sted med høy nasjonal verdi. Det dramatiske naturlandskapet med Rjukanfossen og Gaustatoppen har vært brukt til å formidle Rjukan som et «Norge i miniatyr» og dermed gi stedet en spesiell plass i historien om hvordan nasjonens identitet ble til (Birkeland, 2017).

Etter 1920 har Rjukan opplevd en gradvis nedgang i antall jobber i industrien avbrutt av korte perioder med noe vekst (Birkeland, 2015). Nye og mer effektive og energibesparende produksjonsmetoder la stadig press på produksjonen på Rjukan. Samtidig ble det stadig gjort fremskritt innen teknologien som gjorde det mulig å overføre elektrisitet over store avstander uten store energitap (Birkeland, 2015). 1920-årene ble tunge som følge av nedgangen etter 1. verdenskrig og rundt 1000 stillinger forsvant og mange familier ble tvunget til å flytte fra Rjukan (NIKU og Context, 2012). Noen dro til andre industristeder, men majoriteten av de som dro fra Rjukan i denne perioden valgte å emigrere til Nord-Amerika. Ved åpningen av Nyanleggene i 1929 etter omleggingen til Haber-Bosch-metoden var optimismen tilbake og arbeiderne strømmet igjen til Rjukan og fabrikken på Rjukan beskjefteget rundt 3500 mann (NIKU og Context, 2012).

Den positive utviklingen ble likevel kortvarig med børskrakket i 1929 som rammet industrien hardt og 1930-tallet ble preget av rasjonaliseringstiltak og befolkningsnedgang (NIKU og Context, 2012). Mange arbeidere ble overført til Herøya og Porsgrunn, mens andre ble førtidspensjonert eller fikk flyttebidrag. Situasjonen toppet seg i 1934 da bedriften gikk med underskudd og over 1200 personer forlot Rjukan, men etter dette stabiliserte situasjonen seg. Hydro hadde allerede ved omleggingen til Haber-Bosch-metoden ønsket å overføre kraften fra Vestfjorddalen ut til

fabrikkanlegg ved kysten, men hadde sett det som urealistisk å få konsesjon av staten med tanke på konsekvensene det ville ha for Rjukan. Det ble en kamp mellom Hydro og Tinn kommune om overføring av kraften mot slutten av 1930-årene, som Hydro til slutt vant da de i 1940 fikk tillatelse til å overføre deler av kraften under forutsetning om at det ikke skulle sies opp noen arbeidere på Rjukan. Samme året ble den siste lysbueovnen slukket og noen arbeidere sto igjen som arbeidsløse (NIKU og Context, 2012).

Under 2. verdenskrig ble Rjukan besatt av den tyske okkupasjonsmakten og tyskerne kom dermed i besittelse av Hydros produkter (Andersen et al., 2014). Det var særlig produksjonen av tungtvann (D₂O), som var et biprodukt av hydrogenelektrolysen, som var et mål for tyskerne. Tungtvann kunne benyttes til å kontrollere en kjernefysisk spaltreaksjon og mot krigens slutt fremsto tungtvannet som en avgjørende komponent for å fremstille kjernefysiske våpen som ville være avgjørende for å vippe krigens utfall i deres favor. På grunn av tungtvannets strategiske betydning ble Rjukan åsted for flere betydningsfulle krigshandlinger utført av både allierte styrker og norske sabotører. Det ble gjennomført aksjoner både mot fabrikker og transportsystem som forsinket og hindret tyskerne i sine forsøk på å fremstille kjernefysiske våpen (Andersen et al., 2014).

Etterkrigstiden var en gyllen periode for Norsk Hydro og situasjonen på Rjukan var nokså stabil (Birkeland, 2015). Gjennom 1960-tallet bestemte Hydro seg for å overføre en økende andel av produksjonen til Herøya og i 1968 ble det besluttet at produksjonen på Rjukan på sikt skulle legges ned (Andersen et al., 2014). Samtidig fikk Hydro igjen tillatelse fra regjeringen til å overføre kraft som ble produsert i Vestfjorddalen ut av kommunen (Birkeland, 2015). Rjukans tid som kjerneområde for norsk industri var forbi og fra midten av sekstitallet til syttitallet ble antall arbeidsplasser på Rjukan redusert fra nesten 1600 til under 600 (Birkeland, 2014). I løpet av en tiårs periode hadde Rjukan

mistet 1000 arbeidsplasser og mange familier så seg nødt til å forlate Rjukan. Situasjonen var svært dramatisk for lokalsamfunnet og situasjonen fikk tilnavnet Rjukansituasjonen som i etterkant har blitt en betegnelse brukt om lokalsamfunn i liknende situasjoner (Birkeland, 2015).

I 1988 kom det siste nådestøtet mot den elektrokjemiske industrien på Rjukan da Hydro fikk konsesjon fra staten om å føre ut ytterligere store mengder kraft (Birkeland, 2014). Som en del av denne avtalen pliktet Hydro seg til å etablere minst 350 nye arbeidsplasser på Rjukan. I etterkant har det vært en klar oppfatning lokalt at Hydro ikke overholdt sin del av avtalen samtidig som de hvert år fører kraft for mange hundre millioner ut av kommunen (Birkeland, 2014). Tiden etter Hydro besluttet å legge ned kunstgjødselproduksjonen på Rjukan på 1960-tallet var en kontinuerlig nedbyggingsperiode og i 1991 ble produksjonen endelig innstilt (Andersen et al., 2014). Planene som ble lagt frem av Hydro for etablering av nye arbeidsplasser i perioden var ambisiøse, men viste seg kun å være en del av et spill mellom kapital og lokalpolitiske interesser (Birkeland, 2014). Det tok hele 80 år fra Rjukans fabrikanlegg ble startet opp i 1911 til det var slutt på produksjonen, selv om Hydros tanke om å forlate Rjukan hadde oppstått allerede 60 år tidligere. Industrieventyret på Rjukan fikk til slutt sitt endelige punktum etter tre tiår med kamp.

Kilder:

- Andersen, E. M., Grønn, U., Moen, B. F. & Taugbøl, T. (2014). *Nominasjonsdokument Rjukan – Notodden Industriarv*. Nominasjon til Unescos verdensarvliste. Tilgjengelig fra: <https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/handle/11250/196192> (lest 22.11.2018).
- Birkeland, I. (2008). Cultural Sustainability: Industrialism, Placelessness and the Re-animation of Place. *Ethics, Place and Environment*, 11 (3): 283–297.
- Birkeland, I. (2014). *Kulturelle hjørnesteiner*. 1. utg. Oslo: Cappelen Damm.
- Birkeland, I. (2015). The potential space for cultural sustainability: place narratives and place-heritage in Rjukan. I: Auclair, E. & Fairclough, G. (red.) *Theory and Practice in Heritage and Sustainability: Between Past and Future*, s. 161-175. Abingdon: Routledge.
- Birkeland, I. (2017). Making Sense of the Future: Valuing Industrial Heritage in the Anthropocene. *Future Anterior*, 14 (2): 61-70.
- NIKU & Context. (2012). *Kulturhistorisk stedsanalyse for Tinn og Notodden kommuner - delrapport Rjukan [DIVE]*. Tilgjengelig fra: http://www.tinn-kommune.com/Arkitektur/Delrapport_Rjukan_red.pdf (lest 10.03.2019).

VEDLEGG 2

NOTODDEN

HISTORIEN OM NOTODDEN

Notodden fikk sitt navn fra husmannsplassen med samme navn som lå nede ved Heddalsvannet og hørte til Tinne gård (Andersen et al., 2014). Området hvor byen Notodden vokste frem var opprinnelig en del av Heddal, en av de rikeste jordbruksbygdene i Telemark. Notodden by og dagens sentrum oppsto som et resultat av at Hydro og Tinfos etablerte seg her på starten av 1900-tallet og begge selskapene var tunge aktører for byens utforming. Før 1900 var det så vidt begynt å danne seg et sentrum oppe ved Tinnfoss, men med etablering av dampskipbrygga, omleggingen av veien og den nye industrietableringen vokste starten på dagens sentrum frem nede ved vannet. Byen utviklet seg til et senter for handel, samferdsel og turistnæring for de omkringliggende bygdene. Frem til byutviklingen skjøt fart med den ekspanderende industrivirksomheten til Tinfos og Hydro, var byen også sterkt knyttet til mølle og trelastindustrien ved Tinnfossen (Andersen et al., 2014).

Ved overgangen til 1900-tallet bodde det rundt 850 innbyggere i kjernen av bygdebyen Notodden, mens i 1910 hadde tallet på antall innbyggere nesten nådd 5000. I 1913 ble Notodden egen by og i 1920 var det over 6500 innbyggere som hadde slått seg ned her (Andersen et al., 2014). Tilflyttingen til Notodden kom som følge av arbeidsplassene som ble skapt av Tinfos med etableringen av Notodden Calcium-Carbidfabrik i 1900 og Tinfos Jernverk i 1910 og Hydros etablering av prøvefabrikken i 1905 og A-linje og C-linjen i henholdsvis 1906 og 1909 (Andersen et al., 2014). Arbeiderne som kom til Notodden kom hovedsakelig fra Telemark eller andre deler av Østlandet, men de kom også fra Vestlandet, Trøndelag og Nord-Norge i tillegg til at det kom mange fra Sverige (Dugstad, 2011). Mange av arbeiderne som kom var «rallare» som var kjent som omflakkende arbeidsfolk som reiste rundt etter risikofullt, men godt betalt anleggsarbeid i hovedsakelig industri og jernbanebygging (Dugstad, 2011).

Midt i en jordbruksbygd med lange

tradisjoner vokste industristedet Notodden frem med en tankegang og holdning som var ulik fra bygdesamfunnet (Ågotnes, 2007). På Notodden ble motsetningene mellom industrisamfunnet med sine tanker om fremgang, vekst og utvikling og bygdesamfunnets mer tradisjonelle tanker og mer forsiktige fremtidsstro raskt synlig (Dugstad, 2011). Det var disse motsetningene som førte til at Notodden ble skilt fra Heddal som selvstendig kjøpstad i 1913 og skille mellom bygd og by er fortsatt synlig i lokalsamfunnet i dag (Dugstad, 2011). Med industrisamfunnet vokste det også på Notodden frem en fremtidsoptimisme og stolthet over å arbeide i industrien og være delaktig i industrieventyret. Den industrielle utviklingen som utspant seg på Rjukan og Notodden endret Norges identitet både fysisk, økonomisk, sosialt og kulturelt og er derfor sett på som det norske industrieventyrets vugge (Birkeland, 2017).

Industrien på Notodden var historisk basert på fortinnet ved plasseringen ved Heddalsvannet som var forbundet med sjøen gjennom Telemarkskanalen som ga en rimelig fraktforbindelse og kraftressursene i fossefallene (Dugstad, 2011). Opprinnelig hadde Eyde og co. sett for seg at kraften fra Vestfjorddalen skulle overføres ut til en fabrikk ved kysten, men mye kraft ville gå tapt ved overføringen og utbygging av overføringslinje ville være kostbart. Med forbindelsen til havet og kraftressursene Hydro disponerte på Notodden ble det vurdert å overføre kraften hit og benytte Notodden som produksjonssted. Hydro disponerte store kraftressurser på Notodden og etter byggingen av Svælgfos II var kapasiteten på 61 000 kW, men dette bleknet likevel mot Rjukan hvor Hydro hadde en kapasitet på 213 000 kW (Dugstad, 2011).

Valget falt tilslutt på Rjukan som storskala produksjonssted og planene om å overføre kraft til Notodden ble aldri noe av. Det var også en idé om å utvide Telemarkskanalen for havgående båter, noe som ville gjort Notodden til hovedhavn for omlastning av Hydros eksportvarer fra Rjukan og Notodden

(Dugstad, 2011). Valget falt til slutt heller på en jernbanetrasé fra Notodden til Skien og håpet om å bli den viktigste utskipningshavnen falt i grus. Hydros industrieventyr slo altså aldri ut i full blomst på Notodden slik som mange hadde sett for seg da prøvefabrikken ble en suksess i 1905. Notodden fikk isteden sin primærrolle som teststed for produksjonen på Rjukan og Hydro ble en av to hjørnesteinsbedrifter sammen med Tinfos (Dugstad, 2011).

Frem til etter 1. verdenskrig hadde Notodden en kolossal vekst og det var stor etterspørsel etter arbeidskraft (Dugstad, 2011). Med freden kom derimot nedgangstider som følge av overskudd av varer på verdensmarkedet som gav et dramatisk prisfall og hundrevis av arbeidere ble sagt opp på Notodden og arbeidsledigheten meldte seg. Etter hvert fikk Notodden på lik linje med Rjukan større utfordringer enn et ustabil marked i form av at den geografiske plasseringen ikke lenger gav de samme konkurransefordelene. Lysbueprosessen var ekstremt energikrevende og den billige vannkraften Hydro hadde tilgang på gjorde det mulig å produsere et produkt som det var umulig å produsere med fortjeneste noe annet sted i verden. Årene under 1. verdenskrig hadde vært gode år for Hydro, men krigen hadde også fremskyndet utviklingen av alternative produksjonsmetoder. Haber-Bosch-metoden kunne produsere lik mengde nitrater som lysbueprosessen med kun 25% av energien og viste seg dermed å være overlegen (Dugstad, 2011). Ved Hydros omleggingen til Haber-Bosch metoden ble det igjen først bygget en produksjonslinje på Notodden før det ble igangsatt storskala produksjon på Notodden. I tillegg til nye produksjonsmetoder var det en annen teknologisk utvikling som hang som en dødsdom over både Rjukan og Notodden, nemlig forbedringen i strømoverføring (Dugstad, 2011). Ved omleggingen til Haber-Bosch-metoden var det for Hydro klart at overføring av kraften ned til kysten var det mest rasjonelle. Problemet var at kraftoverføringen var konsesjonsbelagt og det var lite sannsynlig at myndighetene

ville gå med på å fjerne det meste og hele livsgrunnlaget til henholdsvis Notodden og Rjukan (Dugstad, 2011). Kun få dager etter oppstarten av produksjonen etter Haber-Bosch-metoden ved Hydros anlegg i 1929 kom krakket på New York-børsen (Andersen et al., 2014). Den internasjonale krisen rammet hele nitrogenindustrien hardt og det ble en kontinuerlig vurdering mellom Hydros bedriftsøkonomi og konsekvensene for industrisamfunnene Notodden og Rjukan ved en eventuell flytting til Herøya. Etter en lang prosess fikk Hydro i 1933 konsesjon til å overføre noe kraft fra Notodden til Herøya, noe som lokalt møtte sterk motstand og oppstandelse på både Rjukan og Notodden da mange fryktet at dette var begynnelsen på slutten (Dugstad, 2011).

Allerede året etter i 1934 kom beskjeden om at Hydro gikk inn for å legge ned all drift på Notodden og den siste lysbueovnen ble slukket og ammoniakfabrikken ble stengt (Dugstad, 2011). Mange av arbeidere fikk jobb på den nye sekkefabrikken som Hydro flyttet til Notodden, men mange ble også overført til Herøya eller førtidspensjonert. Selv om det så ut som slutten for Hydros tid på Notodden var kommet, betydde ikke dette slutten for industrien på Notodden. Karbidfabrikken var fortsatt operativ og det ble bygget et nytt sliperi for Tinfos Papirfabriki 1928. Tinfos Jernverk hadde også fått et solid oppsving etter at det ble lagt om fra produksjon av råjern til ferrolegeringer på 1920-tallet. I 1935 ble Kunstsilkefabrikken A/S etablert og i 1936 kom Silkeveveri A/S og samme år gjenåpnet også Hydro ammoniakfabrikken. Gjennom 2. verdenskrig økte Hydro produksjonen og den økonomiske oppturen som fulgte i etterkrigstiden gjorde at amoniakkproduksjonen på Notodden ble opprettholdt frem til 1968 (Dugstad, 2011). Hydro fikk aldri tilbake dominansen de hadde hatt på Notodden, men på starten av 1970-tallet var antallet arbeidere på Hydro tilbake på nivået med toppen ved inngangen til 1920-tallet med rundt 1000 ansatte (NIKU og Context, 2012). Jernverket hadde også gode

tider i etterkrigstiden og gjorde flere store utvidelser på 1950-tallet.

Utover 70- og 80-tallet ble det tøffere tider for både Hydro og Tinfos. Selv om Hydros fabrikker i større grad klarte å omstille seg etter organisert tiltaksarbeid på Notodden enn på Rjukan ble det gjennomført flere rasjonaliseringstiltak utover 1970-tallet (NIKU og Context, 2012). Mange arbeidere ble overført til Eidanger/Herøya eller førtidspensjonert og en god del forsvant til Kongsberg Våpenfabrikk. I 1980 var det fortsatt 600 ansatte ved Hydros fabrikker på Notodden, men i 1984 var de i ferd med å bli nedlagt og antall arbeidere ble redusert til 230. For Tinfos sin del ble sliperiet nedlagt i 1972 og sagbruket opplevde tøffere tider. I 1982 ble manganproduksjonen avviklet og 250 arbeidere mistet jobben før det store slaget kom i 1987 da Jernverket med nedleggelsen av Jernverket og ytterligere 430 arbeidere mistet jobben (NIKU og Context, 2012). I 2001 flyttet Hydro den siste delen av virksomheten sin ut av Notodden og det endelige punktet i en nesten hundre år lang industrihistorie hadde fått sin ulykkelige slutt.

Kilder:

- Andersen, E. M., Grønn, U., Moen, B. F. & Taugbøl, T. (2014). *Nominasjonsdokument Rjukan – Notodden Industriarv*. Nominasjon til Unescos verdensarvliste. Tilgjengelig fra: <https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/handle/11250/196192> (lest 22.11.2018).
- Birkeland, I. (2017). Making Sense of the Future: Valuing Industrial Heritage in the Anthropocene. *Future Anterior*, 14 (2): 61-70.
- Dugstad, A. R. S. (2011). *Pionerbyen Notodden og nitratindustrien* [Notat]: Riksantikvaren. Tilgjengelig fra: <https://docplayer.me/12726508-Pionerbyen-notodden-og-nitratindustrien-av-andreas-r-s-dugstad.html> (lest 07.03.2019).
- NIKU & Context. (2012). *Kulturhistorisk stedsanalyse for Tinn og Notodden kommuner - delrapport Notodden* [DIVE]. Tilgjengelig fra: <https://docplayer.me/52806572-Kulturhistorisk-stedsanalyse-for-tinn-og-notodden-kommuner-delrapport-notodden-norsk-institutt-for-kulturminneforskning-niku-context-as-juni-2012.html> (lest 10.03.2019).
- Ågotnes, H. J. (2007). Eit industrisamfunn ser tilbake ; monument og forteljing i industristadmuseet. *Tidsskrift for kulturforskning*, 6 (1/2): 79-93.

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet
Noregs miljø- og biovitenskapelige universitet
Norwegian University of Life Sciences

Postboks 5003
NO-1432 Ås
Norway